

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVILAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Barabás András.

*»a Jóska gyereket ülteti oda,
és Pista bácsinak szólítja.«*

DOBSZAY LÁSZLÓ

»a szó elszáll, az ütleget megmarad?«

GLENN GOULD

»viszont én vagyok itt az elnök.«

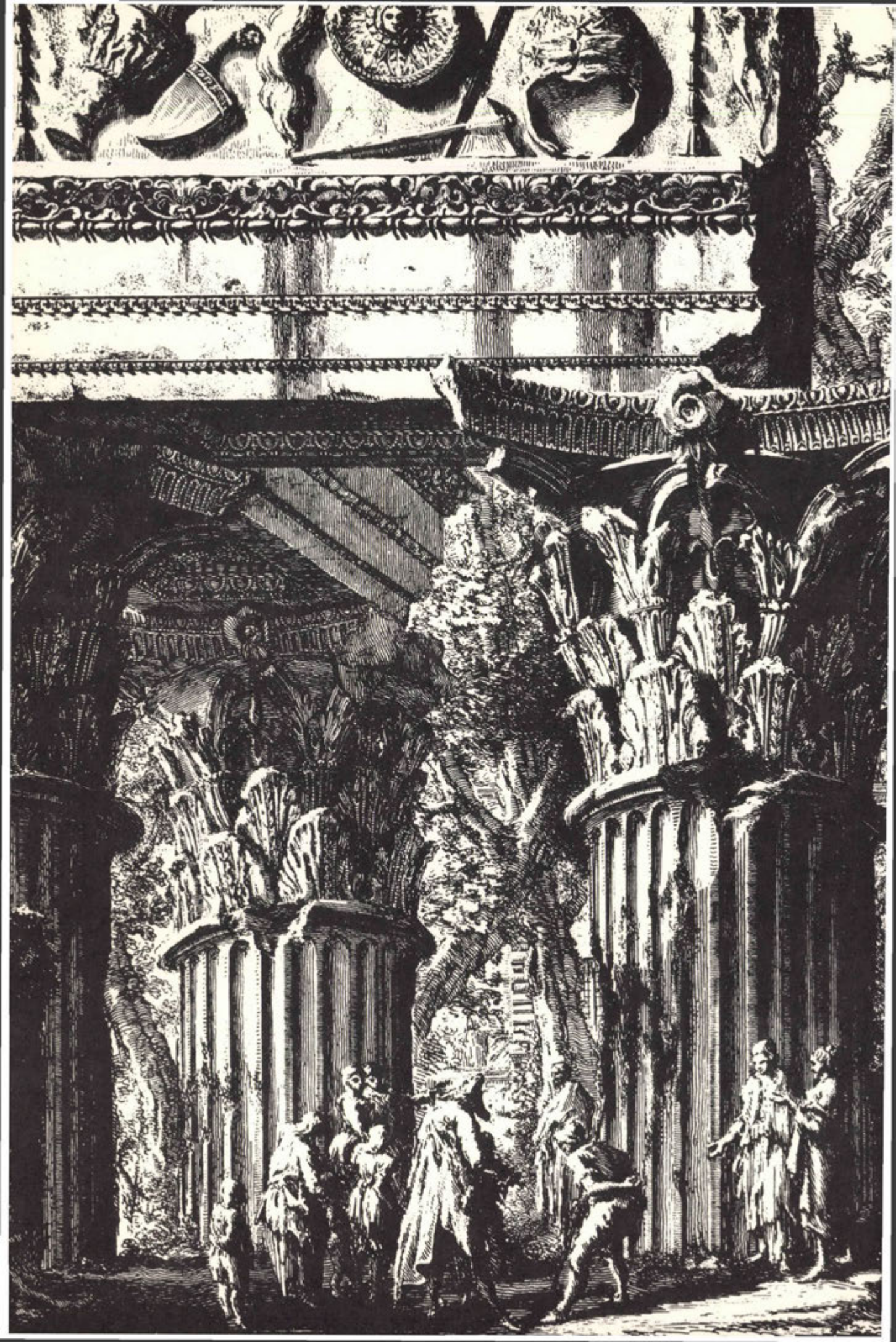
HANKISS ELEMÉR

Mcmxciii November

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

Mcmxciii November

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM TIZENEGYEDIK SZÁM

Ezredvégi beszélgetés **Vargha János** ökológussal **3**

Hankiss Elemér Médiaháború **9**

Angelo Codevilla Europosvány **17**

Vjacseszlav Pjecuh Novikov, a felvirágosult abszurdumista **23**

Judita Vaičiūnaite Versek **28**

Borbély Szilárd Versek **30**

Csengery Kristóf Hajléktalan a Körúton **32**

Tatár Sándor Jámbor óhaj **34**

Horváth Péter Huss! **37**

Dobszay László A „haldokló” népzene **43**

Esterházy Péter Egy anekdota rideg tényei **44**

Glenn Gould Interjú Glenn Goulddal Glenn Gouldról **49**

Margócsy István BERTÓK LÁSZLÓ / HA VAN A VILÁGON TETŐ **55**

Szigethy Gábor Kastélyom romjai **62**

E számunkat GIOVANNI BATTISTA PIRANESI (1720-1778) grafikáival illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: HORVÁTH IVÁN. GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA. LEVÉLCÍM: 1117 BUDAPEST, KARINTHY FRIGYES ÚT 11.

TELEFON ÉS FAX: 182-1291

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII., VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9960. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT. A SZEDÉS A HVG PRESS KFT. PÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A LAJOSMIZSEI HÍRLAPNYOMDA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY ÉS A HUNGEXPO RT.

A CORVINA KIADÓ ÚJDONSÁGA

„A világ nagy múzeumai” sorozat legújabb kötete:

METROPOLITAN MUSEUM *New York*

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: CLAUDIO GIANFERRARI

SZERKESZTETTE: TIZIANA FRATI

1870-ben New Yorkban néhány lelkes polgár közadakozásból létrehozta a Metropolitan Museumot. A gyűjteményt az Amerikában a 19. század végén, a 20. század elején fellendülő műtárgykereskedelem segítette életre, és természetesen az a nemes elhatározás, amely egy jelentős kulturális intézménnyel kívánja gazdagítani a várost. A lelkes felbuzdulást tettek követték: dollármilliókat kapott alapítványok formájában a múzeum vásárlásokra, s gazdag iparmágnások magángyűjteményei kerültek a tulajdonába a köz okulására, a lépzőművészetek fejlesztésére. A végeredmény egy grandiózus kollekción, amely az európai művészet utolsó hét évszázadának lenyűgözően gazdag termését — elsősorban az itáliai, a flamand, a holland, a spanyol, a francia iskola kis- és nagymestereinek alkotásait — és iparművészeti remekműveket tartalmaz. A múzeum festészeti anyaga Giottótól Tizianóig, Van Eyck-től Rembrandtig és Rubensig, El Grecótól Goyáig, Poussintól Courbet-ig és Manet-ig térképezi föl a művészetek történetét, és semmivel sem marad el a nagy európai múzeumok között.

ÁRA 1.500 FORINT

**ISMÉT VAN KARÁCSONYI ENGEDMÉNYES VÁSÁR
A CORVINA KIADÓ KLUBJÁBAN:**

(V. VÖRÖSMARTY TÉR 1. II. EMELET 201.)

HÉTFŐTŐL CSÜTÖRTÖKIG 10-16.30, PÉNTEKEN 10-14.00

Szombatonként az Universum Könyvesboltban

V. VÁCI UTCA 31-33.

Ezredvégi beszélgetés Vargha János ökológussal

HOGYAN LETT A DUNA

KÖR ALAPÍTÓ TAGJA? MILYEN FORDULÓPONTOKON
ÁT VEZETETT PÁLYÁJA?

– Az egyetem után kezdetben biológusként dolgoztam az MTA Szegedi Biológiai Központjában. Két gyerekünkkel egyszobás lakásban laktunk, és ezt a problémát csak úgy tudtuk megoldani, hogy egy Budapest melletti faluban, Pilisborosjenőn vettünk egy romos házat, amit barátaink segítségével hoztunk rendbe. A költözés miatt állást is kellett változtatni. Így lettem újságíró egy környezetvédelmi folyóiratnál, a *Búvár*nál. Egy vidéki riport készítése közben hallottam először a vízlépcső problémáiról. Ennek nyomán mentem el 1980 szeptemberében egy MTESZ-rendezvényre, amelyen a vízlépcső bírálóinak alig akartak szót adni. A vitázó feleket meghívtuk egy beszélgetésre a *Világgazdaság* című, akkor csak zárt körben terjesztett lap újságírójával, Szabó Gáborral, aki ma a HVG-nél dolgozik. Az ő riportja megjelenhetett a csak kiváltságosok számára készített *Világgazdaság*ban, de az én írásomat, ami már ki volt szedve, a *Búvár* szerkesztőbizottságának vízűgyes tagja betiltatta. Első személyes találkozásom a cenzúrával csak fokozta érdeklődésemet. Könyvtárakat jártam, az ügy néhány kulcsszereplőjével interjút készítettem, egyelőre csak az íróasztalfiók számára. Lassan kikerekedett a kép: a történelmi-politikai háttér, a beruházás mögött álló érdekek hálójára, a megépítést szolgáló torzítások, elhallgatások és gazdasági manipulációk, a környezeti kockázatok súlyossága. Világossá vált számomra az is, hogy nem egyedi ügyről van szó, a világ számos más országában fogalmazódnak megkérdések és aggodalmak nagy vízerőművek gazdaságosságával, társadalmi és környezeti kockázataival kapcsolatban. A korábban betiltott riportom ezekkel a következményekkel kiegészülve jutott el az *Új Tükör*hez, és jelent meg ott 1981 tavaszán. A riport a nyár folyamán tanulmányra bővült, amit a *Valóság* közölt az ősszel. E tanulmányom nyomán meghívtak egy szakértői bizottságba. A zárt körben folyó bizottsági munkát azonban – ahogy azt a többi tag a jelentéshez mellékelte különvéleményében is rögzítette – a vízlépcsőrendszer mögött álló, jelentős politikai támogatást élvező csoport manipulálta. A bíráló véleményeket gondosan kigyomlázták a fő szövegből és az összefoglalásból, így a munka eleve kudarcra volt ítélve.

1983 őszén megállapodás született az időközben felfüggesztett építkezések folytatására. A Duna ügye ekkor egy időre ismét a nyilvánosság elé került. A döntés bírálatára a HVG adott teret, amiért egyébként a pártközpont szigorúan megróttta a főszerkesztőt. A cikk nyomán az időnként

betiltott, időnként engedélyezett Rakpart Klub rendezett vitát 1984 elején. Azon az estén indul el a Duna védelme érdekében szerveződött mozgalom, először egy bizottság formájában, amely nyilvános vitákat, előadásokat szervezett. Útjára indította az első aláírásgyűjtést is, az építkezések felfüggesztése és felülvizsgálata érdekében. Úgy gondoltuk, ha a korábban elhallgatott információk napvilágra kerülnek, akkor a Duna megerősökölése nem folytatódhat tovább. Ugyanez volt a hatalom álláspontja is, attól tartottak, hogy ebben az esetben nem tudják tovább folytatni az építkezést. Kezdeti tétovázások után, 1984 áprilisában betiltottak minden nyilvános vitát és publikálási tilalmat rendeltek el. Ekkor kezdtük el néhányan szerkeszteni a mozgalom első számú kiadványát, *A Duna Kör Hírei* címmel. Egy ilyen kiadvány persze csak kevés helyen terjedhetett. 1988 tavaszán, amikor – nem annyira a politikai ellenzék és a mozgalmak hatására, hanem nagyhatalmi megállapodás folytán – a gazdasági és fegyverkezési versenyben alulmaradt kommunista világrendszer összeomlott, és megnyíltak az információs csatornák, már nem volt gátja annak, hogy nyilvánosságra kerüljenek a vízlépcsőrendszer elleni érvek. A mozgalom nyomása végül ahhoz vezetett, hogy először a magyar kormány, aztán a magyar parlament leállította az építkezéseket. (Cseh-)Szlovákiában a politikai hatalom egyfelől megakadályozta az ottani környezetvédelmi mozgalom hasonló kiszélesedését, másfelől szorosabb szövetségben maradt a vízépítő lobbival, ezért kerülhetett sor a Duna egyoldalú elterelésére.

Az újságírást és a mozgalomban való mindennapi részvétel sose volt igazán kedvemre való. Vágytam arra, hogy visszatérjek valamilyen más, békésebb foglalatossághoz. Amikor a viszonyok szabadabbá, oldottabbá váltak, néhány kollégámmal együtt egy kis környezetvédelmi intézetet alapítottunk ISTER néven, amelynek a jogi formája alapítvány, és támogatásokból tartja fenn magát. A Duna persze mozgalmi ügy is, a természet önmaga védtelen az erőszakos technológia támadásaival szemben.

– Mennyire határozzák meg a körülöttünk zajló eseményeket a technikai feltételek és lehetőségek?

– A technológia fejlődési folyamatának van egy belső logikája, ahol felfedezést felfedezés követ: egyik következik a másikból, több különböző lehetőségéből következik egy újabb szintetizált lehetőség, így halad előre a technika. Ebben a folyamatban egyre kevesebb szerepet játszanak az emberi értékek avagy a biológiai, ökológiai rendszerek igényei.

– Ezek szerint azok a veszélyek is ilyen halmozottan fejlődnek, amelyek együtt járnak ezzel a technológiával.

A beszélgetést a TV1 Fríz Produkciók Iroda rögzítette. Producer: Kopper Judit.

– Versengés folyik az erőforrásokért. A versengés alapja a biológiai fajok közötti versengés, ezen belül az egyes populációk közötti versengés. Ám az ember az első olyan élőlény a földön, amely hatékonyan tud alkalmazni más energiákat, mint amit általában az élőlények használnak. Ezek közvetve vagy közvetlenül szinte kizárólag a Nap energiáját használják fel. Az ember – amint ez a Prometheus-legendában megfogalmazódik – képessé vált arra, hogy a tüzet használja. Ez volt az első olyan technológia, amely gyökeresen különbözött a biológiai rendszereken belül uralkodó eljárásoktól. Mindezt azért tette az ember, hogy túléljen mint egyén, és ezen keresztül mint populáció és mint faj. A technológiai eszközöket az emberi populációk az egymás közötti versengésben is felhasználták. Így indult meg az előbb említett technológiai újítási lánc, amely egyre hatékonyabb, egyre erősebb eszközöket állított elő, amivel, úgymond, a természet erőit semlegesíteni lehet. Ez az embert nagyon sikeressé tette, legalábbis abban az értelemben, hogy más fajok rovására nagymértékben elszaporodott a Földön. Ugyanebben az értelemben sikeressé tett még néhány állat- és növényfajt, amelyeket az ember a saját maga érdekében tenyésztett vagy termesztett, továbbá ezek elősködött. Megindult egy folyamat, amelynek során ez a néhány faj mérhetetlenül elszaporodott, a külső nyersanyag- és energiaforrásokon alapuló technológiájának a segítségével kivonta magát a Földön kialakult, egyensúlyra törekvő szabályozási rendszer hatalma alól. Az ember ideológiájában ez a természet átalakítása vagy – nyíltabban fogalmazva – legyőzése. Ez a háború a múlt század közepe óta már olyan méreteket öltött, hogy fölmerült annak a lehetősége is, hogy mindez az egész biológiai rendszer összeomlásához vezet.

– MIKOR KEZDŐDÖTT MINDENNEK A TUDATOSÍTÁSA?

– A földi élő rendszer halálának a lehetősége, mint a technológiai haladás következménye, valamikor az ötvenes-hatvanas évek táján merült fel. Később bebizonyosodott, hogy a Föld légkörének az összetétele vagy az óceánokban oldott anyagok összetétele eltér attól, ami magától, csak a fizikai környezet hatására állt volna be. Valószínű tehát, hogy a biológiai folyamatok szabályozzák ezeket a paramétereket, vagyis az élettelen és az élő környezet együtt alkot egy rendszert. Ezt nevezte el aztán Lovelock fizikus Gaiának, Golding javaslatára. Gaia a Föld istennője a görög mitológiában. Lovelock úgy gondolja, hogy a bioszféra valamiféle, talán tudattal is rendelkező, de legalábbis saját állapotát szabályozni képes lény. Kérdés, hogy ez a lény tud-e védekezni a szüntelen növekedő, az önkorlátozást nem ismerő technológiai rendszerek hatása ellen.

– MEKORA AZ EMBER FELELŐSSÉGE EBBEN A FOLYAMATBAN? VISSZAFOGHATÓ-E EGYÁLTALÁN EZ A NÖVEKEDÉSKÉNYSZER?

– A földi élet története valamikor azzal kezdődött, hogy megjelentek a magukat szervezni képes, a környezetüknél nagyobb rendezettséget elérő, és önmagukat szaporító lények. Ezek képesek a rendezettségüket fönntartani a környezetükkel szemben. Az evolúció viharain át vezető fejlődés során a DNS-fehérje technológiával működő egyik lény képessé vált arra, hogy saját működése érdekében felhasználjon más típusú anyagokat és más típusú energiákat: tüzet, nukleáris energiát, fémeket, műanyagokat stb. Ezt a lényt embernek nevezzük. Ha egy távoli bolygóról néz-

nénk ezt a földi színhátékot, akkor nem hiszem, hogy fölmerülhetne az ember erkölcsi felelőssége – még akkor sem, ha az ebben játszott szerepe nyilvánvaló. Az ember hatalmas előnyökhöz jutott a technológiai fejlődés révén. Hihetetlenül sikeres élőlény lett a Földön, soha egyetlen faj sem játszott ilyen uralkodó szerepet. Ez az uralkodó azonban – legalábbis eddig – hihetetlenül ostoba is egyben. Még mindig nem fogta fel, hogy a földi élethez szükséges legegyszerűbb feltételek, például a légkör gázainak az aránya, a hőmérséklet, a csapadék alakulása, a talaj szerkezete, a vizekben oldott anyagok összetétele és így tovább, csak az egyébként egymással versengő fajok többségének az együttműködésével tartható fenn, s ez korlátokat szab a versengésnek. Másrészt az ember sokat veszít kultúrájából, a saját önállóságából, döntési szabadságából, ha életét egyre nagyobb mértékben alapozza a technológiai rendszerekre. Az ember talán képes arra, hogy ezt a folyamatot megváltoztassa. Talán képes arra, hogy a technológiai rendszerek működését és használatát úgy szabályozza, hogy megőrizhetőek maradjanak az emberi és biológiai értékek, mármint azok, amelyek még nem mentek veszendőbe.

– MENNYIRE ÁLLNAK AZ ILYEN TÖREKVÉSEK A TUDOMÁNYOS KUTATÁSOK CÉLPONTJÁBAN?

– Nagyon határozott különbséget kell tennünk a tudomány és a technológiafejlesztés között. Valójában a professionalisták túlnyomó többsége a technológiai rendszerek fejlesztésén dolgozik; ők nem tudósok, hanem technológusok. A tudós csak arra törekszik, hogy megértse a világot, a technológus pedig a tudomány eredményeit felhasználva, átalakítja ezt a világot. Szerinte ettől a világ szebb, jobb és gazdagabb lesz. Van kölcsönhatás is a tudomány és a technológia között, mivel egyes tudományágak műveléséhez egyre bonyolultabb technológiai rendszerekre van szükség. Csak ezek képesek közvetíteni az emberi érzékelés és a világ titkai, például az elemi részecskék világa között. A tudományból következhet akár a technológia minden határon túl való fejlesztése vagy e gazdaság expanziója, de következhet belőle ezeknek a korlátozása is. Ugyanazt a tudományt használja fel az, aki a legfantasztikusabb gépeket konstruálja azért, hogy más embereket elpusztítson, és az, aki megpróbálja a technológiai fejlődés folyamatát féken tartani.

– VAN-E VALAMIFÉLE KONSZENZUS A TEKINTETBEN, HOGY A KIBILLENT EGYENSÚLYI ÁLLAPOTOT HOGYAN LEHETNE HELYREÁLLÍTANI, ÚJ EGYENSÚLYT TEREMTENI?

– Vegyük példának az éghajlatváltozást. Az ember technológiai tevékenysége következtében kimutathatóan növekszik a szén-dioxid és néhány más olyan gáz mennyisége az atmoszférában, amely ugyan átengedi a napsugárzást, de a Föld felszínéről kibocsátott hősugarakat visszaveri. Így üvegházba zárja a Földet, ami az egész légkör és a földfelszín felmelegedését, az időjárás megváltozását okozza, annak egyelőre kiszámíthatatlan ökológiai következményeivel együtt. Ez az első olyan nagy léptékű megzavarása a Föld, avagy Gaia szabályozott rendszerének, amelyet a tudósok észleltek. Mit lehet tenni? Az egyik nézet szerint a megoldás a radikális önkorlátozás azon technológiák használatára, amelyek környezeti problémákat okoznak. A másik nézet szerint tovább kell folytatni a gazdasági növekedést, mert ez fogja megteremteni azokat az eszközöket, amelyek tudatos – *tervező* – alkalmazásával szabályozni

lehet a környezet állapotát. Ez utóbbiban én nem hiszek, és úgy gondolom, hogy részben gyermekded optimizmus, másrészt a gazdasági növekedésben érdekelt technológiai csoportok állnak e szemlélet mögött. Annak idején nagy ellenállás fogadta a Római Klubnak a növekedés hatáiról szóló figyelmeztetését. Azt hiszem, vissza kell térni ehhez az elképzeléshez, és meg kell vizsgálni, hogy hol húzódnak a növekedés határai, amelyek létezése eléggé nyilvánvaló. Denis Meadows *Beyond the Limits* című könyvében azt állítja, hogy már túl is léptük ezeket a korlátokat. Feltételezhető, hogy a Föld avagy Gaia önszabályozó, az élet feltételeit fenntartó képessége függ a biológiai rendszerek bonyolultságától, sokféleségétől. Ha ez így van, akkor a több millió faj közül néhány fajnak és a biológiai rendszerekhez képest roppantul egyszerű, mondhatnám, primitív technológiai rendszereknek a minden határon túl való kiterjesztése szükségszerűen magával vonja az egész rendszer sokféleségének a csökkenését. A trópusi őserdők irtásával például az ember rohamosan tönkreteszi a legösszetettebb, legváltozatosabb élő rendszereket. A folyamat egy bizonyos határon túl a szabályozás zavaraihoz, esetleg összeomlásához vezet.

– MENNYIRE ELŐREHALADOTT AZ ÉLŐVILÁG ÁTALAKÍTÁSA A FÖLDÖN? MENNYIRE MEGHATÁROZÓ MA A TECHNOLÓGIAI RENDSZEREK JELENLÉTE?

– Van, aki azt feltételezi, hogy az élő rendszerek kapacitása jóval nagyobb annál, semhogy teljesen tönkre lehessen tenni. Legfőleg olyan változás következhet be, amelynek nyomán a szárazföldi élőlények ugyan elpusztulnak, de például a tengerfenék élőlényei fennmaradhatnak. Innen aztán elindulhat egy újabb folyamat, amely megint benépesíti a szárazföldet. De más kimenetel is lehetséges. Lehet, hogy az egész élővilág elpusztul, és a Földön sokkal korábban ér véget az önmagukat szervesítő, önmaguk bonyolultságát növelő és önmagukat szaporító lények korszaka, mint ahogy az az ember nélkül történe. Van egy olyan lehetőség is – elméletileg ezt sem zárnam ki –, hogy a technológiai rendszerek egy időre átveszik a domináns faj szerepét a Földön. Az emberrel és még néhány más fajjal szoros együttműködésben kipszttítják a többi faj jelentős részét. Ehhez természetesen elengedhetetlen az, hogy a globális szabályozó rendszert, amely a Földet a szárazföldi élőlények számára alkalmassá teszi, valamilyen technológiai megoldással helyettesítsék. Ebbe az irányba mutat a környezetvédelem technooptimista felfogása, amelynek értelmében újabb és újabb technológiai megoldásokkal egészítik ki a környezetromboló technológiákat. A technológiai lehetőségek látszólag szédítőek. Egy űrhajóban is lehet élni egy darabig. Csakhogy az űrhajó fenntartásához valahonnan energiát kell nyerni, valahonnan ezt az egész rendszert a méreteihez képest roppant költséggel fenn kell tartani és tudatosan szabályozni kell, mert a technológiai berendezések nélkül az űrbéli állapotok mellett ez nem egy önszabályozó rendszer. Eléggé merész feltételezés, hogy a Föld egész felszínén hasonló beavatkozásra lenne technológiai lehetőség.

Folytatva a találgatást: a technológia fejlődése is zsákutcába kerülhet. Elképzelhető az is, hogy az ember ugyan megmarad, de elveszti a technológia adta előnyöket, vagy azok többségét. Elveszti a tudását, ha olyan katasztrófa történik, amely a civilizált, nagy technológiai tudással rendelkező területeken pusztítja el az embereket. Ilyen víziókban bővelkedik a tudományos fantasztikus irodalom. En-

nél azonban sokkal közvetlenebb veszélyekkel kell megküzdenünk: saját emberi mivoltunk elvesztésének lehetőségével, amelyet nemcsak a biológiai létezésünk határoz meg, hanem az élettörténetünk, a viselkedésünk, a kultúránk, a nyelvünk, a művészetünk. Ezt sokkal nagyobb, sokkal közvetlenebb veszélynek látom, mert ha ezt elveszítjük, akkor nem is igazán érdekes, hogy utána mi történik. Ha ez elvész, akkor számunkra minden elveszett. Ráadásul olyan veszélyforrásokat hagyunk magunk körül a környezetben – ilyen például a radioaktív anyagok használata következtében létrejövő nukleáris szennyezés –, amelyeket mi magunk nem vagyunk képesek közvetlenül érzékelni. Tehát egyre inkább függővé válunk olyan technológiai berendezésektől, amelyek közvetítik ezeket a jeleket, lefordítják például villogásra, sípjelzésre, mutatók kilengésére. Ezt látva-hallva tudjuk eldönteni, hogy egy keresztúton előre, jobbra vagy balra kell-e mennünk ahhoz, hogy ne pusztuljunk el a sugárzás miatt. Szokásaink, életritmusunk, nyelvezetünk – és mi tagadás, erkölcsünk is – átalakul a technológia következtében. A technológiák kiirtják a költészetet – és nem teremtenek új költészetet, vagy ha igen, úgy a saját költészetüket teremtik meg, nem a miénket.

– NYILVÁN ÖN IS HASZNÁL GÉPEKET. HOGYAN LÁTJA EZEK HOSSZÚ TÁVÚ HATÁSÁT AZ EMBERRE?

– Személyes dilemmám is, hogy használhatunk-e például számítógépeket? Lehet-e, és ha igen, akkor milyen mértékben lehet technológiai eszközöket használni? Nagyon tünik a veszély, hogy amikor az ember beül egy autóba, akkor az a képzelet támad, hogy az ereje, a hatékonysága megsokszorozódik. Valójában egy erősen determinált kényszerpályára kerül. Gondolati és döntési szabadsága rendkívül beszűkül, mintegy az autó kezelő szervévé válik. Az ember így szellemi sokféleségéhez képest igen alárendelt helyzetbe kerül. Az autózvezető embert már a mai technológiai lehetőségek mellett helyettesíteni lehet néhány mikroprocesszorral és szervóberendezéssel is. Ugyanez a helyzet a különféle gépek használatánál. Ennek a legmeghökkentőbb megfogalmazását nemrégiben úton-útfélen hallhattuk egy reklámszövegben: „Braun – a forma, amihez az ember kezét terveztek.” Én használok technológiai eszközöket, de érzem az erejüket, félek is tőlük. Például amit most itt, egy tévéinterjúban elmondok, nem változik-e valamivé, ami szándékaimtól idegen, nem fordul-e akár a visszajára? Ez ugyanis nem igazi kontaktus emberek között, sok minden nyilvánvalóan elvész a mondanivalómból, ami egy emberi, szemtől szembeni kommunikációban megvan és teljessé teszi azt. Itt csak egy elektronikus képről van szó, amit egy mondat közben ki lehet kapcsolni, ott lehet hagyni anélkül, hogy érzelmi hatással lenne arra, aki ezt teszi, s az rám bármily módon hatna. Ez a fajta kommunikáció idegen az emberi viselkedéstől, az emberi érdekektől. Itt már a technológia birodalma kezdődik.

Sajnos amit környezetvédelemnek hívnak manapság, annak a legnagyobb része nem jut túl azon a bűvös körön, amit a technológia birodalma, az ereje, a hatalma jelent. Amikor emberek azon gondolkoznak, hogyan lehetne minél hatékonyabb szűrőket felszerelni a kéményekre, akkor nagyon ellentmondásosan cselekednek. Miközben ugyanis a tér egy adott darabkájában csökkentik a mérgező anyagok mennyiségét, ugyanakkor ezeket a mérgező anyagokat összegyűjtik, amivel megint csak kell valamit csinálni, valahova el kell vinni. A szűrőket gyártó ipar pedig újra egy fajta technológia, amely nyersanyagokat, energiát fogyaszt,

így még inkább függőségben tart minket. Tehát a szennyező technológia elviselhetővé tétele, az adott probléma megoldása helyett annak időben és térben máshová való eltolása, valójában növeli a technológiai rendszer egészétől való függőséget. A látszatmegoldás ugyanakkor a biztonság illúzióját kelti egy nagyon is veszélyes birodalomban. Hasonlóképpen csapdává változhat, ha megpróbáljuk gazdasági mutatókkal kifejezni azt, ami valójában kifejezhetetlen. Ez a törekvés is visszájára fordul, ha áruvá válik mindaz, ami egy több milliárd éves földi élettörténet produktuma, és amit soha nem lennének képesek megismételni. Így válik gazdasági alku tárgyává lepke és virág, napi áron becserélve vízerőműre és autópályára.

– *LÁT-E VALAMI LEHETŐSÉGET ARRA, HOGY VALAMIFÉLE ÚJ EGYENSÚLYI ÁLLAPOT ÁLLJON BE?*

– A mi rövid időtávlatot érzékelő tudatunk számára sok minden egyensúlyként jelenik meg, noha valójában nem az. A Földön egy folyamat zajlik, amelynek életünk végéig részesei vagyunk. Ebből a folyamatból ki kellene zárni, meg kellene akadályozni azt a lehetőséget, hogy a technológiai rendszerek alkatrészeivé váljunk. Kérdés, hogyan történjen ez, amikor az emberek egy része ebből a technológiából él, sőt életképtelen lenne, éhen halna nélkülk. Ezek a technológiák nagymértékben beágyazódtak a társadalomba. Kérdéses, egyáltalán meg lehet-e tőlük szabadulni. Nem minden válfajától kellene megszabadulni. Vannak szelíd, szelídeként vélt technológiák, amelyekkel önazonosságunk, emberi mivoltunk elvesztése nélkül is együtt élhetünk. Meg kell tanulni uralkodni rajtuk, szabályozni őket, és valamiféle korlátozott használatot kialakítani, ami emberi módon élhető kompromisszumot tesz lehetővé. Azok, akik a technológiai rendszerek tömegeket leigázó hatásával szemben próbálnak valamit tenni, és próbálnak ellenérveket felsorakoztatni, mindnyájan érzik, hogy hatalmas erővel állnak szemben. Végül is megeshet, hogy a Föld történetében a környezetvédelem csupán sikertelen epizód lesz. Ellentmondásos kapcsolat van a technológiák hatékonysága és a társadalmak politikai állapota között. A technológiai rendszerek követelményeinek megfelelően szervezi a politikai hatalom a társadalmak életét, tehát erősnek kell lennie, de ugyanakkor hajlékonynak is, hogy képes legyen alkalmazkodni a technológiai rendszerek gyorsan változó világához. A technológia uralta piac államai, amelyek szabadjára engedik a technológia evolúcióját, és törvényhozásuk eléggé rugalmasan közvetítik a technológiai fejlődés kívánalmait az emberek felé. Ők ugyanúgy a technológiai rendszerek diktálta szakadatlan növekedés hívei, mint a kommunista ideológia államai voltak, azzal a különbséggel, hogy ezek a technológiafejlődés szabadságát sem tették lehetővé.

– *HOGYAN ÍTÉLI MEG EBBŐL A SZEMPONTBÓL AZ UTÓBBI ÉVEKBEN NÁLUNK ZAJLÓ VÁLTOZÁSOKAT?*

– Nem váltak be azok a vérmes remények, melyek szerint a környezetvédő mozgalmak meghatározó szerepet fognak játszani az átalakuló társadalmak életében. A hidegháborút és a gazdasági világversenyt a fejlettebb technológiák és az azok fejlődéséhez szükséges politikai rendszerek nyerték

meg. A kommunista rendszerek funkcionáriusainak ideológiáktól mentesebb új nemzedéke annyit képes volt belátni, hogy mindenképpen elvesztenének egy világháborút, és lett volna elavult fegyvereik, mielőtt az elkerülhetetlen bukás elodortá volna őket. A kétfajta technológiai fejlődési típus küzdelméből a mozgékonyabb, hatékonyabb technológia került ki győztesen. A győztes tehát sokkal inkább a fejlett technológia, mint akár a hagyományos szabadságeszmény, vagy a természetvédelem gondolata. Ez a győztes sem viselkedik másképpen, mint a győztesek általában. A nyugati technológia hatalma alá vonja a volt kommunista országokat. Ebből annyi szerep jut a környezetvédelemnek, mint korábban a harmadik világ esetében: többnyire oda exportálták a kevésbé sikeres, ám környezeti szempontból kockázatosabb technológiákat. Most Kelet-Európa van soron: ide akarnak atomerőműveket telepíteni, itt építenek vegyi üzemeket, autógyárakat és autópályákat. Ez a folyamat már a kommunista hatalom gyengülésekor megindult, így jött ide a Hainburgnál vereséget szenvedett osztrák Donaukraftwerke, a nagymarosi vízlépcsőt felépítendő. Vagy például már abban az időben is földeltek el nálunk és más kelet-európai országokban nyugatról importált veszélyes hulladékokat.

Ugyanakkor a kelet-európai társadalmak felszíneseen, lassan és erőteljesen reagálnak a technológiai rendszerek okozta környezeti problémákra. Bár már megadatott az egyesülési jog, a sajtószabadság, még csak kevesen élnek vele. Kevesen vannak, akik a kész recepteket – ezúttal a nyugati technológia receptjét – kellő óvatossággal és kételkedéssel fogadják, akik saját maguk szeretnék megérteni a körülötte levő dolgokat, saját döntéseiket szeretnék hozni, nem engedik át saját hatalmuk legnagyobb részét a technológiai rendszerek mindenekelőtt képviselő politikai hatalomnak. E kételkedés képességét kell megszerezni ahhoz, hogy a politikai hatalmat és a vele szoros szövetségben álló technológiai hatalmat korlátozni lehessen. Ettől válik képessé az ember arra, hogy saját életmódját is kritikusan szemlélje, és valamiféle hajlandóságot mutasson a változtatásra.

– *HOGYAN LÁTJA E RÉGIÓ SORSÁNAK ALAKULÁSÁT?*

– A régió belső politikai erőinek, akárcsak a régió sorsát nagymértékben meghatározó külső erőnek két alapvető célja egybeesik. Az egyik törekvésnek az a következménye, hogy Kelet-Európa a Nyugaton már elfogadhatatlan technológiák piacává válik, a másik pedig arra, hogy ezt a régiót a győztes hatalmi tömb ellenőrizze. Jellemző, hogy a régió országai a sok évtizedes idegen elnyomatás keserű tapasztalatai után nem a semlegesség útját választják, hanem az egyik katonai blokk alávetettjeiből a másik alávetettjévé szeretnének válni, megismételve a történelem sikertelen sablonjait. A fejlett technológia – miközben korlátait túllépve az egész Földet veszélyezteti – saját túlélése érdekében kebelezi be Kelet-Európát. Ma ezt a folyamatot szinte mindenki úgy tekinti, mint a régió válságának megoldását. Holott maradunk, akik voltunk, szolgák a technológia birodalmában.

A BESZÉLGETÉST MONORY M. ANDRÁS ÉS TILLMANN J. A. KÉSZÍTETTE

GIOVANNI BATTISTA
PIRANESI

MDCCLXXVIII – MDCCLXXVIII
RÉZKARCAI ÉS KÖNYVEI
A SZÉPMŰVÉSZETI
MÚZEUMBAN

A KIÁLLÍTÁST RENDEZTE CZÉRE ANDREA

— *Prima Parte di Architetture e Prospettive* —

— *Vedute di Roma* —

— *Archi Trionfali* —

— *Carceri* —

PIRANESI
DECEMBER 31-IG

A KIÁLLÍTÁS ALKALMÁBÓL MEGJELENT
CS. DOBROVITS DOROTTYA: PIRANESI

ÉRTÉKEK — KÖNYVEK

VÁLOGATÁS A KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ RT. SZAKKÖNYVKÍNÁLATÁBÓL

David W. Pearce: A modern közgazdaságtan ismerettára

(*Dictionary of Modern Economics*.) Közgazdaságtani ismerettár, értelmező szótár, több mint 2500 angol szócikk 3000 magyar megfelelőjét tartalmazza. A visszakeresést részletes mutatórendszer segíti. A szótáraknál sokkal bővebb magyarázatokat, képleteket, példákat tartalmaz.

644 oldal, ára: kötve, 1972 (áfával).

A Magyar Nemzeti Bank története / Első rész

Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig, 1816—1924. Szerkesztette: Bácskai Tamás.

A Magyar Nemzeti Bank három kötetben, mintegy 150 íven, gazdagon illusztrálva feldolgoztatja és megjelenteti saját történetét.

Kb. 600 oldal, ára: kötve, 1800 Ft (áfával). A kiadványt 103 fekete-fehér illusztráció gazdagítja.

Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon

(*Szerkesztette: Enyedi György.*) A 17 szakember gazdag adatbázisra, területi elemzésekre támaszkodott, s a fejlett piacgazdaságok közigazgatási tapasztalatait és vizsgálati koncepcióit is alkalmazta. Külön értéke a kötetnek a rengeteg adat és adatsor, a társadalmi-területi egyenlőtlenségek szemléletes bemutatása.

kb. 284 oldal, ára: fűzve, 1007 Ft (áfával). A leftrakat 57 db térkép, illusztráció egészíti ki.

Ellen Alderman — Caroline Kennedy: A nép nevében

(*Az Amerikai Alkotmány 200 éve.*) 1776-ban tizenhárom brit gyarmat elszakad az anyaországtól és kikiáltja függetlenségét. 284 évvel azután, hogy Columbus felfedezte az Újvilágot, megalakul az Amerikai Egyesült Államok. Egy évvel később megkötik a Konföderáció Egyezményét és a szuverén, szabad és független államok közössége megváltoztatja a világtörténelmet. Az egyes alkotmánymódosítások történelmi és jogi jelentőségének vizsgálata mellett a szerzők ezeket az alapjogokat kifejező emberi sorsokat is bemutatnak.

412 oldal, ára: kötve, 1147 Ft (áfával). A kiadványt 25 fotót tartalmaz.

(*Karcsay Sándor ed.:*) Német — magyar jogi szakszótár

A jogi és gazdasági életben nélkülözhetetlen szótár mindazon államok — Ausztria, Németország, Svájc, Liechtenstein és részben Luxemburg — jogrendszerének kifejezésrendszerét felöleli, ahol a német a hivatalos nyelv. Az átdolgozás során a szótár bővült az európai közösségek és szervezetek speciális terminológiájával és — a terjedelem korlátai között — a politikai publicisztikában, s a médiumok nyelvezetében előforduló kifejezésekkel, fordulatokkal.

528 oldal, ára: kötve, 1557 Ft (áfával).

A KÖTETEK MEGRENDELHETŐK, ILLETVE MEGVÁSÁROLHATÓK
A KIADÓ KÖNYVESBOLTJAIBAN:

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVESBOLT (1051 BUDAPEST, NÁDOR U. 8.)
SZÉCHENYI ISTVÁN KÖNYVESBOLT (1051 BUDAPEST, SZENT ISTVÁN TÉR 4.)
SZAKKÖNYVESBOLT (1054 BUDAPEST, VADÁSZ U. 27.)
SZÉCHENYI ISTVÁN KÖNYVESBOLT (7624 PÉCS, RÓKUS U. 5.)

Rendeléseiket a 131-4380-as faxszámra is várjuk!

Hankiss Elemér Médiaháború

Ne higgyenek nekem. Személyes és elfogult beszámoló ez, de talán szolgál némi tanulsággal mindazoknak, akiket érdekel egy új demokrácia születésének sok-sok kieselve. No meg az a mulatság, ami mindezzel jár.

Kezdet – külsőségek nélkül

1990-ben, egy szép augusztusi reggelen arra a furcsa és kis-sé emélyítő érzésre ébredtem, hogy én vagyok a Magyar Televízió elnöke. Hogyhogy? Miután harminc évig ültem az íróasztalomnál és tanítottam különböző egyetemeken, az új helyzetet abszurdnak, s egyben hagyományosan kelet-közép-európainak találtam: baj van, és gyorsan előrángatnak valakit. A nem megfelelő embert a megfelelő helyre? Vagy fordítva?

Az igazat megvallva, ezen a reggelen nemigen töprengtem a kelet-európai társadalomtörténet rossz hagyományán. Egy apró, de nem jelentéktelen részletkérdésen törtem a fejemet. Hallottam már szfnészeket arról beszélni, hogy a mesterségük egyik legfontosabb eleme a jó szfnpadi entrée. Az én gondom az volt, hogyan jussak el otthoni íróasztalomtól a Magyar Televízió elnöki irodájának íróasztaláig. A távolság nem több három kilométernél. De hogyan intézzem a dolgot, hogy ne váljon már az első pillanatban nevetségessé?

a) Hivatali kocsit kérjek? Valamelyik fekete színű, szovjet anyahajót, amelyen negyven átkos esztendőn át párt-funkcionáriusok száguldoztak? Lehetetlen.

b) Menjek a saját autómmal? A feleségem már elvitte.

c) Szálljak villamosra és metróra, ahogy évtizedeken át, „normális életem” során tettem? Hát persze.

d) Mit vegyek fel? Ez nem jelentett komoly gondot, mivel nem volt olyan öltönyöm, amilyen valódi, komoly vezetők hordanak hasonló alkalmakkor. A szinte vallásosan

Ez a cikk egy amerikai hetilap számára készült. A kitűnő fordítás ellenére is (amit ez úton köszönök meg a fordítónak) furcsa most magyarul és magyar fejjel olvasni. Nincs se füle, se farka. Egy kicsit olyan *Gangesz partja – Herz-féle szalámi* jellegű. Vagy legalábbis én semmi olyat nem találtam benne, amit már ne tudnék, és ne hallottam volna több tucatszor. Bánt az is, hogy van benne valami „magyarázom a bizonyítványom” jelleg is. Meg valami öntetszelgés, mintha olyan nagyon tetszene nekem az, ahogy végigcsináltuk a dolgot. Meg mintha egy- vagy kétszemélyes show lett volna az egész, holott munkatársaink, újságírók, politikusok és állampolgárok száza és ezrei vettek benne részt. Hadd áruljam el a titkot: én a magam részéről sok hibát követtem el. Érettebb fejjel és valamivel több tapasztalattal ma már több mindent másképp csinálnék. Ez azonban természetesen nem menti föl azokat, akik a televízió függetlenségének felszámolásával és az intézmény ebek harmincadjárja adásával (s egy kis, szélsőséges csoport kezére játszásával) sok kárt okoztak és okoznak a magyar társadalomnak. Remélem, számot tudnak (fognak) adni – legalább a lelkiismeretüknek.

lezserül öltözködő értelmiségiek egyenruhája, a farmer és a pulóver látszott az egyetlen megoldásnak. (Működésük első két évében Kelet-Közép-Európa új, demokratikusan választott parlamentjei megteltek az efféle görcsösen könnyed, farmeres-inges vagy farmeres-pulóveres értelmiségiekkel, akiket csak jóval később lehetett meggyőzni arról, hogy legközelebb a kutya se fog rájuk szavazni, ha nem préselik magukat sötét öltönybe és nem vesznek fel hozzá illő nyakkendőt. Igaz, a nyakkendő színe már az *ancien régime* utolsó éveiben-hónapjaiban is változásnak indult, akkor még a funkcionáriusi nyakakon: kezdetben a lángoló pirosból bordó lett, később kék és sötét; újabban már színes, posztmodern arabeszeket is fölfedezhetünk néhány fiatalabb képviselő nyakkendőjén, hogy a csokornyakkendők legújabb kori kivirágzásáról ne is beszéljek.)

e) S a legnehezebb kérdés: hogyan őrizzem meg komolyságomat, amikor megpillantom az első néhány arcot a székházban, és el kell játszanom, hogy én vagyok az elnöke ennek a több mint háromezer fős intézménynek? (Kutatócsoportomban sohasem dolgoztunk ténél többen.) Úgy döntöttem, nem fogok komolyan viselkedni.

F elszálltam a villamosra, átszálltam a metróra, odasétáltam a székházhoz, föl a lépcsőn, be a kapun, és már ott is állt a kórus, amely két esztendőn át mozdulatlanul, ünnepélyes fekete ruhában fogja figyelni a házbeli jövés-menést: a biztonsági őrök kara. Jobbára idősebb, katonás tartású urak, testesek és ösztövérek, akik csak a médiaháború utolsó felvonásában lépnek majd szereplőkként is a színpadra.

De ma, az első reggelen elkérik az igazolványomat. „Az nincs – mondom nekik –, viszont én vagyok itt az elnök.” – Egy pillanatnyi zavar után beengednek. Fölmegyek a harmadik emeletre.

Az elnöki hivatal. Vörös szőnyeg, dísznövények, napfény. Bekopogok egy nagy, fehér ajtón. Sovány, idősödő hölgy nyitja ki, a szeme szikrázik, a viselkedése jég hideg. Számos elődömnek volt a titkárnője, és azt hiszem, meg van győződve arról, hogy haladéktalanul elbocsátom. Bekísér az irodámba. Tipikus nyolcvanas évekbeli helyiség, a bolsevik puritanizmus és a kádárista barokk elegye, a könyvespolcon ott áll a *Nagy Szovjet Enciklopédia* és Lenin műveinek szárnyaszegett csapata (a Sztálin-összeszt, úgy látzik, már eltávolították).

Megmondom a titkárnőmnek, hogy semmi kifogásom sincs ellene. Nyugodtan maradhat, ha akar, s ha én is megleszek elégedve a munkájával. Ez lenne az első gyengésem? Az első hibás lépés? Lehet, hogy azonnal meg kellene szabadulnom a régi káderektől? Vagy inkább tartsam meg a

legjobb szakembereket, hogy vigyék az ügyeket? Néhány héten belül eldöntöttem, hogy nem törődöm senki múltjával, és választásaimat kizárólag a képességekre és teljesítményekre alapozom. Hozzáálltam a központosított intézményrendszer lebontásához, feloszlattam a hitbizományokat és hatalmi centrumokat, versenyt hirdettem meg minden szinten.

Néhány perc múltán egyedül találok magam a nagy, harsány irodában; a csúf, vajszerű telefont és megszámlálhatatlanul sok gombját bámulom. Mit keresek itt, miért nem vagyok kint a Szabadság téren, vagy néhány háztömbre ide, kedves könyvtáramban? Mi a csudát csináljak? Hogyan kerültem ebbe a lehetetlen helyzetbe? Rosszul érzem magam. Felhívom a feleségemet, ő jókorát kacag, és leteszi a kagylót.

A csapda

Hogyan kerültem ebbe a helyzetbe? A saját hibámból – annak ellenére, hogy 1989–1990-ben, amikor már a demokrácia malmai kezdtek őrölni, nem volt sok választásunk. Azoknak, akik így vagy úgy az előző rezsim ellenkéhez tartozunk. Szűkebbre vonva a kört: Gombár Csabáról beszélek, meg magamról.

A választások után a parlamenti pártok egyetértettek abban, s ezt az MDF–SZDSZ megállapodás leszögezte, hogy egy-egy független vezetőt kell választani a Rádió és a Televízió élére. A feladat nem volt könnyű, mivel 1989 eseménydús évében és az 1990-es választási kampány hevében kevesen állták meg, hogy fejest ne ugorjanak a pártpolitikába. Negyven év kényszerű passzivitása után minden ok megvolt rá, hogy az emberek türelmetlenül tenni akarjanak valamit az országukért. Nem beszélve arról, hogy „vezető politikus”-nak lenni egyik pillanatról a másikra ragyogó és vonzó társadalmi szereppé vált, amely nemcsak hatalmat, hanem hírnevet, rangot, új személyiséget is adott a sok-sok éves névtelenség és jogfosztottság után.

1990 júniusában, a választások után ebben a helyzetben kereste föl Gombár Csabát és engem a miniszterelnök, illetve az SZDSZ és a Fidesz egy-egy vezető személyisége, hogy felajánlják nekünk a két elnöki széket. Elmondták, hogy mint független személyiségekhez fordulnak hozzánk, és azt várják tőlünk, hogy teremtjük és őrizzük meg a két intézmény függetlenségét és pártatlanságát. Akkor, a forradalmat követő eufóriában még valamennyi párt komolyan hitt a sajtószabadság szentségében. Nem tudták még, hogy jöcskán okoz bosszúságot is sokuknak ez a szabadság.

Heteken át kitaróan nemet mondtunk. Végül azonban beadtuk a derekunkat, és kijelentettük, hogy elfogadjuk a megbízatást, amennyiben megváltoztatják a két elnök kinevezését szabályozó törvényt. Az előző rezsimben a Minisztertanács nevezhette ki a Rádió és a Televízió elnökét (a politikai bizottság alig titkok, szigorú felügyelete mellett). Leszögeztük, hogy a miniszterelnöktől nem fogadjuk el a kinevezést, mivel semmilyen formában nem akarunk tőle vagy a kormánytól függeni. Kikötéseinket elfogadták, a törvényt egyik napról a másikra megváltoztatták. Az új szabályozás, amely az elkövetkező két év során a két intézmény függetlenségének alapjává vált, kimondta, hogy a miniszterelnöknek csak jelölési joga van, s a jelölteket – az illetékes országgyűlési bizottságok előtti meghallgatások után – a köztársasági elnök nevezi ki, amennyiben egyetért személyükkel.

A törvénymódosítás ellenére is csupán fél évre vállaltuk

a megbízatást. Pontosabban addig, míg megszületik az új médiatörvény és megtalálják az utódainkat. 1990 júliusát írtuk. Több mint három év telt el azóta: Magyarországnak ma sincs még médiatörvénye, és utódainkat sem találták meg. Mindezek helyett kitört a médiaháború.

Rádió és televízió a fellegekben

1990. augusztusi kinevezésünk után (mondjuk így:) mézes-heteink a koalíciós pártokkal hamarosan véget értek.

Gyorsan kiderült, hogy rosszul választottak. Ki volt a hibás?

Gombár Csaba halk szavú, finom modorú, tartózkodó mosolyú, roppant szerény úriember. Az egyik legkiválóbb magyar politológus, de úgy viselkedik, mintha most jönne az első kollokviumra. Mosolyát sokan a féltékenység vagy gyengeség jelének hiszik. Óriási tévedés. Éppen fordítva áll a helyzet. Mindenesetre ez a mosoly a kormány politikusait is megtévesztette – már amennyiben könnyen befolyásolható és megfélemlíthető személyt kerestek –, mert a kisfiús külső erős és bátor jellemet takar. Ami engem illet, azt hiszem, nem vagyok annyira szerény és halk szavú, mint ő, de nagyon is kényes vagyok a függetlenségemre, és nemigen szívlelem az olyan embereket, akik elő akarják írni, mit tegyek.

A legsúlyosabb hibát azonban másutt kell keresnünk. A kormánypolitikuskok nem vették figyelembe, hogy valószínűleg mi ketten is abban a betegségben szenvedtünk, amely a kelet-európai értelmiségiek közös jellemzője volt a kommunizmus négy évtizede alatt. Mi is súlytalannak, bizonytalannak éreztük magunkat. Féltünk, hogy egy napon felszólítanak majd, adjunk számot nézeteink komolyságáról. Hogy be kell bizonyítanunk: nem a levegőbe beszélünk (és írtunk) az elmúlt negyven évben. Hogy amit írásban, vitákon, könyvekben négy évtizeden át szembeállítottunk a kommunista gyakorlattal: a jogrend és a demokrácia, a civil kurázi és a tolerancia, az igazság és a szabadság gondolata nem csak üres szó és értelmiségi locsogás. Hogy ahelyett, hogy csak beszéljünk róluk, adott esetben képesek vagyunk ezeknek az eszméknek a jegyében cselekedni. 1989-ben végre elkövetkezett az igazság pillanata – boldog, bár ijesztő meglepetés. A *hic Rhodus, hic salta* izgalma ragadott el minket. Be kellett bizonyítanunk, hogy eszméink és cselekedeteink becsülettel összeférnek egymással.

Ez egyfelől könnyű volt, hiszen meg voltunk győződve arról, hogy a sajtószabadság, illetve a közszolgálati média függetlensége nélkülözhetetlen eleme a demokratikus politikai életnek, és ennek megfelelően jártunk is el. Másfelől lehetséges, hogy túlságosan nagy léptekkel haladtunk előre, és a társadalmi valóságtól elszakadt intézményeket hoztunk létre: tökéletesen független, nyugati típusú rádiót és televíziót – a diktatúra negyven és a tekintélyelvű uralom több évszázados hagyományából épphogy kikecmergő országban. Nagyralátó tervünk, hogy megteremtjük a BBC magyar megfelelőjét – legalábbis ami az intézmények autonómiáját illeti –, valószínűleg az egyik fő oka volt a médiaháború kirobbanásának.

A háború

Senki sem vitatja, hogy jobb dolog szavakkal és politikai stratégiákkal hadakozni a közéletben, mint harcokcsikkal és ágyúkkal a harcmezőn. És jobb egy, a függetlenségéért küzdő televízió, mint egy, a függőségét elfogadó, abba bele-

törődő intézmény. Ebben a megvilágításban a kétévi elke-
seredett csatározal és a nálunk meglévő viszonylagos béke és
a magyar társadalom nagyfokú érettségének jele volt. És ez
az a kivétel, amely nem erősíti a szabályt.

A békés és kevésbé békés forradalmak ugyanis meghoz-
ták Kelet-Közép-Európának a rég vágyott sajtószabadságot,
azonban nem szabadították fel az elektronikus médiát a
mindenkori hatalomgyakorlók ellenőrzése alól. Az ellen-
őrzés jellege és mértéke persze lényegesen megváltozott,
ennek ellenére a tény tény maradt: a körülöttünk lévő or-
szágokban a közszolgálati televízióból kormánytévét, illetve
köztársasági elnöki televízió lett az első szabad választások
után. A kormányváltozásokat törvényszerűen követték a
televízió vezetésében durván végrehajtott személycserék.
Az új miniszterelnökök vagy köztársasági elnökök egyik el-
ső lépése itt is, ott is az volt, hogy a közszolgálati televízió-
k régi vezetőit saját híveikre cserélték le. Egyetlen kivé-
tellel (Magyarország) a közelmúltig ez volt a dolgok mene-
te Kelet-Közép-Európában.

A média ellenőrzésének megvannak a maga és jó és
rossz indokai. A jók – legalábbis nem teljesen rosszak –
között hadd említsem meg azt az érvet, mely szerint a de-
mokráciához és a piacgazdasághoz vezető átmenet roppant
nehéz időszakában közös célok kijelölésére van szükség,
nemzeti egységre, a kormány terveinek, politikájának szé-
les nemzeti támogatására. S mivel a rádió és a televízió se-
gítség nélkülözhetetlen e mozgósító stratégia sikeréhez, az
új kormányok elkerülhetetlenek és jogosnak érezték,
hogy – legalábbis ezen a területen – felfüggeszték a sajtó-
szabadságot, és kiterjesszék ellenőrzésüket a közszolgálati
médiára. A nacionalisták ehhez még azt az enyhén ódivatú
megjegyzést fűzték, hogy „mivel a közszolgálati televízió a
nemzeté, szükséges és jogos, hogy a nemzet által választott
kormány felügyelje”.

Két és fél éven át Magyarország volt a boldog – vagy
boldogtalan – kivétel ez alól a szabály alól. Két és fél éven
át a Magyar Rádió és Televízió volt az egyetlen független
közszolgálati rádió és televízió Kelet-Közép-Európában, sőt
mi több, a legfüggetlenebb volt egész Európában. Az új ki-
nevezési törvény miatt – és azért is, mert a médiatörvény,
amely egyensúlyba hozta volna az intézmények független-
ségét és társadalmi ellenőrzését, nem született meg –, a két
újdonült elnöknek gyakorlatilag teljhatalma volt. *Ad ab-
surdum* vive a dolgot azt mondhatnám, hogy ha a két el-
nök történetesen cipőgyárrá akarta volna átalakítani a két
médiát, ezt nem lett volna könnyű jogi eszközökkel
megakadályozni.

Az elnökök azonban ennél sokkal kevésbé (vagy sokkal
inkább!) képtelen utat választottak. Megpróbálták a ko-
rábban pártirányítás alatt álló intézményeket európai jelle-
gű rádió-, illetve tévétársasággá alakítani, a közügyek irán-
ti nagyfokú felelősségvállalással, részrehajlás nélküli hír- és
aktuális műsorokkal, színes oktató, kulturális és szórakoz-
tató adásokkal. Ez sikerült is meg nem is. Sikerült,
amennyiben 1992-re a műsorszerkezet már a legjobb euró-
pai televíziókkal szemben is megállta a helyét, ráadásul
sokkal szűkösebb anyagi lehetőségek birtokában. És még-
sem sikerült, mert kétévi sikeres ellenállás után az elnökök
vereséget szenvedtek a kormányzó pártok politikájával
szemben.

Az esemény nem okozott nagy meglepetést, mivel az
egész médiaháború során szinte csak a másik oldalnak vol-
tak erős fegyverei. A koalíciós pártok és maga a kormány
minden törvényhozói és végrehajtó hatalmát harcba vet-

hette. Ugyanakkor mi, elnökök is élveztünk némi védett-
séget, és voltak befolyásos partnereink. Mindenekelőtt vé-
dett bennünket a törvény betűje és szelleme. Másodszor, a
médiaháború folyamán az írott sajtó nagyobb – és, szerin-
tem, jobbik – fele támogatott bennünket. Harmadszor, az
ellenzéki pártok makacsul kiálltak a sajtószabadság és a két
intézmény függetlensége mellett. Végül, de nem utolsósor-
ban, szerencsés helyzetben voltunk. Ellenségeink és bará-
taink is tudták, hogy személyesen egyikünknek sem érdeke
az elnöki pozíció megőrzése, hogy nem kívánunk hatalom-
ra szert tenni, és boldogan vonulnánk vissza a szakmánkba,
mihelyt csak lehet. Se zsarolással, se megfélemlítéssel nem
kényszeríthettek ránk behódolást vagy rossz kompromisz-
sumokat.

A tények

Hadd kezdjem egy figyelmeztetéssel. Én magam is szereplő-
je voltam ennek a konfliktusnak, és így beszámolómm ter-
mészetesen csak az egyik lehetséges leírása és értelmezése a
történeteknek. A többi szereplő és érdekelt nyilvánvalóan
másképp látta és látja a dolgokat. A kormány szerint pél-
dául a médiaháborúért egyrészt az írott sajtó, másrészt az
ellenzéki pártok, harmadrészt a Rádió és a Televízió, sze-
mély szerint Gombár Csaba és én vagyunk a felelősek. Sze-
rintük a sajtószabadságot nem a kormány, hanem a sajtó,
illetve a Rádió és a Televízió sértette meg. A sajtó azzal,
hogy elfogultan és nyaklító nélkül támadta a kormányt az
első pillanattól kezdve. Az ellenzéki pártok azért, mert po-
litikai tőkét kovácsoltak e konfliktusból, és a kormány
újabb és újabb kudarcaiból. A Rádió és a Televízió meg
azért, mert a volt kommunisták és az új liberálisok felleg-
vára maradt, s ennek következtében nem támogatta a kor-
mány erőfeszítéseit a régi rendszer fölszámolásában és az új
intézményrendszer megteremtésének nehéz munkájában.

Csurkák és más szélsőséges csoportok ennél jóval
messzebb mentek. Ők úgy vélik, hogy a magyar népet és
nemzetet egy nemzetközi összeesküvés megfosztotta az
1989-es forradalom gyümölcseitől, kiszorította a hatalom-
ból, újra hontalanná tette saját hazájában. Ennek az össze-
esküvésnek a részese volt a Rádió és a Televízió vezetősége
is. Semmibe vettük a magyar kultúrát, idegen eszmékkel és
silányságokkal mérgeztük meg a magyar lelket, nem vállal-
tunk közösséget a magyar néppel, nem segítettük küzdel-
mében, nem a magyar sorskérdésekkel foglalkoztunk, ide-
gen érdekeket szolgáltunk.

Én természetesen nem értek egyet sem a kormány, sem a
szélsőjobb értékelésével. Az előbbit tévedésnek, az utóbbit
otromba butaságnak tartom, de a teljesség és a tárgyilagoss-
ág kedvéért utalnom kellett itt rájuk.

És most jöjjenek a tények, ahogy én látom őket.

1990 július. A miniszterelnök javaslatot tesz a két elnök
személyére. Az Országgyűlés kulturális bizottsága meghall-
gatja őket, és egyhangúlag támogatja a javaslatot. A köz-
társasági elnök kinevezi a jelölteket.

1990 december. Elkezdődnek a konfliktusok a koalíciós
pártokkal és a kormánnyal. A kormánypolitikusok nem
látják „garanciát” azokban a személyekben, akiket vezető
posztokra neveztem ki a Magyar Televízióban. A tévé költ-
ségvetési támogatását jelentősen csökkentik.

1991 januárjától. Megkezdtem a Televízió átszervezését,
hogy merev, bürokratikus állami intézmény helyett modern,
rugalmas tévétársasággá váljon, amely szervezetében és ve-

zetésében kereskedelmi adóra emlékeztet, ám érintetlenül megőrzi közösségi értékeit és hivatását. Jobboldali csoportok és a koalíciós pártok a legkülönbözőbb vádakat hangoztatva elkezdik támadásaikat. Például azt állítják, hogy:

- a) „Kommercializáljuk” a Televíziót. **A tények:** Hozzáláttunk kereskedelmi tevékenységeink gyors kibővítéséhez. Létrehoztunk egy közös vállalatot a világ egyik legnagyobb médiaügynökségével, és egy év alatt megdupláztuk reklámbevételeinket. (Igy lehetett túlélni a költségvetési támogatás megkurtítását, kormányzati ellenfeleink őszinte bánatára.)
- b) „Amerikanizáljuk” a nemzeti Televíziót. **A tények:** Műsorra tűztük a *Dallast* és néhány más amerikai sorozatot. Ugyanakkor a hazai és európai készítésű műsorok aránya jóval magasabb maradt nálunk, mint az európai közszolgálati televíziók többségénél.
- c) Többet kapnak a sztárok, mint amennyi a miniszterelnök fizetése. **A tények:** A sztárok valóban magasabb honoráriumot kaptak a miniszterelnöki fizetésnél – akárcsak Nyugaton. Ezeréves tekintélyuralom után persze nehéz volt megérteni és megemészteni, hogy a király kevesebbet keres, mint az udvari vagy nem udvari bolond.
- d) A műsorvezetők, riporterek, műsorok elfogultak és túlságosan kritikusak a kormánnyal szemben. **A tények:** Az 1990-es választások utáni első hónapokban ez részben igaz volt. 1991 első felére azonban már kiegyensúlyozottá vált az egész műsorszerkezet, bár fennmaradt még néhány kormánypárti, illetve ellenzéki beállítottságú műsor.
- e) Az intézmény átszervezésével leromboltuk a régi műhelyeket, s ezáltal veszélybe sodortuk a magyar nemzeti kulturális értékeket. **A tények:** Megszüntettük a régi intézmény mamutosztályait, és a helyükbe sok kicsi, rugalmas produkciós irodát hoztunk létre, amelyek versenyre kelhettek a két csatorna megrendelése miatt. A tiltakozás elsősorban azoktól származott, akik elvesztették az előző rendszerből örökölt hivatali hatalmukat, majd köpönyegükön fordítva nacionalista, kormánypárti zászlók alatt hajóztak tovább.

1991 áprilisától. A miniszterelnök, feltehetőleg pártja jobbszárnyának nyomására, új személyeket javasolt a Rádió és a Televízió alelnökeinek (véleményem szerint azzal az egyre átlátszóbb szándékkal, hogy olyanokat ültessen vezető pozícióba, akiken keresztül a kormány befolyást gyakorolhat a két intézményre). A törekvés csaknem egy esztendőn át sikertelen maradt.

1991 májusától. A kormány szakértői előbányásztak egy 1974-es minisztertanácsi rendeletet, amelyben az akkori rezsim a kormány „felügyelete” alá rendelte a Magyar Televíziót. A továbbiakban a miniszterelnök elsősorban ezt a – finoman szólva is anakronisztikus – rendeletet forgatta fegyverként a kibontakozó médiaháborúban.

1991 november. Új esti hírműsört indítottam be, hogy kiegyensúlyozzam az egyetlen meglévő híradó erősödő jobbra tolódását. A decemberi költségvetési vitában büntetésképpen szinte minden támogatást megvont tőlünk az Országgyűlés.

1992. március 1. A miniszterelnöknek végül sikerült kieroszakolnia a rádiós és tévés alelnök kinevezését.

1992. március 3. Alelnökömet felfüggesztettem az állásból. Az eset hosszú és szenvedélyes jogi vitához vezetett a miniszterelnök és köztem. (Erre még visszatérek.)

1992 május, június. A miniszterelnök nem tudott győzni

a jogvitánkban, közben pártja jobbszárnya is egyre inkább szorongathatta. Valószínűleg ilyen tényezők hatására javaslatot tett a köztársasági elnöknek, hogy mentsen fel engem és rádióbeli kollégámat. Az országgyűlési bizottság újabb meghallgatásai után a köztársasági elnök elutasította a javaslatot.

1992 augusztus. Csurka István, az MDF alelnöke közölte hírhedt pamfletjét, mitologikus látomást rajzolva föl benne a magyarság tragikus sorsáról, kismizettségéről, elárulatásáról, a belső és külső ellenségekről és a nemzeti megújulás nagyszerű lehetőségeiről.

1992 szeptember. Az örület folytatódik: a szélsőségesek közül néhányan éhségstrájkba fogtak, majd jobboldali csoportok tüntetéseket szerveztek a köztársasági elnök és a két médium elnöke ellen (körülbelül tizenötezen követelték a lemondásomat a Szabadság téren). Egy héttel később az ellentüntetésen vagy hatvanezren tiltakoztak e támadások miatt, és foglaltak állást az emberi jogok és az alapvető demokratikus értékek mellett.

1992 szeptember, október. Elbocsátottam a híradó főszerkesztőjét, aki a nacionalista és populista erők szócsové lett; továbbá a legnagyobb külpolitikai magazin főszerkesztőjét, aki, jóllehet újságírói tehetsége vitathatatlan, 1989-től fogva a nacionalisták érinthetetlen hőségévé vált.

1992 november, december. Megtorlársképpen a miniszterelnök fegyelmi eljárást kezdeményezett ellenem, majd felfüggesztett az állásomból. Tiltakoztam, és kétségbe vontam a jogát, hogy ellenem eljárást indítson és felfüggeszzen, hiszen – értelmezésem szerint – nem ő volt (és nem is lehetett ő) a munkáltatóm. Az ilyen függőségi viszony törvényellenes volna, és veszélyeztetné a sajtószabadságot. E miatt a – szerintem – törvénytörő intézkedés miatt bepereltem a kormányt. Az első tárgyalás után az ügyet már kétszer elnapolták, legutóbb 1993 augusztusában. Fontos próbája lesz a magyar igazságszolgáltatás függetlenségének, hogy a bírák, ha be tudom bizonyítani az igazamat (s felől nincs kétségem), hoznak-e ítéletet a kormány ellen.

1992 december. Az 1993-as költségvetés vitájában a parlamenti többség megszavazta, hogy a Magyar Rádió és Televízió költségvetési tételeit 1993. január 1-jével kezdődően a Miniszterelnöki Hivatal költségvetéséhez sorolják át.

1992. december 27. A médiatörvény megbukott, nem fogadta el a képviselőház.

1993. január 6. Gombár Csabával együtt levélben fordultunk a köztársasági elnökhöz, kérve, hogy mentsen fel bennünket az elnöki teendők ellátása alól. Az elnök egyelőre nem tett eleget a kérésünknek.

1993. március 6. A miniszterelnök szerint „lemondásunk” nyomán megszűntünk a két intézmény elnökének lenni. A köztársasági elnök viszont úgy véli, hogy nem mondtunk le, illetve ha mégis, ő nem fogadta el a lemondásunkat, tehát továbbra is elnöknek kell tekintenünk magunkat. Kinek higgyünk? Most abban a képtelen és némiképp komikus helyzetben vagyunk, hogy egyszerre vagyunk az elnöke is meg nem is a két intézménynek. Ami minket illet, boldogan távoznánk, s mennénk vissza a szakmánkba. De ez immár a politikusok játszmája.

Kelet-európai képtelenségek

Kelet-Európa képtelenségeinek még Kafka, Broch, Čapek és Mrozek nélkül is hosszú és dicsőséges története van. A K. u. K. képtelenségeit követték a húszas és harmincas évek magyar, cseh-szlovák és lengyel nemzeti abszurditásai,

s később a bolsevizmus véres képtelenségei. A magyar médiaháború is szerényen hozzájárult a bársonyos forradalom utáni kor képtelenségeihez.

Gondoljunk például az éhségstrájkokra, amelyekre korábban már utaltam. 1992 júniusában Tőkés László püspök éhségstrájkjal tiltakozott az ellen, hogy egy román bíróság felmentette az erdélyi vérfürdő felelőseit. Példája járványszerűen terjedt tovább. Néhány héttel később egy magyar kormánypárti képviselő követte a példáját, bár sokkal profánabb ügyben. Azt követelte, hogy Gombár Csaba és én haladéktalanul mondjunk le. Ezt követően egy rádiós szerkesztő kezdett éhségstrájkba, Gombár Csaba lemondását követelve. Válaszképpen két kitűnő popénekesnő vetette föl az ötletet, hogy éhségstrájkot kezdenek ők is, de ők mellettünk – amúgy is van némi súlyfölségük. Szerencsére az éhségstrájkolók még azelőtt befejezték akcióikat, mielőtt ez a politikai láncreakció tragikomédiába fordult volna.

Akkoriban azt hittem, én vagyok az egyetlen tévéelnök, aki azzal büszkélkedhet, hogy egy képviselő éhségstrájkba lépett ellene. Tévedtem. Pár hét múlva angol kollégáim felvilágosítottak, hogy néhány évvel korábban a brit parlament egy walesi képviselője is éhségstrájkjal követelte a BBC walesi nyelvű adásának beindítását. Strájkja sikeres volt, magyar kollégájáé már kevésbé. Be kellett érnie Csurka István forró ölelésével. A már említett tüntetések körül is volt valami abszurd. Tudomásom szerint ugyanis Róma vagy Los Angeles utcáin nem szokás tévéműsorok és -társaságok ellen tüntetni. Márpedig ez történt Budapesten, tavaly októberben. A dolog igazi képtelenségét azonban másutt kell keresni.

Szeretem a tarka tüntetéseket, és – ellentétben egy-két liberális barátommal – nem vagyok allergiás a magyar nemzeti lobogóra sem. Nekem inkább egy különös ellentmondás miatt volt gondom ezzel a tüntetéssel – túl azon, hogy nem szívesen nézem az önuralmukat vesztett, torkuk szakadtából ordító emberek. a) A tüntetést az 1956-os börtönviseltek szervezték. b) A kommunisták ellen (meg ellenem) tüntettek, c) továbbá két televíziós kollégámat éltették. d) '56 után én is börtönbe kerültem, ugyanazokkal, akik most ellenem tüntettek. e) Soha semmi közöm nem volt az MSZMP-hez, kivéve azt, hogy '56 után börtönbe dugott, a későbbi évtizedekben meg zaklatott. f) A tüntetőik olyan két kollégámat éltették, akiknek egyike MSZMP-titkár, másika pártvezetőségi tag volt a korábbi Televízióban. Mi lehetett a mentségük? Ha elfogadom a miniszterelnökségi államtitkár ravasz mosoly kíséretében tett frivol, sőt inkább cinikus megjegyzését, amellyel megpróbálta megindokolni az egykori hithű kommunisták jelenlétét a kormányhivatalokban, akkor a mentségük az, hogy még a kormánynak is szüksége van jó „zsoldosokra”. Megbízható és kevésbé megbízható források szerint Csurka István ennyit fűzött tömören a kijelentéshez: „Hogy ki a jó kommunista, azt én döntöm el.” (Szerencsére Csurka még nem mondhatja el magától, hogy az állam én vagyok.)

Amikor másnap nyílt levélben szóvá mertem tenni a fent vázolt ellentmondásokat, az ímént említett két televíziós kolléga perrel fenyegetett meg, feltehetően azért, mert a múltjukat is szóba hoztam, amely bizonyára a magántulajdonuk, és személyiségi jogi védelem alatt áll.

A képtelenségek sorát hadd fejezzem be azzal, hogy utalok a jelenlegi helyzet furcsa ellentmondásosságára.

1993. január 6-án Gombár Csaba is, én is levelet intéztünk a köztársasági elnökhöz. Kértük, mentsen fel bennünket elnöki teendőink alól. Kérésünket így indokoltuk: Először, mivel múlt decemberben nem született meg a médiatörvény, és remény sincs rá, hogy az 1994-es országgyűlési választások előtt megszülessen, felmentve érezzük magunkat korábbi ígéretünk alól, mely szerint az új törvény jóváhagyásáig vállaljuk megbízatásunkat. Másodsor, mivel az új, 1993-as költségvetési törvénnyel megszűnt intézményeink anyagi függetlensége, ezzel a nagy nehezen kivívott autonómiánk is odalett, s a Rádió és a Televízió ismét kelet-európai típusú, kormányirányítású állami médiává változott. Szervezeti visszaalakításuk az 1989 előtti állapotba máris folyamatban van (azóta már túl is futott ezen a célon). Harmadsor, nem kívánunk segídezni az új demokrácia két fontos intézményének lerombolásában.

A miniszterelnök azonnal rávetette magát a lehetőségre. Január 20-i levelében azt írta, hogy elfogadja „lemondásunkat”, és nyomban megbízta a két alelnököt az intézmény vezetésével. Másnap, január 21-én a köztársasági elnök sajtónyilatkozatot tett közzé, amelyben kifejtette, hogy a) a két elnök nem mondott le; b) a felmentési kérelmünk elfogadása a köztársasági elnök kizárólagos hatásköre; c) a miniszterelnöknek szuverén joga, hogy javasolja a felmentésünket; d) ő (mármint a köztársasági elnök) mérlegelni fogja a javaslatot, és a megfelelő időben dönt róla.

Nem tragikus és nem is kivételes jelenség, hogy egy országban a miniszterelnök és a köztársasági elnök nem ért egyet valamely fontos kérdésben, és nyilvános vitát folytat. Franciaországtól az egykori Cseh-Szlovákián át Lengyelorszáig számos példát találunk az efféle konfliktusokra. Ugyanakkor tény, hogy egy gyerekcipőben járó, törekény demokráciában ez a fajta összeütközés mindig több veszélyt rejt magában, mint másutt.

Nem tragikus, hanem képtelen volt az a helyzet, amelyben Gombár Csabának és nekem kellett eldöntenünk azt, hogy a miniszterelnöknek vagy a köztársasági elnöknek van-e igaza. Mint ahogy értelmetlen és kegyetlen helyzet lett volna az is, ha néhány ezer kollégánk, az igazgatók, producerek, operatőrök, vágók, biztonsági őrök, takarítónők és mások nap mint nap rákényszerülnek, hogy eldöntsék, kinek engedelmesséjébe nekünk, vagy a kormány embereinek.

Szerettük volna ettől megkímélni a munkatársainkat, és mi sem akartunk belekeveredni egy elmérgesedett és megáldozó veszekedésbe a kormány hivatalnokaival, akiknek mellesleg minden hatalmi eszköz a rendelkezésükre állt. Végiggondolva az érveket és ellenérveket, január 20-án nyílt levelet tettünk közzé, amelyben a világ elé tártuk dilemmánkat. Kijelentettük, hogy a Rádió, illetve a Televízió legitim elnökeinek tekintjük magunkat, de nem gyakoroljuk jogainkat, amíg a köztársasági elnök, a miniszterelnök, az Országgyűlés, az Alkotmánybíróság vagy a bíróság nem tisztázza a zavaros helyzetet. Ez volt az utolsó, és remélem, végső lépésünk a médiaháborúban.

Játékszabályok

Amikor a miniszterelnök átlátta, hogy jogi úton nem érvényesítheti akarátát, közvetlen politikai eszközöket keresett, hogy engem és elnökkollégámat térdre kényszerítsen. 1992 májusában felkérte az Országgyűlés kulturális bizottságát, hogy vizsgálja meg „alkalmasságunkat” az intézmé-

nyek vezetésére. Mivel kormánypárti többségű bizottságról volt szó, a miniszterelnök nem vállalt nagy kockázatot.

Gombár Csaba és jómagam más-más taktikát választottunk. Ő, amikor elment a meghallgatásra, felolvasott egy rövid állásfoglalást, amelyben kijelentette: mivel a bizottság nem semleges, nem fogadja el illetékesnek – és ezzel kivonult a teremből. Botrány. A következő héten öt szakértővel és dokumentumok ezreivel jelentem meg ugyanott, s nyomban kijelentettem, örülök, hogy ott lehetek, és fontos kérdéseket tárgyalhatok meg velük, a kiváló politikusokkal. Derűtség. Azonban – tettem hozzá – mindenkit kényszeríteni fogok arra, hogy komolyan vegye a meghallgatást, hiszen a parlamenti meghallgatást egy demokráciában komolyan kell venni. Meg fogom keseríteni a következő néhány napjukat. Mindent megteszek, hogy ne ítékezessenek az eléjük terjesztett tények, számok és bizonyítékok figyelembevételével. És a meghallgatás három hosszú napon át folyt.

A meghallgatás során a koalíció képviselői először azt állították, hogy a szerkezeti átalakítás során nem tartottam be bizonyos törvényeket és szabályokat. Amikor bebizonyítottuk, hogy tévednek, akkor arról próbálták meggyőzni a közönséget és saját magukat, hogy a Magyar Televízió nem szolgálta kellőképpen a magyarság érdekeit, hogy túl nemzetközi, túl amerikai, túl kommersz, hogy magyarellenes. Amikor számokkal, statisztikákkal és elemzésekkel bizonyítottuk, hogy mindennek az ellenkezője igaz, a képviselők kijöttek a sodrúkból, lesöpörték az asztalról az összes dokumentumot, számot, bizonyító anyagot, és visszatértek a pártpolitikusok *ultima ratio*jához: ők, a kormányzó koalíció pártjai már nem bíznak bennem, és ez elegendő ok arra, hogy a felmentésemet javasolják; nem kíváncsiak a további tényekre, bizonyítékokra és érvekre.

Nagyon tanulságos leckét vettünk demokráciából. Szinte megható volt látni, ahogy a koalíciós képviselők, vagy legalábbis egy részük küzdött a lelkiismeretével. Ahogy megpróbálták a pártérdekeket (és az akadémikusoktól tévedelmek iránti ellenszenvüket) a jogi formulák kényszerzubbonyába öltöztetni. Akkor már szinte az egész ország ránk figyelt. És aki figyelt, életében először megérthette, hogy a demokrácia nem néhány magasos eszméből gyártott, elvont szellemi konstrukció, hanem egyszerű és roppant prózai módon: jól meghatározott játékszabályok gyűjteménye. Láthatták, hogy a demokratikus politikában alkalmasan megfogalmazott játékszabályokra van szükség, melyeket minden érintett fél elfogad, valamint az állampolgárok jó szándékára, hogy ezeket a szabályokat akkor is betartsák, amikor pillanatnyi érdekeiket jobban szolgálná a szabályok megszegése. A meghallgatás felemelő, ugyanakkor traumatikus élmény volt a számomra – és talán sok más ember számára is. Lenyűgöző és megdöbbentő látvány volt, ahogy a koalíciós képviselők először igyekeztek a demokratikus játékszabályok betartásával célhoz érni. És tragikus volt látni végső bukásukat és önmegalázásukat.

Fél évvel később, 1993 januárjában megismétlődött ugyanez a szertartás, ezúttal azonban a résztvevők egy csoportjának tiszteletre méltó személyes drámája nélkül. Addigra a kormánypolitikusok már több mint két esztendeje voltak hivatalban, s lekopott róluk korábbi hímporuk és féltékenységük. Egyre inkább ráébredtek, hogy hatalmon vannak, s hogy a hatalmukat a maguk módján gyakorolhatják. Az MDF országos gyűlésének közeledtével mind jobban elvesztették a hidegvérüket, s némelyikük mindent megpróbált, csak hogy bebizonyítsa a jobboldali erőknél, nincs

nála tántoríthatatlanabb hazafi az egész országban. Az ellenem indított fegyelmi eljárás során a miniszterelnök az igazságügy-minisztert jelölte ki fegyelmi biztosnak, és másik három minisztert tett meg bizottsági tagnak. A fegyelmi bizottság főúri könnyedséggel követte el egyik jogi és formai hibát a másik után, de a szabályszerű vizsgálat cini-komédiáját végigjátszotta.

Ez már az egész országban visszhangzó, súlyos botrány volt. Akadtak újságírók, akik már arról cikkeztek, hogy ez az eljárás volt az első „konceptios per” Magyarországon az 1990-es szabad választások óta. Ez a metafora persze eltűnt a hasonlóságoktól. Igaz, hogy az egész eljárást a Rádió és a Televízió elnökeinek az elbocsátása kedvéért rendezték. Igaz, hogy az eljárást előre megtervezték, és valószínű, hogy az ítélet már a tárgyalás előtt megszületett. Igaz, hogy a fegyelmi bizottság a döntéshozatalkor figyelmen kívül hagyta a védekező fél ártatlanságát igazoló tények és bizonyítékok száját. De az ügy többi része egészen más volt. Mégiscsak 1993-ban játszódtott le egy demokráciában, nem pedig 1953-ban egy diktatúrában. A tét összehasonlíthatatlanul kisebb volt. A hóhér helyett rokonszenvező emberek és együttérző újságírók várták az ítéletet, akinek módjában volt megfellebbezni az ítéletet. Sőt kijelentette, hogy elmegy Strasbourg is, az Emberi Jogok Európai Bíróságáig, ha Magyarországon nem talál valóban független fellebbviteli fórumot. Remélem, hogy talál.

Tanulságok

A médiaháború sokat ártott az országnak. Szenvedélyeket korbácsolt föl, előítéleteket mélyített el; a kelletnél jóval több politikai és társadalmi energiát emésztett fel; késleltette a törvényhozó munkát az Országgyűlésben; gyűlöletet szított a különböző politikai erők között, és mérsékelte a józan tárgyalásra és kompromisszumokra való hajlamukat.

Am legalább ennyi haszna is volt – sőt talán jóval több is. Már utaltam az 1992. júniusi parlamenti bizottsági meghallgatás tanulságaira a demokratikus játékszabályok fontosságával kapcsolatban. Mindannyian, liberálisok és konzervatívok, politikusok és a médiákban dolgozók, kormányférfiak és az utca emberei sokat tanultunk ennek a konfliktusnak az epizódjaiból. Hadd soroljak fel néhány példát.

Ne féljünk a konfliktusoktól. A több évtizedes mesterséges béke után, a kádárizmusnak a konfliktusokat paranoiásan és hermetikusan kizáró évtizedei után a médiaháború olyan esemény volt, amely megmutatta nekünk, hogy a megfelelő határok között tartott konfliktusoknak nélkülözhetetlen és hasznos szerepük van a demokratikus társadalmakban. Nem kell félni tőlük, és nem kell keresni őket. Egyszerűen fontos politikai eszköznek kell tekinteni. Adott esetben még a konfliktus létrehozásától sem kell félni, ha ezzel lendületet adhatunk a politikának és a közéletnek. Például ha rejtett és tartós ellentmondásokat hoz a felszínre, vagy ha segít kikristályosítani és kezelni a társadalmi érdekeket. A médiaháború mérlege e tekintetben nem egyértelmű: részben a felszínre hozta, részben elfedte az események mögött húzódó, valódi társadalmi konfliktusokat.

Miniszterelnök úr, azt hiszem, ön téved. Negyvenéves, különböző fokú és formájú szolgátság után a médiaháború megmutatta az embereknek, hogy még a legnagyobb politikai hatalom birtokosa sem teljhatalmú uralkodó – neki is vannak bizonyos jogai, és vannak jogok, amelyekkel nem

rendelkezik. Ez minden bizonnyal felszabadító hatású meglepetés volt. Az emberek látták, hogy az egyszerű állampolgár is felállhat, és nyilvánosan azt mondhatja: „Miniszterelnök úr, minden tisztelem az öné, de véleményem szerint ön ebben és ebben téved.” És ezután nem történik semmi! Nem jönnek a szirénázó rendőrautók, nem ül össze a rögtönítélő bíróság, nem csapódik be a börtön ajtaja. Semmi sem történik.

A jog hatalma. Az emberek azt is átélhették (a legtöbb esetben először), hogy a demokratikus társadalomban milyen nagy hatalom lehet a jog. Láthatták, hogy két törekény közintézmény, amely kizárólag a törvény betűjére és szellemére támaszkodhatott, csaknem két esztendőn át képes volt megvédeni frissen elnyert autonómiáját a ropant erős kormányzati és koalíciós párti támadásokkal szemben.

Hadd fogalmazzam ezt meg egészen világosan. Magyarországnak a 11. század óta erős, európai jellegű jogrendszere volt, amely a török és a Habsburg elnyomás évszázadai után ismét érvényre jutott. Ám a jog hatalma a polgárok számára elsősorban a hatalmon lévők jogainak érvényesülését jelentette. A jog megvédhette a polgárt a szomszédaival, de a legtöbbször nem védte meg az uraival szemben. A médiaháború egyike volt az első példának arra, hogy a jog a hatalom kezét is megkötí, és megvédi a gyengéket. Egy párás decemberi reggelen egy ismeretlen hölgy a következő szavakkal állított meg az utcán: „Most már tudom, hogy nem kell félnünk többé. Most már tudom, hogy elmentek a kommunisták. Köszönöm.” Persze nem nekem kellett volna megköszönnie.

Felelősség. 1989 után kellemetlen meglepetésként hatott, hogy mennyire nehéz demokratának lenni a demokráciában. Mert a diktatúrában viszonylag könnyű volt leendő demokratáknak viselkedni. 1989 után meg kellett tanulnunk, hogy a demokrácia nem importálható, nem lehet készen leakasztani a szögről. Nem születik meg egyik napról a másikra, az első és egyetlen szabad választás révén. Csak hosszú és fáradságos tanulási folyamat hozhatja létre, amelyben mindenkinek részt kell vennie, és vállalnia kell a reá jutó felelősséget. Az, hogy Magyarországon az Országgyűlésnek felelősséggel tartozó kormány van hatalmon, nem jelenti azt, hogy mindenki más lerázhathatja magáról a felelősséget. Nem jelenti azt, hogy továbbra is ott tocsoghatunk az elmúlt negyven év gyermekét felelőtlenségének pocsolójában. Mert akkor könnyű volt (és indokolt) életünk minden bújáért-bajáért a kommunistákat okolni. A médiaháború remélhetőleg sokak számára rámutatott, hogy demokrácia nem létezhet felelősen cselekvő polgárok és – szükség esetén – némi civil kurázi nélkül.

Két modell. Az emberek arra is ráébredhettek, miért nélkülözhetetlen feltétele a demokráciának az autonóm intézmények léte. A médiaháború egyik szakaszában heves vita kezdődött az országnak legmegfelelőbb politikai modelltől. A miniszterelnök, a 19. századi brit parlamentarizmus kutatója, úgy hiszem, a Westminster-típusú többségi demokráciában hisz, amelyben a többségi párt, illetve koalíció gyakorlatilag teljhatalommal rendelkezik kormánya mandátuma idején.

A másik, a 20. századi pluralista modell szerint a mai, bonyolult szerkezetű társadalmakban az érdekeket csak sok autonóm intézmény kölcsönhatásának segítségével lehet hatékonyan egybehangolni. Az intézmények közül a kormány csupán egyike a legfontosabbaknak. A többi alapvető intézmény – a parlament, a helyi önkormányzatok, a bí-

róságok, az Alkotmánybíróság (ha van), a Nemzeti Bank, az Állami Számvevőszék, az elektronikus sajtó, a különféle érdekképviseleti szervezetek és testületek – sem nélkülözhetők.

Ez a decentralizált, kölcsönhatásokon alapuló modell különösen fontos az olyan országok számára, mint Magyarország, ahol a sok évszázados központosított, tekintélyelvű hatalom fékezte és eltorzította a társadalmi és politikai fejlődést – még akkor is, ha 1867 és 1948 között inkább tekintélyelvű demokráciáról kell beszélnünk.

1992-ben a Magyar Rádió és Televízió elszánt küzdelmet folytatott saját autonómiájáért, s ezzel a központosító kormánytörekvéseket ellenző társadalom egyik fontos szereplőjévé vált. A konfliktusnak ez a vonatkozása emelte néhány hónapra a médiaháborút a fontos politikai összeköttetések szintjére. Az ország türelmetlenül vagy épp dühösen figyelte a küzdelem fordulatait, s bizonyára megtanulta belőle a leckét. Azt, hogy a demokráciának nincs készen kapható modellje, s hogy minden országnak saját magának kell kidolgoznia és kiharcolnia a számára legmegfelelőbbet.

Csinnadratták a demokráciában

Az sem okozott kisebb meglepetést, amikor megtanultuk, hogy még a botrány, a politikai cirkusz is hasznos lehet a demokratikus közéletben. Ha nem túl gyakori, nem túl nagy, nem követi túlságosan közelről az olasz példát, akkor megadhatja a kellő nyilvánosságot a politikai élet egy-egy fontos kérdésének. Bizonyos katarzis is remélhető tőle, s hozzájárulhat a közélet megtisztulásához.

A médiaháború meghozta a maga botrányait, nyilvános szertartásait, kulisszahasogató jeleneteit. Színpadra kényszerített bennünket, eljátszatta velünk a szerepünket, elmondatta monológjainkat, és kihasználta velünk az ellenfelek dramaturgiai hibáit. Szégyenkezve kell bevallanom, hogy én is számos szerepben léptem színre a magyar gyártmányú média-tragikomédiában. Eljátszottam például (ha nem is a bolygó hollandit, de) a bolygó elnököt. Aztán eljátszottam a megalkuvást nem ismerő férfit (a magánéletben nem vagyok az), aki az elveiért, ha mindenképpen kell, hát a barikádra is kiáll (ez én volnék...?).

1992 első hónapjaiban afféle alkotói szabadságra mentem, és ennek keretében vendégprofesszorként egy amerikai egyetemen tanítottam. Egy gyönyörű márciusi reggelen felhívtak Budapestről. A kollégám elmondta, kiderült, hogy az új alelnök (akit „politikailag független” személyként neveztek ki) voltaképpen a kormány (illetve, pontosabban, a populista-nacionalista jobboldal) embere. A belépése utáni első órákban négy-öt emberrel vette magát körül, akik ugyan a kellenél kitűnőbben szolgálták volt az előző rendszert, de idejében fordították meg köpönyegüket, és az új, populista-nacionalista vonal hithű harcosaivá szegődtek.

Túlbuzgóságukban azonban elkövették azt a hibát, hogy a kellenél gyorsabban kezdték újra át- (és vissza-) szervezni az intézményt, s ezzel lehetőséget adtak arra, hogy közbelépjek. Telefax üzenetet küldtem az új alelnöknek (s másolatot a miniszterelnöknek és a köztársasági elnöknek), amelyben felfüggesztettem az állásából. Az első géppel hazautaztam Budapestre. A következő négy hónapot a budapesti tévészékház és az amerikai egyetem között ingázva töltöttem, kétheti váltással, ott tanítva, itt meg elnökölve. Ez a röpködésem a távoli, napsütötte Kalifornia és a médiaháború borús csatateré között némi teatralitást és je-

lentős sajtóvisszhangot adott küzdelmünknek. Az utóbbira nagy szükségünk volt.

Amikor először jöttem haza Magyarországra, a miniszterelnök udvarias, jéghideg modorú és dühös volt. Sűrgetett, hogy vonjam vissza az alelnök felfüggesztését, mivel az ő véleménye szerint nem volt jogom erre. Miután megbeszélést folytattam jogi tanácsadóimmal, azt válaszoltam, hogy értelmezésünk szerint a hatályos törvények és szabályok megengedik, hogy ilyen lépést tegyek. Éles jogi vita bontakozott ki, amely az Alkotmánybíróságra is elvezetett. A bíróság olyan virtuózan bonyolult és kétértelmű határozatot hozott, hogy azt mindkét fél a saját javára magyarázhatta. A miniszterelnök ennek alapján indítványozta, hogy a köztársasági elnök mentse föl engem. A köztársasági elnök, ugyanezre a határozatra hivatkozva, megtagadta a felmentés aláírását. Furcsa eset, volt min vitatkozniuk a jogászoknak, volt min derülnie és bosszankodnia az országnak.

A másik nagyjelenetet maga a miniszterelnök rendezte. Miután 1992. december 6-án felfüggesztett az állásomból, közölték velem, hogy nem léphetek be a Televízió székházába, amíg a fegyelmi bizottság meg nem hozza döntését. Ezzel hibát hibára halmoztak. Először is a felfüggesztésem jogtalan volt, vagy legalábbis vitatható. A felfüggesztést készpénznek venni és a bírósági ítéletet meg se várva úgy intézkedni, mintha már nem volnék elnök: jogtalanság, vagy legalábbis prejudikáció. Semmiféle jogi alapja nem volt annak sem, hogy kitiltsanak a székházból. Inkább az indulat és mohóság vezérelhetette ezt a döntést, mint a józan megfontolás. A szerepemet nagyon megkönnyítették. Mivel a fegyelmi eljárást és a felfüggesztésem jogtalannak

tartottam, kijelentettem, hogy a bírósági ítélethezatalig a döntéseiket nem veszem figyelembe. És hozzátettem, hogy másnap, mint rendesen, bemegyek az elnöki hivatalba.

Ez volt a második, ezúttal külsőségektől övezett belépőm. Ezúttal is villamossal és metróval mentem, mert nem szerettem volna, hogy autón érkeve a biztonsági őrök fekete ruhás kara túlságosan hamar észre vegyen. Már messziről láttam, hogy – akár egy Lehár-operett harmadik felvonásában – a bejárat mögötti díszlépcsőn nyüzögnek az emberek. Fölszaladtam a kapu előtti lépcsősoron, és beleütköztem a biztonsági őrök sorfalába. Egy pillanatnyi habozás és zavar után (ami emlékeztetett több mint két évvel korábbi első belépésemre) beengedtek. Sok újságíró, tucatsnyi tévékamera, több száz kolléga töltötte meg az előcsarnokot és a karzatot, sírtak és nevettek, éljeneztek és tapsoltak. Nem engem éltetek, hanem a közös ügyet, ünnepték az erkölcsi diadal tűnékeny pillanatát, autonómiánk utolsó, édes perceit, amelyért jó két éven át közösen küzdöttünk. Ha nagyon tárgyilagos és már-már cinikus próbálok lenni, akkor is csak azt mondhatom, hogy ez életünk nagyszerű pillanata volt. És jó színház.

FORDÍTOTTA BARABÁS ANDRÁS

Ezt a cikket valamikor ez év tavaszán írtam. Visszatekintve, s látva azt a rombolást, ami azóta a Televízióban végbe ment, ma már nem tartom az egészet olyan jó színháznak. Ellenségeink cinikusan mosolyoghattak a háttérben, mondván: csak hadd ugráljanak az erkölcsi győzelem fényében. A hatalom és a Magyar Televízió már a miénk.

Erre ma csak azt válaszolhatom: nem sokáig.

Angelo Codevilla Európósvány

Egy évvel ezelőtt, amikor az Európai Közösség tizenkét kormányának küldöttei összegyűltek a hollandiai Maastrichtban, hogy a páneurópai egyezmények soron következő megállapodását aláírják, a mértékadó vélemények megegyeztek abban, hogy a korábbi kommunista világ átalakítását segítő egyesült Európa gazdasági kihívás lesz az Egyesült Államok számára, s hogy a gazdasági, a szociális és környezetvédelmi kérdések itteni kezeléséből Amerika is sokat tanulhat majd. Mi több, e vélemények erősen támogatták a leendő Clinton-adminisztráció törekvését, hogy az iparpolitikában, az orvosi és gyermekellátásban és egy sor más kérdésben átvegye az európai szemléletet. Mára azonban világossá vált, hogy Európa nem fog a maastrichti egyezmény szerint egyesülni, hogy az egyezmény gazdaságpolitikája csak hátráltató tényező, hogy Nyugat-Európát beszennyezte a kommunizmus hátramaradt szemétdombja, és hogy Maastricht társadalmi-gazdasági megközelítése nem éppen követendő példa.

A dán népszavazás kis többségű nemje;* a franciák hasonlóan szoros igenje; Nagy-Britannia, Olaszország, Portugália és Spanyolország beletörődése abba, hogy valutájuk értékét nem képesek fenntartani a német márkával szemben; az idegenellenes lázadások és egy sor, Európa „mentését” bőségesen taglaló euro-csúcsértekezlet – mind-mind csak tünet. Az europósvány nem kevesebb, mint a második világháború utáni politikai rend összeomlása. A nép Európa minden országában keresi a módját, hogy nemet mondhasson minden pártpolitikuskának, akiket valójában egyetlen párthoz, az uralkodó bürokráciához tartozónak tekint. Ahhoz a bürokráciához, amely immáron teljesen indokolatlanul elviszi jövedelmének felét.

Egyes elterjedt nézetekkel szemben a maastrichti egyezmény elutasításának magyarázata nem a nacionalizmus. Sokkal inkább az, hogy a népek, melyek egyre komorabban tekintenek az általuk csak elvileg ellenőrzött nemzeti kormányokra, érthetően vonakodnak elfogadni a kormányzásnak olyan újabb formáját, amely már teljesen kikerülne ellenőrzésük alól.

I

A modern európai államot olyan jól ismerjük, hogy hajlamosak vagyunk elfeledkezni arról, történelmileg mennyire

ANGELO M. CODEVILLA a stanfordi Hoover Intézet munkatársa. Cikke a *Commentary* 1993. februári számában jelent meg *The Euromess* címmel.

* A cikk megjelenése óta a dánok egy újabb népszavazáson elfogadták a maastrichti egyezmény egy meglehetősen kasztrált változatát. Ez azonban nem ássa alá a cikk érvelését, melyet más európai fejlemények csak megerősítettek. (A fordító megjegyzése.)

ellentmondásos ez a formáció. Pedig a mai európai adószint – valamivel ötven százalék felett Skandináviában, valamivel alatta a kontinensen – csak ahhoz hasonlítható, amit az ókor legkapzsisabb birodalmi kényszerítettek ki rabszolgáikból. A történelem összes kormánya közül csak a mostanában kimúlt kommunista rezsimek tettek túl a modern európai államokon. Átvették a gyermekneveléssel, az öregek gondozásával kapcsolatos családi felelősséget, az ízlésválasztás társadalmi feladatát, és az igazságot hirdető vallások szerepét. A kommunisták hatalma természetesen az erőszakon alapult. A nyugat-európai rezsimek esetében nem is annyira a velük szemben megnyilvánuló elégedetlenség a rendkívüli, sokkal inkább az, hogy fizikai erőszak alkalmazása nélkül is képesek fennmaradni.

A nyugati civilizáció Arisztotelész és Szent Ágoston óta a családot és a civil társadalmat a politikai szférától elkülönítő hagyományon nyugszik. A középkor folyamán ennek nyomán korlátozták a tulajdonra, hadi szolgálatra, bárki otthonába való belépésre stb. számot tartó királyi hatalmat. Egyetlen király sem álmodott volna valamely szakma gyakorlásának szabályozásáról, a gyerekevelésselről nem is beszélve. A szuverenitás lsten privilégiuma volt.

A 16. és 17. században azonban a szuverenitás teoretikusai, Jean Bodin és Thomas Hobbes, elvvé tették a nemeség akaratát, hogy egy királynak vesse alá magát – ez látszott ugyanis az egyetlen kiútnak a szakadatlan feudális és vallásháborúkból. De míg az európaiak elsősorban azért egyeztek bele ősi szabadságuk feladásába, hogy a belső békét biztosítsák, addig az állam szuverenitásigénye hamarosan nemzetközi háborúhoz vezetett.

Nem túlzás azt állítani, hogy a 19. századi európai állam lényegében a háborúra épült. A napóleoni Franciaország, és később Európa többi része, a sorozás leboncoltásához vezette be a házszámokat. Napóleon – csakúgy, mint mások – ugyanazért alapított műszaki és bányászati iskolákat, támogatott bizonyos iparágakat, amiért a nemzeti himnuszt és később a kötelező oktatást is bevezette: hogy a polgárt morálisan, intellektuálisan és anyagilag felkészítse a harca az államért. Walesiek és skótok; szavojaiak, bretonok és provansziak; lombardok és toszkánok; svábok, szászok és bajorok homogeneizálva lettek britté, franciává, olaszá és németté, valamennyien a közös nemzeti azonosítást istenítve. A 19. századi európai politika lényege, hogy a monarchistát a republikánustól, az egyházi embert a világitól, a liberálist a szocialistától elválasztó szakadékok áthidalta a közös nacionalista szenvedély.

De ahogy mindez a háború érdekében jött létre, úgy véget is vetett neki a háború. Az első világháború értelmetlensége – az egymástól a képzeltnél sokkal kevésbé különböző népek kölcsönös mézárása – óriási csapást mért a nacionalizmusra, amelynek legitimációját a második vi-

lágáború tovább gyengítette. Manapság szinte lehetetlen elképzelni azoknak a millióknak a lelkiállapotát, akik nem is olyan régen vidáman masíroztak a halálba az államért.

2

A nacionalizmus hitelvesztése azonban nem hozta magával az állam legitimitációjának elvesztését, mivel az állami hatalom új, alternatív igazolása már az első világháború alatt kezdett tért hódítani: az állam, mint a modern tudományok közvetítője, biztosítja az anyagi gyarapodást, az állami iskolák pedig terjesztik a szakismereteket, a kultúrát és az erkölcsöt.

E vélekedésnek három forrása volt: az állami tervezésből fakadó boldogságról álmodozó utópista szocializmus; a közgazdaság hegeli hagyománya (melynek intellektuális központjában Max Weber állt, aki a pártatlan bürokratában magának az Észnek megtestesülését látta); és annak a 18. századi liberális gondolatnak a keresztény elutasítása, mely szerint az egyént magára kell hagyni, aztán vagy tud úszni, vagy elsüllyed. Így történhetett, hogy a 19. század végére a szocialisták, a jobboldali bismarckianusok és a klérus egyaránt a később jóléti állam néven ismertté vált elgondolás felé tartottak.

A példátlan első világháborús belső parancsuralomból még az a baljóslatú tanulság is következett, hogy a gazdaság állami racionalizálása erőteljes termelésnövekedést eredményezhet. A Walther Rathenau által megháromszorozott német háborús termelés Keynes vagy Marx bármely írásánál hatékonyabban sugallta a későbbi fasiszta, kommunista vagy szociáldemokrata kollektivisták gazdaságelméletet. Ennek eredményeképp, míg a gyilkos testvérháború az államot diszkreditálta, a gazdasági-történelmi manipuláció növekvő igézetében olyan hatalomhoz jutott az állam, amilyenről még a legveszettebb nacionalista sem álmodott. Éppen amikor az emberek egyre kevesebb hajlandóságot mutattak életüket feláldozni az államért, egyre hajlandóbbak voltak több hatalmat adni az államnak saját életük felett.

Mostanra azonban az állami hatalom ilyen alternatív igazolása, akárcsak előtte a nacionalizmus, nagyjából el-évvült. Míg a nacionalizmusról kiderült, hogy értelmetlen megszárlást jelent, a jóléti államról az derült ki, gazdasági stagnálást, korrupciót és mindenekelőtt bürokráciát jelent.

Európa gazdaságtörténetének lényege az elmúlt nemzedék életében az volt, hogy amint a tyúk elkezdett aranytojásokat tojni, az állam hamarosan kizsigerelte. Az 1950-es évek alatt az állam kb. 25 százalékát vette el az európai jövedelmeknek különböző adók formájában. Már ez is közel kétszerese volt a két háború közötti évek adószintjének, és majdnem háromszorosa az első világháború előtti szintnek. Ezt kevesen vették észre, mert a háború utáni újjáépítés nagyjából megduplázta az életszínvonalat.

Az 1990-es évek elejére viszont már mindenki odafigyelt, mert a személyi jövedelmek növekedése lényegében megállt, míg az állami szektor és a „zsebben kotorászás” növekedése – addigra a nemzeti össztermék durván 50 százaléka – zavartalanul folytatódott. Minden európai család ismeri már ezt a mechanizmust: még egy költségvetési válság, még egy újabb takarékosági intézkedéscsomag, és a valamikor ingyenesnek titulált állami szolgáltatások árai (meg persze az adók) máris emelkednek. A kormány mint ha arra az illúzióra alapozná reményeit, hogy „minél kevesebb marad a tiéd, annál inkább javul az életszínvonalad”.

A magas adó ma már csak az egyik problémája az európai gazdaságnak. Egy üzlet elindítása és vezetése olyan mértékű papírmunkát és annyi fontoskodó hivatalnokot jelent, hogy azt a legtöbb amerikai elképzelni sem tudja. A „szociális” törvények miatt, melyek az alkalmazottak elbocsátását korlátozzák, egy vállalkozás kétszer is meggondolja, hogy alkalmazzon-e valakit. Bőkezű munkanélküli segélyek mérséklik a munkahelyekért folytatott harcot. A munkaerő jelentős százalékát a rossz határfokú, államosított ipar – vasút, szénbányászat, hírközlés – és az államilag támogatott szektorok – mezőgazdaság, számítógép- és repülőgépgyártás – alkalmazzák.

Manapság egy középszintű európai bürokrata évi harmincezer dollárnak megfelelő összeget visz haza, ami az amerikai árszínvonal közel kétszeresét véve azt jelenti, hogy az átlagos európai nincs sokkal az amerikai létminimum felett. Egy koppenhágai vagy milánói kétféle értelmiségi házaspár megengedhet magának egy szerény lakást vagy egy kocsit, de mindkettőt már nem. Érthető tehát, ha az európaiak nem tekintik többé az államot a jólét forrásának.

Ugyanez a helyzet a jelentősebb szociális problémákkal, melyek megoldását az európaiak mostanáig az államtól várták. Az első, és máig legnagyobb európai felzárkóztatási projekt – Olaszország negyvenéves kísérlete, hogy déli területeit az északiakkal egyenlő szintre hozza – nemcsak korrumpálta a haszonélvezőt és a donort, de egyben élteti az északiak elszakadási mozgalmát a déltől. Vagy vegyük Németország kísérletét, hogy a korábbi szovjet zónát felzárkóztassa a bérek, a munkanélküli és más szociális juttatások mesterséges nyugat-német szintre emelésével, miközben újratámasztja a kelet-német vállalatok összeomlásának. Az ugyan kérdéses, hogy ezek a kísérletek elszakítják-e valaha is a kelet-németeket szocialista szokásaiktól, ámde a kormány súlyát bizonyosan növelik nyugaton. S ami még rosszabb, sokan e területek fehér lakosai közül (Európa más, külső segítségre támaszkodó területein élő sorstársaikhoz hasonlóan) felvették az amerikai feketék alsóbb osztályaira jellemző szokásokat.

Nem meglepő, hogy az állami privilégiumokért sorban álláshoz szokott németek kikeljenek azok ellen, akiket a versenyben az általuk soha nem látott méretű adományokért idegen versenytársnak tekintenek (különösen, hogy a német menekülttörvények a külföldieket is a sorba engedik). Az sem meglepő, hogy ezt intellektuálisan a legsértőbb módon, a náciizmus felhasználásával igazolják. Vegyük észre, hogy ezek a németek fizikailag és morálisan megkülönböztethetetlenek az angol hulgánoktól vagy a franciáktól és belgáktól, akik országaik terjeszkedő jóléti államában élnek. Az nem fenyeget, hogy egyetlen EK-ország is elmaszírozza a náci transzparensek alatt. Nem fognak követni semmiféle jelszót vagy célt. A veszély inkább (mint Amerikában) az, hogy a bűnözés, a vandalizmus és magának a modern, segélyezett lumpenosztálynak a lehangoló jelenléte tönkreteszi az élet minőségét az európai városokban.

A harmadik világ millióinak bevándorlása csak erősíti ezt a folyamatot. Ezek a főleg észak-afrikai bevándorlók nem azért jönnek Európába, hogy belgák vagy olaszok legyenek; mint ahogy az európai társadalmak képesek a legkevésbé asszimilálni őket. Európa megtervezett, bürokrati-

zált, szocializált gazdaságainak éppen elég gondot okoz elegendő munkahelyet teremteni saját (csökkenő számú) fiataljai számára.

Am az új bevándorlóknak gyerekjáték lenne esélyt adni a gazdasági integrációra – a kulturális integráció problémáihoz képest. A bevándorlók többsége mohamedán óhaj maradni, és a mai Európa szekuláris kultúrája, amely még a saját fiataljait sem tudja megtartani, hosszú távon aligha esélyes az Iszlámmal szemben (különösen azon változattal szemben, melynek kevesebb köze van a Koránhoz, mint a nyugati civilizációval szemben táplált gyűlölethez).

Európa sokat költ a kultúrára. A francia kulturális minisztérium egy főre eső kulturális kiadása ötvenszerese annak, amit Amerika egy főre lebontva fizet saját nemzeti kulturális alapítványának. Az európai kulturális kormányzatok azonban, csakúgy, mint az amerikai, minden energiájukkal az ellen harcolnak, ami valaha vonzóvá tette az európai kultúrát az átlagember számára. Összegezve, Európa nem zárja be az ajtót a bevándorlás előtt, de nem is próbálja hosszú távon előnyössé alakítani. Az a tény, hogy a jelentősebb pártok a szélsőségesekre hagyták a válasz megfogalmazását a harmadik világbeli bevándorlók problémájára, újabb jele az európai kormányzatok csődjének.

Európát ezenkívül a korábbi kommunista világ menekültjei is elárasztják. Ezek a népek már asszimilálhatók lennének, de az európai kormányok ismét csak képtelenek arra, hogy vagy tárt karokkal fogadják őket (mint Amerika a kubai menekülteket), vagy rájuk vágják az ajtót, vagy hogy javítsanak azokon a körülményeken, amelyek nyugat felé hajtják őket. Az EK cselekvésképtelen kormányai visszautasítják, hogy a kelet-európaiak nyugaton eladják, amit tudnak, sőt visszariadnak attól is, hogy a horvátokat, a bosnyákokat és az albánokat a szerb diktátor, Slobodan Milosević etnikai tisztogatásaitól megvédjék.

Ráadásul az európai állam elveszítette korábbi kedvező befolyását a közigazgatásra. A tehetősebbek kerülnek az állami egészségügyi ellátást, míg a szegényeknek és az alsó középosztálynak csak rohamosan romló és dráguló szolgáltatás jut. Az állami iskolákat valamikor a magas kultúra mércéjének tekintő európai szülők figyelmét nem kerüli el, hogy gyermekeik kevesebbet tanulnak, mint amennyit nekik tanítottak, és hogy nem a kultúra és erkölcs legjavát hozzák haza. A nyugdíjrendszerek különbözők, de a végeredmény mindenütt az, hogy a holnap nyugdíjasa csak annyit fog kapni, amennyit a holnap munkása hajlandó lesz adni neki. S ami még fontosabb, a mai nyugdíjasok kevesebbet kapnak, mint amennyire valamikor számítottak, és további megszorításoktól félnek.

Az európaiak az állam pártatlanságába vetett régi hitüket is elveszítették. Míg az olaszok agyában soha nem fordult meg, hogy az állam pártatlan is lehet, addig a többi európaiat őszintén megrázta, amikor fény derült a különféle rendű, rangú állami hivatalnokok munkával, szerződéskezeléssel, hitelekkel kapcsolatos részrehajló magatartására – vagyis hogy a bürokratáknak barátai vannak, és hogy az állam nem család, hanem hatalmas protekciós gépezet.

A keserű igazság az, hogy a pártatlanság inkább lehetséges volt a nagyapáink idejében, amikor kisebb és jobban körülhatárolt feladatuk volt a kormányoknak, míg ma egy ország fél jövedelmének elköltsége – akár a szocialisták, akár a konzervatívok kezében

van a pénztárca – elkerülhetetlenül maga után vonja egyesek meggazdagodását mások rovására. Az európaiak emiatt hiszik azt, hogy ha kirúgnák a gazembereket, úgyis csak egy nem kevésbé kártékony bandát hoznának be.

Ez radikális változás azokhoz az időkhoz képest, amikor minden párt a jólét valamilyen formáját hirdette. Például a háború utáni években a német szocialista vezető, Kurt Schumacher nem túlzott, amikor kereszténydemokrata riválisát, Konrad Adenauert azzal vádolta, hogy olyan társadalmat támogat, amelyet a kapitalizmus és a vallás jellemez; mint ahogy Adenauer sem tévedett, amikor baloldali ellenfelét úgy festette le, mint aki az állammal kívánja helyettesíteni a családot. Franciaországban és Olaszországban nyílt csatározás folyt a kommunisták, akik eszméiket (továbbá üdüléseiket, orvosi ellátásukat és fizetésüket) Moszkvától kapták, és a katolikus egyház által hivatalosan támogatott pártok között, míg a szocialisták széles terpeszben próbálták meg áthidalni a szakadékot.

Az 1960-as évekre azonban a régi küzdelmeknek csak a retorikája maradt meg a belpolitikában. Mert amint az európai kereszténydemokraták megtanulták, hogy minél nagyobb az általuk igazgatott kormány, annál több protekciót nyújthatnak a barátainak, azonnal fégérgető, adóztató és költséges versenybe kezdtek a szocialistákkal és a szocdemekkel. Az európai politika ma lehangolóan értéktelen.

A belpolitikával ellentétben a kommunista világgal folytatott politizálásban egészen a legutóbbi időkig megmaradtak a valódi különbségek, sőt az 1970-es évek végétől a berlini fal leomlásáig még növekedtek is, mivel az európai baloldal jelentős része vissza szándékozott térni az 1940-es évek nyíltan szovjetbarát és Amerika-ellenes magatartásához. (A nyugat-német szociáldemokraták még egy dagályos sajtóközleményt is megfogalmaztak a kelet-német kommunistákkal, kijelentvén, hogy közelebb állnak egymáshoz, mint a rothadt amerikai háborús uszítókhoz és láncos kutyáikhoz.)

Így azután az 1980-as években a választásokat gyakorta jellemezte a kérdés: Amerika mellé állni, vagy a szovjetekhez alkalmazkodni? A kitartás Amerika mellett nemcsak a konzervatív német és olasz kereszténydemokrata, az angol konzervatív és a francia gaulle-ista pártokat segítette, de az olasz, a francia és a spanyol szocialistákat is. Az angol Munkáspárt és a német szociáldemokraták megfizettek a szovjetek irányában tanúsított lagymatag magatartásukért. Ez azonban már a múlté.

Mindezzel együtt elpárolgott az európai állam legitimitációjának utolsó mentsvára – a háborúskodás. Bár az európaiak utálják a háborút, jelentős százalékok támogatták a kommunista szörnnyeteget féken tartó, katonai jellegű Észak-atlanti Szövetséget. A hidegháborús idők felmérései egyértelműen mutatják, hogy a szavazók még a baloldali pártokban is elleneztek az egyoldalú leszerelést, és az amerikai csapatok maradását kívánták. Ma a felmérések szerint ugyan emelkedett azok száma, akik az amerikai csapatok maradását kívánják a kontinensen, de (Franciaország kivételével) azok száma is emelkedett, akik hajlandóan mutatkoznak saját hadseregük drasztikus leépítésére. Az európaiak tehát nem várnak többé védelmet saját kormányuktól. Ennek oka az, hogy a kormányokat olyan vezetői nemzedék irányítja, amely nem érdemel bizalmat.

Az öregedő François Mitterrand a szavazatoknak csupán egyötödét magának tudó pártot képvisel. Németországban Helmut Kohl mindent a keleten szocialista módszerekkel bevezetendő kapitalizmusra tett fel, és jó ideje mást sem

tud ígérni, mint magasabb adókat. Az angol miniszterelnök, John Major szintelen figura, aki csak sodródik az áramlattal. Olaszországban, ahol a kormány és az ellenzék között semmiféle különbség nincs, az egész politikusi rétegre úgy tekintenek, mint közönséges tolvajbandára.

A mai európaiak nem forradalmárok. Az állammal szembeni elégedetlenségüket népszavazásokon, illetve körzeti és helyi pártokra leadott szavazatokkal fejezik ki. De leginkább a kormánynak fordítanak hátat. Az embernek az a benyomása, hogy kevés európai kockáztatná épségét, hogy egy szélsőséges csürhe parlament elleni rohamát megállítsa, s talán még egy külső invázió híre sem akadályozna meg senkit abban, hogy nyugodtan leüljön a vacsoraasztalhoz. Röviden: az európai jóléti államok éppen annyira gyengék, mint amennyire nagyok.

3

Az 1920-as években Jean Monnet írásaival kezdődő európai egységmozgalom az első világháborúban súlyos sebet kapó politikai kultúrát volt hivatva gyógyítani. Monnet gazdasági integrációs javaslatának közvetlen célja a háború előtti kölcsönös függőségi viszonyok helyreállítása volt. Miután az útlevél nélküli utazás és a könnyített kereskedelem sem akadályozta meg a háborút, így ezek a jövő békéjének sem jelentették a biztosítékát. Monnet ezért remélte, hogy hosszú távon az új, élő európai önazonosság léphetne túl a diszkreditált nacionalizmuson. Monnet elképzelése szerint a páneurópai érzelmek gyarapításának első sorban a gazdasági technokrácia lehetne a gazdálkodója.

Monnet tervei csak akkor kerültek a figyelem középpontjába, amikor a második világháború nyomán a nacionalizmus tovább vesztett hiteléből. A Monnet elképzeléseit pártfogoló európai államférfiak – Konrad Adenauer, Robert Schuman, Alcide de Gasperi és Charles de Gaulle – mégsem várták a Közös Piacot, hogy Európa lelki egyesítését véghezvigyék. Munkájuk csúcspontját az 1963-as de Gaulle–Adenauer-egyezmény jelentette, amelyet a Nagy Károly sírjánál mondott (az amerikai megfigyelők által a vének esküvőjeként gúnyolt) misével ünnepeltek. Mindazonáltal a német–francia konkordátum lett a második világháború utáni Európa legfőbb áldása.

1992-ben a páneurópai konszenzus körvonalai ugyanolyan világosak és szilárdak, mint negyven évvel ezelőtt: soha többé háborút egymás között; az emberek és áruk szabadon mozoghatnak; összefogás a közös civilizáció megőrzésére és gyarapítására. Az EK azért élvezte a tömegek támogatását, mert a tévhit szerint e konszenzus alapján működött. A maastrichti egyezmény hatására az átlag európai most ébredt rá először arra, hogy az EK az Adenauer–de Gaulle-féle úttól nagyon is eltér.

Az öregek elképzelése egyfelől a gazdasági és társadalmi élet akadályainak eltörlése, másfelől a kormányok nagyobb politikai koordinációja volt. A közös piac létrehozása könnyűnek ígérkezett: egyszerűen el kell törölni a kereskedelmi korlátokat, a szabad vállalkozás majd elvégzi a többi. A kormányok szabadon hozott intézkedései, gondolták, a hasonló célok eredményeképpen úgyis egyre hasonlóbbak lesznek egymáshoz.

De a páneurópai mozgalom már azelőtt más irányt vett, hogy Adenauer és de Gaulle távozott volna hivatalából. Az EK elődje, a Szén- és Acélközösség (1952) összeházasította a teljesen kartellizált német szén- és francia acélipart egy nemzetközi testület irányítása alatt – más szóval szu-

perkartell hozott létre. Ennek eredményeképp egyre több ember és áru lépte át a határt, de a szabadkereskedelem nem létezett. Az 1962-es közös piaci közös mezőgazdasági politika, amely megállapodott az egységes (és magas) mezőgazdasági terméktarifában, hogy a francia, a német és az olasz termelő magas jövedelmét biztosítsa a fogyasztó kárára, maga volt a szabadpiac tagadása. Mindezt persze átmeneti intézkedésnek szánták. Ehelyett azonban ez lett az EK modellje és finanszírozási alapja.

Az EK gazdasági integrációja tehát ellentétes a szabadpiacal. A közösség minden szektorban (mezőgazdaság, autó, számítógép, kondom) behozatali tarifával indít. Azután egy asztalhoz ülteti a főbb gyártókat, szakszervezeti vezetőket és kormánytisztviselőket, hogy kidolgozzák a gyártási és kereskedelmi szabványokat és árakat. A *big business* imádja az EK bizottságát, mivel az lényegében az életben maradását biztosítja. A szerencsések voltaképp dotációk segítségével lesznek győztesek, hogy aztán elinduljanak a globális piacok meghódítására. (A dotációk fő hasznélvezői – a számítógép- és repülőgépipar – valójában veszteségesek.)

Az EK-szabályzat joggal lett neveltség tárgya, amikor a kereskedelemről hat kivétellel tiltott minden almafajtát és az eurokondom hosszát pontosan 15,2 cm-ben állapította meg, míg a tagállamok monopóliumait – a dohánytól a távközlésig – érintetlenül hagyta. Ugyanakkor ok nélkül tulajdonítják az EK-nak a határok lebontását. Igaz, hogy ma a teherforgalom határellenőrzések nélkül folyik a Balti-tengertől a Földközi-tengerig, ám ez csak azért lehetséges, mert az árut és célpontját már előre kijelölték.

Nyilvánvaló, hogy a szabályalkotók szeme előtt olyan vállalkozás lebeg, amelynek célja túlmutat a pusztán európai integráción. Ez a vállalkozás a korporatív dada-állam. Nem véletlen, hogy míg a szocializmusnak nincs becsülete a nemzeti kormányokban, mégis otthonra lelt az EK-ban a javíthatatlan francia szocialista, Jacques Delors irányítása alatt.

Az EK egyeniaci szabályozóinak legfontosabb hatása azonban az, hogy csökkent a lelkesedés az európai egységért. A bürokraták már évek óta azzal magyarázzák az újabb és újabb szabályozásokat, hogy az EK „így kívánja”. Vagyis hogy az ügyben nem a kormány gyakorol ellenőrzést, következésképpen az állampolgárok sem: ezzel az erővel akár isteni parancs is lehetne, ráadásul a tiltakozás nemcsak hasztalan, de az európai békét is háborgatja. Az EK átvedlett a kicsinyes és beavatkozó szocialista törvényhozás tökéletes másává; olyan törvényeket hoz, melyeket a nemzeti parlamentek – a közfelháborodástól tartva – haboznának elfogadni.

4

A maastrichti egyezmény e megközelítés logikus végkifejlete. Az egyezmény lényege: egy sor eljárás a közös valuta bevezetésére és a független, központi bank létrehozására (a német Bundesbank mintájára). Olyan aprósággal ne is törődjünk, hogy maga Németország sem volt képes teljesíteni az előírt deficit- és inflációs szinteket – a tizenkét aláíróból ez csak kettőnek sikerült. Ennél fontosabb, hogy a tényleges gazdaságpolitikai eltérések mára már aláásták a tizenhárom éves valutakoordinációs rendszert.

A német kormányzat 1991-ben egyszerűen nem kérte ki az EK-kormányok engedélyét (és figyelmen kívül hagyta saját központi bankjának tanácsát), amikor igazi márkára

váltotta át az értéktelen keletnémet márkát, és belefogott a keleti tartományok támogatásába, amelyet adók helyett inkább kölcsönökből kívánt finanszírozni. Ezzel 10 százalékos fölé nyomta a kamatlábakat, amit más EK-kormányok is kénytelenek voltak követni, és az EK sebezhetőbb (angol és olasz) valutáit az alacsony növekedési ráta és a magas kamatlábak ollójába fogta. Így 1992 szeptemberében Nagy-Britannia és Olaszország (majd novemberben Spanyolország és Portugália) a rendszer fenntartása érdekében kénytelen volt leértékelni valutáját, miután milliárdokat fizetett a spekulánsokkal vívott küzdelemben.

A tanulság nyilvánvaló: mindenki jobban járt volna, ha Európa vezetői szakszerűbb gazdaságpolitikai döntéseket hoznak, ha jobban egyeztetik tényleges intézkedéseiket, ahelyett, hogy egy új pénznem elvont tervein dolgoznak. A helyzet nyomán felmerült a kérdés: akarjuk-e ezeket az embereket a kezébe helyezni az egész földrész jövőjét?

Az egyezmény második legfontosabb része a szociális szakasz. A hosszú listán szerepel a munkahelyi biztonság, a felvételi és elbocsátási szabályok, az orvosi ellátás; a nemi alapú megkülönböztetés megszüntetése, a szakszervezeti jogok, és szinte minden, ami a társadalom tervezőjének agyában megfordulhat. Az egyezmény felhatalmazza az EK-t, hogy az említett témákban a közösség minden kormányára kötelező érvényű rendelkezéseket adjon ki. A szakszervezetek ellen nemrégben fontos csatákat nyerő angol kormány nem kíván újra harcolni Európától támogatott ellenfeleivel, s ezért a szociális szakaszról való kilépés mellett döntött. Ezzel minden európai számára felvetette az újabb kérdést: valóban szabad kezünk adni az eurokratáknak, hogy életünk legintimebb részleteibe is beleszóljának?

Ami a külpolitikát illeti, a maastrichti döntéshozatali eljárás meglehetősen bonyolult – nyilván hosszú és kemény alkudozás eredménye. Alig esik szó azonban a célokról, és egyetlen szó sincs aktuális problémákról: mi a teendő a háborúval az egykori Jugoszláviában; hogyan kerülhető el a háború az egykori Szovjetunióban, és mi a teendő, ha az utóbbi mégis bekövetkezne; létre kell-e hozni vagy sem egy európai haderőt a földrészen kívüli bevetésre; miféle kapcsolatot kívánunk fenntartani a NATO-val stb., stb.

Ha az EK ennyire hitvány, miért állnak sorba a kormányok egészen Kijevig a bebocsátásra várva? Mert az EK jó üzletet ígér, ugyanazt, amit Írország, Spanyolország, Portugália és Görögország belépésekor. A belépő szegény ország azonnal kap egy csomó pénzt. Írország például minden férfit, nőre és gyermekre 1400 dollárt kap, ami kárpótolja a versenyben elszenvedett veszteségeikért, és segíti a jóléti állam fennmaradását. Az ország nagyvállalkozásai a hazánál magasabb árakon adhatják el áruikat az EK piacain. Az EK a japán és amerikai import ellen is védelmet nyújt.

Az új tagállam mindezért cserébe fokozatosan elfogadja az összes EK-szabályozást. Ez felhajtja a munkaerő árát, és kiszorítja a piacról azokat a vállalkozásokat, amelyek az új játékszabályokhoz túl kicsik, vagy nem elég jók a kapcsolataik. Hosszú távon ez rossz üzlet a részesedő országoknak, akiket megfosztanak attól, hogy a kontinens magas költségű országait alullicitálják, de a cechhet fizető Franciaországnak és Németországnak is. Rövid távon azonban az üzlet jónak tűnik.

Ami a bentlevőket illeti, a maastrichti egyezményre fokozódó elégedetlenséggel reagáltak. Minél többet tudtak meg Maastrichttól Krétától Dániáig, annál kevésbé tetszett nekik. Biztonsággal állíthatjuk, hogy az egyezményt máris túlhaladták az események.

5

Az europosvány mindazonáltal maradt. A megfelelő perspektívához képzeljük el, mennyire más lenne Európa, ha Adenauer élne, és ő lenne az EK elnöke. Bárki, aki az EK-nak az apró betűs szabályok közreadását javasolná, leckét kapna Adenauertől arról, hogy míg az ihlet növeli az elkötelezettséget, addig a részletekbe történő beavatkozás már rombolja. És képzeljük el, mit szólna a szikár rajnai annak az eurokratának, aki az eurokondom szabványjavaslatát az asztalára tenné. *Micsoda? Ide vezetett 3000 év civilizációja? Hát magának sincs jobb dolga ennél?*

Képzeljük el azt is, mennyire másképp zajlott volna le a német egyesítés Adenauer irányítása alatt. Az 1948-as csoda tanulságaiból kiindulva hagyta volna, hogy a rothadt keleti rendszer szétesen, és a nyugatiak olcsó befektetésekhez jussanak. A szociális juttatások fedezéséhez felhasznált adóemelést helyett megnyirbálta volna az adókat és a sok szabályozót, hogy egyenesse a kelet útját a nyugati gazdaságba.

És képzeljük el, mit válaszolna a tanácsosának, aki felhívna a figyelmét, hogy a lakosság nemigen ért egyet a boszniai háború katonai elfojtásával. Adenauer valószínűleg azt válaszolta volna, amit 1954-ben, amikor szembeállt a nyugatnémet hadsereg felállításának ellenzőivel: *Munkára fel! Teremtsük meg az egyetértést!*

Az europosvány legrosszabb híre az, hogy a politikusokból, akik erkölcsstelen protekciósztogatóként nőttek fel, nemigen lesz Adenauer. Igaz, az europolitikusok már kezdenek ráébredni, hogy a további ígéretés, adóztatás és költsékezés nem biztosítja jobban munkahelyüket. Ezért hallani annyit manapság privatizációról, decentralizációról, vagy, euronyelven szólva, a *szubszidiaritásról*. Még a szocialisták választási beszédei is alacsonyabb adókat emlegetnek, és maga Svédország immár harmadik éve távolodik nagy csinnadrattával az etatizmustól. Ennek ellenére a hatalmas állami protekciós hálózat – a gazdag vállalatok, középosztálybeli értelmiségiek vagy a szociális segélyen élő szegények – leépítését még senki nem kezdte el.

Új politikusokra lenne szükség, de – csakúgy mint a korábbi kommunista országokban – csak olyan ütemben fognak feltűnni, amilyenben a régi csődöt mondanak. Két, már említett jelenség érdemel külön figyelmet: a népszavazások terjedése és a körzeti és helyi önkormányzatok növekvő fontossága. Mindkettő lehetővé teszi, hogy a politikusok közvetlen kapcsolatot teremtsenek a választókkal, és hogy költségeik és hasznosságuk között megteremtsék az elfogadható egyensúlyt. Nyugat-Európában azonban a hanyatlás és a csőd lassú folyamata, és az etatizmus sem vesztette el minden hitelét. Így hát az europosványos helyzet tovább fog romlani, mielőtt javulna.

FORDÍTOTTA GEORGE GÁBOR

MEGJELENT ÉS A BUDAPESTI ÍRÓK BOLTJÁBAN KAPHATÓ

SOMOGYI GYŐZŐ „BELSŐ TÁRLAT” CÍMŰ KÖNYVE

A KRÁTER MŰHELY KIADÓNÁL

Művészet és hit / Arab egyháztörténet az iszlám előtt / Részlet a magyar-bizánci
háborúból / Naplórészletek 1962-1975 / Közírások

ÁRA 698 FORINT ÁFÁVAL

**A SZERZŐ KÖNYVÉT A NOVEMBER 18-I 2000-ESTEN DEDIKÁLJA.
MEGVÁSÁROLHATÓ A HELYSZÍNEEN IS, 30%-OS KEDVEZMÉNNYEL.**

A KÉSŐÚJKOR JÓZANSÁGA

OLVASÓKÖNYV A TUDOMÁNYOS-TECHNIKAI
VILÁGFELSZÁMOLÁS TUDATOSÍTÁSA KÖRÉBŐL

VÁLOGATTA ÉS SZERKESZTETTE TILLMANN J. A.

„Kevésbé feltárt az a mód, ahogy a tudomány és a technika rendszere működik; ahogy hatását kifejti, ahogy egyre újabb és újabb kutatásokat és fejlesztéseket kényszerít ki ellenőrizhetetlenné vált önmozgása, és ahogy az élet távoli területeit — a képzelettől a gondolkodáson át az életmódig — óriás gépezetébe vonja és hatalma alá veti.”

GÖNCÖL KIADÓ / BUDAPEST

Vjacseszlav Pjecuh Novikov, a felvirágosult abszurdumista

Novikov, Fjodor Ivanovics, a szociálbunkológiai és pszichológiai szempontok szerint egyaránt felvirágosult abszurdumista a Nagy Októberi Évfordulófűzér 1989-es szemének küszöbén érkezett a Fénysugár szovhoz báziscentrumába, Szemjonovo falucskába. Nevezett szovhoz a járás legdinamikusabb léptekkel helybenjáró mezőgazdasági üzeme volt, és Novikovot tűzoltás gyanánt küldték, tekintet nélkül arra, hogy az éppen aktuális portalanítás során azon frissiben verték le a magas polcra, mert előző helyén kacsalábonforgóvár-építési programot indított be magának, a házakkal önként felajánlatta számaik egy fölötti részét – hiszen házszámnak azért lenni muszáj –, fent nevezett épületnek, tekintélygyarapítás végett, és mert Észér boltvezetőt thewrekw búzán térdepeltetés halmazati büntetésével leáristomolta a saját pincéjében. Röpké öt perc alatt ától cettig megejtette a bejárást az újonnan alárendelt falucskában – közben egy vesszővel barátságosan rendőrcsizmaszáron veregette magát –, és mindenkit, akivel csak érintőlegesen avagy ténylegesen találkozott, informált, hogy megjelennie rendeli az ezennel este hatra a klubba összehívott falugyűlésen.

Este hatra a hatalmas vályoghodályban, ahol a nagyapák, de még a nagyapák nagyapjának idejétől fogva is a gépállomás székel, pulyáival és háza további segédnépével a derék szántóvetők mintegy másfélszáz egyede jelent meg, aminek folyamánként a levegő, reakcióba lépve a kérges tenyerű veríték, a gázolaj, a szurkosvászón csizmák és a kapadohány szagával, minőségi változásba csapott át. Pontosan este hatkor a kissé megemelt pádimentumra jó előre kipenderített székre ülve színre lépett Fjodor Ivanovics, egyik lábát átvette a másikon, és imígyen szóla:

– Na, ti mocskok, áldás, békesség! Most aztán megtanítalak benneteket kesztyűbe fúvós muzsikálni!

Felhorkanással terhes, komor csend fogadta ezt a bejelentést, ám aztán felzendült egy bártortalan hang:

– Ugyan mé' járassa le a szavatosságunkat? – a négy erélytelen villanykörte által feloszlatni képtelen homályban ugyan nem lehetett megállapítani, hogy ki volt az, mindazonáltal Novikov válasszal tüntette ki az Ismeretlen Kérdezőt:

– Az alacsony termelési magamutogatók meg az özönvíz előtti létforma miatt, azért. Mert, kérem én, ki vagytok csatornázók? Az apostolok lován kívül ismertek valamilyen személyi tulajdonú járművet? És miért eresztettetek vörös kakast a Tamboból jött baromfitelep-vezetőre?

– Mer' – zendült ugyanaz a bártortalan hang –, má' nagyon magasan hordja a mellényét. Úgy nyargalásznak annak a görénynek a tyúkjai, mintha rugóra járnának. Arról már nem is szólva, hogy jogos gyanakvást kelt nekije a neve.

Eszavakat helyeslő zúgással fogadta az előadóhodály meggyökeresedett népe, harsány, ám nulla bit információtartalmú felkiáltások kaptak szárnyra a félhomályban, az asszonyi állatok pisszegtek, a jövő nemzedéke a lábával dübögött, egyszóval a szemjonovóiak látni engedték Novikovnak az ősi juss iránti kaszanyélreforr-t-kezdésüket.

– Na, látván, hogy nem kell nektek annyit szaporítani a szót – mondta Fjodor Ivanovics, és meggyőző erő sugárzó öklével néhányszor lesujtintgatott a saját térdére –, ez az utolsó szavam: mivelhogy ti, agrárnépiek nem vagytok hajlandók bevenni a szocialista termelési módot, fent nevezett tényleges és konkrét szovhozban bevezetettnek kiáltom ki a jobbágyrendszert! Úgy éltek majd, mint Nagy Katalin alatt!

Erre minden irányból kérdések és felkiáltások szálltak Novikov felé:

– Röghöz leszünk kötve, hogy ne áramoljunk az iparba?

VJACSESZLAV PJECUH frásának eredeti címe: *Novikov feodaliszt.*

– Ezzel a jobbágyrendszerrel nem sok újat tudsz nekünk mutatni.

– Na 'iszen! Eddig is realizálva volt nálunk a jobbágyság, csak úgy mondták, hogy „Testvériség, egyenlőség, sógorság, komaság”.

– És milyen konkrét elképzeléssel bír róla? – kérdezte Fokin számtantanár, aki a relativitáselmélet megcáfolásának talaján mozgott. – Szombatoként deresre húzat bennünket?

– Meszet evett a járási vezetés, a szovjethatalom hatvanötödik esztendejének tiszteletére visszaállítva a dézsmát és a robotot?

Novikov, a helyzet magaslatának parancsnoki hídján Kamupipőkeként szétválogatván a közbeszólás-ocsút a kérdések magas síkértartalmú búzájától, csak az utóbbiakat méltatta válasza:

– A történelmi fejlődés jelen szakaszával harmonizáló jobbágyrendszert az alábbiak szerint képelem: ünnep- és vasárnap, továbbá szabadság nuku. Aztán az építési kapacitás kihasználásával tizenhat termes cífrapalotát építtetek magamnak, hogy megmutassam nektek! Vodka csak piros betűs napokon! Aki méltányolandó ok nélkül aznap nem jön dolgozni, az egész évi fizetésétől megfosztatik. És naná, hogy látástól valószínűleg lesz dolgozva! Akinek meg csak eszébe jut a kútmérgezők terjesztette nagy orosz lélek, az egyből kap a pofájába!

Am ekkor felmerült egy, a jobb oldali, távoli sarok sötétjében bujkáló kérdés:

– Na és mi van, ha ezért az agrárpolitikáért ledurrantalak a kisöbű puskámmal?

Hűvösen, ugyanakkor szinte már atyai leereszkedéssel válaszolt Novikov:

– Itt személy szerint nem én vagyok a domináns hím, hanem az általam képviselt eszmeiség. Értsetek belőlem, mint egy pohár tiszta vízből, agrár föld népe: munkaerőként mélyen Katalin feneké alatt vagytok, de akkor, a kutya meg a mája, a társadalmi státusotok is harmonizáljon velem! Ti meg úgy akarjátok érezni magatokat, mintha a kommunizmusban lennétek, dolgozni meg csak úgy dolgoznátok, mintha a földesúrra tennétek. Ez nem fog menni! Én alattam megtaláljátok a közös nevezőt, a testi fenyték határértékét is beleértve.

– És mikor kezdődik? – zendült egy újabb hang a palettán.

– Mindjárt holnap. Nyolc óra cváj zérókor, az állattenyésztők kivételével mindenki megy zúzalékkövet aprítani, mivelhogy a tavaszi vetés lerealizálása után útépitési társadalmi robotmunka jön. És ezennel rövidre is zártam. Punktum, mars haza!

S tekintet nélkül arra, hogy a szemjonovóiak gond felhőzte homlokukkal tértek meg az ő házaikba, és hogy a férfiember a nagy idők előérzetében jól feltankoltak aznap este, másnap reggel, „cváj zérókor”, az állattenyésztők kivételével mindahány szemjonovói lélek úgy ment zúzalékkövet aprítani, mint akit megbabonáztak. Talán az új igazgató agrártendenciája töltötte el rémülettel a szívüket, a kíváncsiság megbokrosodott lova ragadta őket magukkal – hogy aszondja, hogy smakkol a munka jobbágy-státusban –, vagy pedig valóban eddig is csak a vasököl hiányzott nekik. Pajszerral, nagykalapáccsal aprították a hajdani gleccser által széthányt gránit görgelékkövet, Fjodorov pedig, egy vesszővel barátságosan rendőrcsizmaszáron veregetvén magát, szívélyes leereszkedéssel sétálgatott köztük, és alkalmanként imígyen szóla:

– Én vagyok a ti atyátok, ti vagytok az én gyermekeim, úgyhogy családi üzemvitellel dolgozunk, hévvel!

A végén aztán így szólt hozzá egy Böndölös nevű jobbágy illető:

– Ilyen atyai érzéssel még a kalapács is passzolna a kezedbe.

Amire Fjodor Ivanovics emígyen okította a jóra:

– Lenin még gerendát is cipelt, és mire ment vele.

A firtató, hideg értelem számára valóban felfoghatatlan az orosz lélek, mert a szemjonovóiak teljes erőbedobással dolgoztak, igaz, talán hév nélkül, ám vitathatatlanul teljes erőbedobással. A későbbiekben természetesen alábbhagyott a termelés új formája iránti spontán érdeklődés, ám amikor a nép megpróbálta érvényesíteni régi jogait, Fjodor Ivanovics felvette a kesztyűt, és valami ellopott zöld kulimász miatt félholtra verte a hízalda egyik dolgozóját, és eme interperszonális statuálás után, a vetési munkálatok korszakhatárán, ismét maximális fordulatszámra pörgött fel a fejelem.

Az üdítő egyformasággal tovahömpölygő idő széles hullámainak hátán azonban mégis történt egy hávária: nem indíttatván kellő hálára azáltal, hogy Fjodor Ivanovics néhány satnyább szántóvetőt elengedett Tambovba, bérmunkára, hogy erőszakkal senkit sem házasított meg, hogy nem rendezett falkavadászatot az alkoholistá sofőrökre, hogy a teljes körű hadkötelezettségen kívül senkit sem nyíratott kopaszra, hogy se

álmában, se józanon nem jutott eszébe, hogy érvényesítse az első éjszaka jogát, hogy nem tartott házciselőket, és hogy, végezetül, még a saját rendőrcsizmáját is s. k. suvickolta, egy ismeretlen, kőszívű személy merényletkísérletet realizált ellene.

Egyszer estefelé ott ült a padlásszobájába visszavonulva, és éppen a tizenhat természetes cifrapalota terveit körvonalazta üdítő magányában. Alkonyodott, a karistoló, olcsó kis golyóstoll sercegve törte fel a papír-szűzföldet, az asztalon pedig, kitűzőrűdként fölmeredő farokkal lágy léptű bejárást eszközölt Simlis kandúr. És ekkor lövés dörrent odakint: a golyó lyukat fűrt az ablaküvegbe – és a lyukból olyan sugarasan, mint amilyenek a csillagokat látjuk behunyt szemmel, repedések futottak szét –, az asztali bejárás barikádján halálosan megsebezte Simlist, majd mézfelhőt felverve, a kályhába fúródott.

Másnap természetesen kiszállt motorján inspicálni Marakoni rendőrszektör, aki annak ellenére is főhadnagyi rangban állott, hogy léhán, csak a hasonló hangzás okán mindenki Makaróninak hívta. Most Makaróni természetesen csőlátása hajszálkeresztjére vette a szívéhez szóló kérdéskomplimentet, visszavonult Fjodor Ivanoviccsal annak hivatali helyiségébe, és az itt következő párbeszéd bontakozott ki köztük:

– Az még rendjén is lenne, hogy engem purcant ki az alulról jövő kezdeményezés – kezdte Fjodor Ivanovics –, hisz' ilyen az osztályharc. De Simlist nem vagyok képes leselejtezni a rovásukról.

– Másrésztől viszont, ahogy gondolja – mondta Makaróni –, csakhogy egy statisztikai macska lőfegyverhalálából nem tudok kihozni egy bűnügyet.

– Simlist természetesen fejben tartjuk. Olyanok ezek a dolgok, mint a matematika rideg tényei: tízet frunk, de kettőt gondolunk. A bűnügyet viszont, hogy elaltassuk a gyanakvásunkat, gondtalan fegyverlövés tényálladékból hozzuk ki. Mégiscsak közös nevezőre kell hozni ezt a közösséget, hisz' nem férnek a bőrükbe a jobbágyfelszabadítási dekrétum óta.

– A' bizony igenis – helyeselt komoran a maga levében fővő Makaróni.

– Cégéres nép lett a miénk! – folytatta Fjodor Ivanovics. – Nem leljük benne örömünket. A habókos mocskaik, méghogy a jobbágyrendszerben mindenki a képességei szerint, mindenkinek az igényei szerint! Ezeknek egy ferde szemű Ulan-Udéból szilárdabb testvére – még a húgukat is odaadnák, hogy marcangolják szét –, mint a szomszédos államigazgatóságából való parasztockánk, ezt agyonverné fejszével, és csak azt sajnálná, hogy nem hagyta kínlódn... Vagy itt van egy másik roppant érdekes tényálladék: azzal a különleges megbízatással, hogy gatyába rázza a tyúkfarmot, a mi falunkba érkezett egy tambovi baromfitelep-vezető, és erre megmérgezik az összes tyúkját és rájuk eresztik a vörös kakast, merthogy, képzeld csak el, nincsenek kibékülve a nevével!

– Miért, hogy hívják?

– Es cé há, dupla vé.

– Cö-cö – cuppogott Makaróni –, egy ilyen név valóban bizonyos fokú óvatosságra inti az embert.

Ezután még vagy negyedóráig tárgyalgattak, majd az elázott Makaróni rövid bejárást eszközölt a faluban, egynémely szántóvetőket lemeszelt, kérdezgette őket, a hizlaldai dolgozókkal értekezett, majd elporzott.

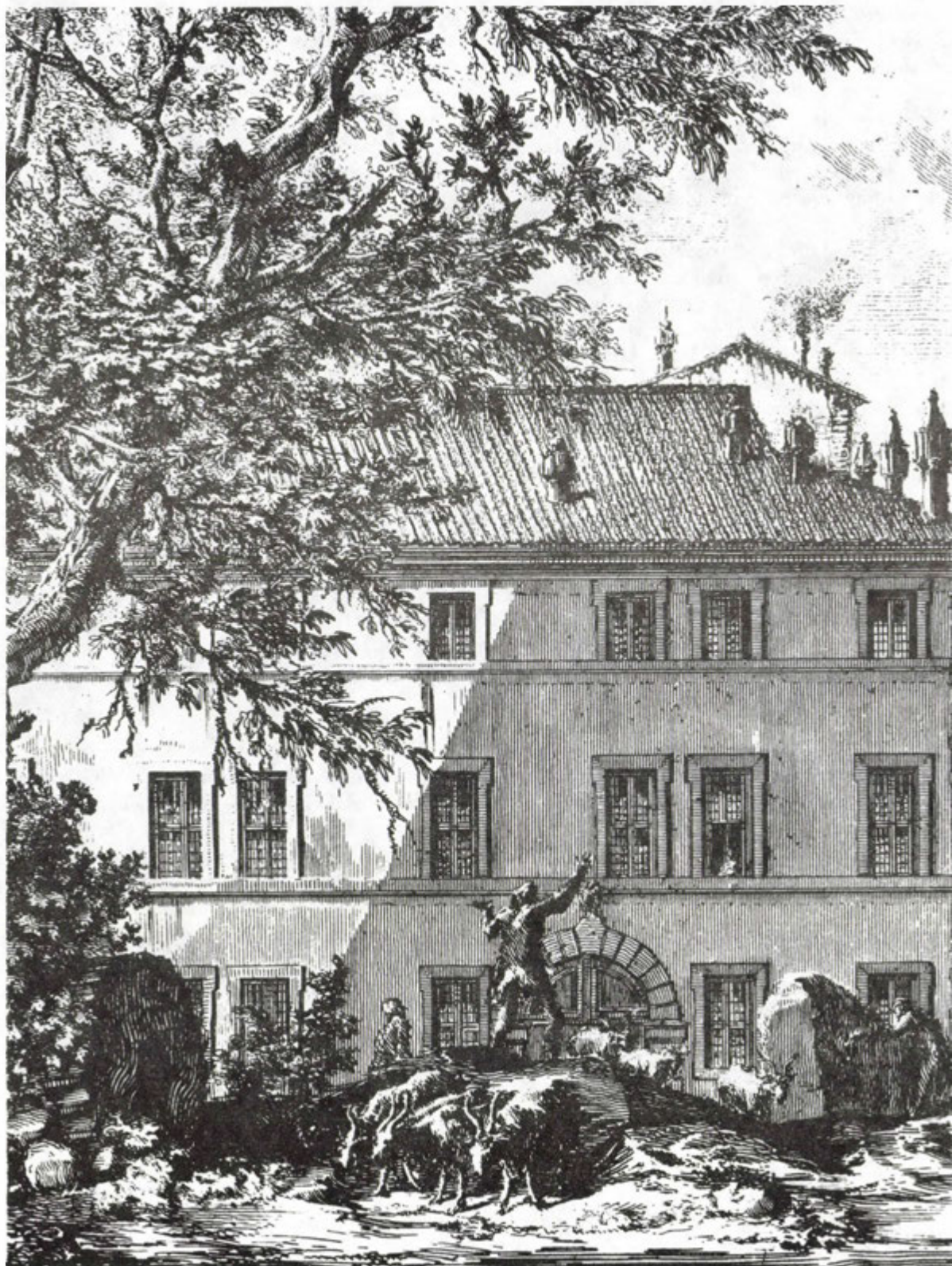
Ám aztán valahogy magától elült ez az egész ügy, és talán azért, mert Fjodor Ivanovics nem mozgatta a járásnál, hisz' nem folyamodtak vele szemben ismételten a terror eszközához, sőt bizonyos jelek alapján arra a következtetésre jutott, hogy még a háta mögött sem éri rossz szó a háza elejét. Tehát el lehet mondani, hogy a Fénysugarban átmentek a gyakorlatba, megállták helyüket a felvirágosult abszurdizmus módszerei, ámbár persze azért voltak szép kis esetek is, például amikor Novikov bikacsökökkel ütötte ki a vodka-ördögöt a szemjonovóiakból, vagy félévi munkabér megvonásával javadalmazta a gépészeket, és ott álltak, ahogy mondani szokás, semmi nélkül, ám végső soron a fejési mutatók se nem emelkedtek, se nem süllyedtek, a gabona terméshozama sem akart a hektáronkénti tizenkét mázsa fölé kúszni. Ivanov mozigépész a régi módon igyekezett napelemet létesíteni az udvarán, Birjukov tovább tenyészttette a fekete indiai tyúkokat, a másik Birjukov pedig, emennek a bácsikája, majdnem évi rendszerességgel új gyereket léptetett életbe, Böndölös verses tárcákkal látta el a járási lap hasábjait, de a többi, kevésbé illusztris parasztocká is azt az irányvonalat követte, amely mellett addig is elkötelezte magát.

Egyszer aztán Fjodor Ivanovics összehívta a gyűlést a klubba, a jó előre kipenderített székre ülve előállott, egyik lábát átvette a másikon, és imígyen szóla:

– Na, Isten veletek, sátánfajzatok! Úgy unlak benneteket, hogy leszívesebben felkötném magam. Éljetek nélkül, ahogy tudtok! És ezennel rövidre is zártam. Punktum, mars haza!

A valóságban aztán kiderült, hogy azért vették le Novikovot az igazgatói polcról, mert a Fénysugár szovhozott átkeresztelte Döglött rózsának, elcsavarta Makaróni rendőrinspektor nejének a fejét, és megteker- te az asszonykát, végezetül egy keserű könnycseppméretű gyémánttal honorálta egy fejnő teljesítményét: az egészben egyébként az a legfurcsább, hogy a szakértők egybehangzó véleménye szerint Rabszolgapartról származik fent nevezett gyémánt, és csak az ördög a megmondhatója, hogy került Fjodor Ivanovicshoz.

FORDÍTOTTA BRATKA LÁSZLÓ

MÁSODIKOS GIMNAZISTÁK!

A SOROS ALAPÍTVÁNY PÁLYÁZATI LEHETŐSÉGET HIRDET
amerikai és angol ösztöndíjakra
AZ 1994-95-ÖS TANÉVRE.

Időtartama 5 héttől egy tanévig terjedhet, melyet teljes mértékben az Alapítvány finanszíroz. A pályázatokat kizárólag az ebben a tanévben másodikos gimnazistáktól fogadjuk el, akik az alábbi feltételeknek kell, hogy megfeleljenek:

— Jó angol nyelvtudás — Hármasnál nincs rosszabb osztályzat a bizonyítványban —

Minimum heti 5 angol iskolai tanóra — Nyitott, jól kommunikáló személyiség.

Kérjük azokat, akik 2 hónapnál hosszabb időt töltöttek angol nyelvterületen, vagy bárhol angol iskolába jártak, valamint akik iskolai szervezésben 1 hónapnál hosszabb időt töltöttek angol nyelvterületen, ne pályázzanak!

A PÁLYÁZAT BEADÁSI HATÁRIDEJE: 1993. NOVEMBER 30.

Részletes információ és pályázati kérdőív levélben igényelhető saját névvel, címmel ellátott, felülbélyegzett válaszborítékkal, az alábbi címen:

DIÁK ÖSZTÖNDÍJ PROGRAM SOROS ALAPÍTVÁNY 1525 Budapest Postafiók 34

ÚJ MŰVÉSZET

A N O V E M B E R I T A R T A L O M B Ó L

Sármány Ilona: Biedermeier-kiállítás Bécsben

Deák Erika: Binaera — installációk Bécsben

Láncz Sándor: A széttört tükör. A festészet állapotai

Mendöl Zsuzsa: Labirintus. Gellér B. István műhelyében

András Edit: Szex és halál. Louise Bourgeois az Egyesült Államok színeiben

Zádor Anna: Egy művészettörténész indulása

Szombathy Bálint: Québeci avantgárdok

Előfizethető személyesen, faxon, vagy levélben is: 1054 Budapest V. Báthori utca 10. VII. emelet 707.

TELEFON/FAX: 131-6702

Judita Vaičiūnaitė

HALLGATÓ HÁZAK

Félek a csendtől – melyből fekete, síkos halak
úsznak be szobámba, s mint magányos koporsók, összegyűlnek.
Szólnia kellene – s a nyelvben nincsen mozdulat,
a fülben meg harangok zúgása, idegen nyelvű ünnep.

Nem marad vér pirosa az erekben... Csak fekete tus,
hol lepusztult nagyváros van, s olcsó vásári drámák...
Az ajtón túl az utcák sora üres végtelenbe fut,
hol fekete járással vonulnak el a pikk dámák.

S a hallgató házban, mikor a glóbusz jegesedni kezd,
az álom mérgezett: atomrobbanás-növesztette gomba.
...De az idő-pakliban a kártyák még keveretlenek,
s téli éjjel a levegő, mint a hűvös víz mélye, tiszta...

UDVAR

Sötétet ér tekinteted –
és szikrázó esőcsepp hinti be
az ablakot, s estefele
minden akár a ködben feledett
és halhatatlan akvarell,
a falon a költő fülkényi mell-
szobra és a csüngő ezüsthűz,
s a század a márvány betűk közt:
TU MIESZKAŁ JULIUSZ SŁOWACKI,
s kiérsz a szívdobbanást is,
s megnyílik a zivatar fátyla,
s kinyílik, bólint a kamilla-párta,
a rég-versben letündökölt,
ó, hány színnel ragyog neked a zöld,
látod: őszirózsa, flox fénye hintáz,
s az elfeledett pálmaház
egzotikus homálya sutorog,
s e dús virágban te is itt hagyod
majd léptedet, melyről felismeri
a lábnyomodat valaki.

Judita Vaičiūnaitė litván költőnő; 1937-ben született.

VILNIUS. ARCHEOLÓGIA

Feltártuk a kőfalakat,
ajtó- vagy kapuszárny keretét,
a hideg lépcsőfokokat,
hol mind mélyebbre süllyed az ég,
feltártuk az úttest kopogását –
több évszázad sanyarú leletét.

Feltártuk a szegényes tróját,
felszínre került az apró pompeji,
a földmélyi város szent horizontja
– és fekélyes mészkövei,
feltártuk gyökereink a kőből
– mind fájdalommal teli.

Feltártuk újra az átlátszó peremű
álm- vagy jéglépcsőzeteket,
az ívelt pályájú kristálybányát –
melytől a szívkamra bal kéz felől remeg,
feltártuk a kályhacsempe zöldjét
és a gyertya tűzét, amelyet
félő tenyerekkel óvunk a szélről.

FORDÍTOTTA BAJCSI CECÍLIA

Borbély Szilárd

A PLAKÁTOKON

*A plakáton a fal majd átkopik
a falak ahogy áttűnnek a térbe
a falakon a külső felület
a felületbe ahogy beleférnek
a falakon a puszta terület
a területen épülnek új házak
a házakon lesz újabb felület
a felület a tereket tagolja
a tagolódott térben a plakát
a tér lesz majd a plakáton felület
a felületeken a tér kopik
az elkopott plakátok átragasztva
a plakátokon átkopik a város.*

A TÜKÖRÉS

*A tükör és a tükörkép között
mindig van épp csak annyi hely hogy lássák
a tükröt és a tükörkép közöt
ne fedje el a bennük lévő látvány
a láthatók között a tükör rés
amelybe mindig belefér a látvány
a láttatás akár a tükrös
magába néz a távlatot belátván
a tükörből a kép visszatükör
a láthatót az elrejtettbe látják
a tükrök közte tükörkép tükör
magába zárja mind amit belátták.*

A TELEFON HA/

Az utcán ki/ha sétál egy/maga
 ha/az ablak alatt ki/ha elhalad
 lépcsőházak ban/ha ajtók előtt
 ki/ha tudja mi egy össze/
 kulcsolt kéz szoros tenyér
 bizonytalan le/ha hull üres
 szobákba visszhang ki/be nyit
 a telefon ki/ha csöng fel nem
 veszik ki/ha elhalad egy másik tér/
 be tér a telefon ki/ha, egyedül
 elcsuklik aztán újra ha/ki csöng.

ÉN ANNYI MINDEN

Én annyi mindent el fogok
 feledni mindent el tudok
 emlékezetből álmodok
 ha visszagondolok vagyok
 magamra hagyva bámulok
 a semmibe mely én vagyok
 e semmiből kibámulok
 a két lukon mit felnyitok
 alvás után meg ásítok
 hosszan magamba ámulok
 hogy már megint ébren vagyok
 és újra semmit sem tudok
 mert emlékekből álmodok
 magamnak mindig új napok
 aztán pisilek és szarok
 kitartóan fogat mosok
 a tükörbe nem bámulok
 ugyis rövidlátó vagyok
 mindent meg úgyse tudhatok
 hogy mit tegyek nem számolok
 ha zajt ütöttem elhalok
 és hallgatózva várhatok
 elképzelem hogy mit fogok.

Csengery Kristóf

HAJLÉKTALAN A KÖRÚTON

Csokonai szellemének

Hány hónapja áll a
McDonald's előtt?
Csak haja, szakálla
méri az időt.
Pár lépésre tőle
– krómozott közöny –
araszol előre
az autó-özön.
Rá se néz, ki elhaladva
pénzt ad, meg se áll:
tízest, húszast gyúrt kalapba
csak szokás dobál.
S ő? Álmodva, tompán
az égre mered:
rongy felhőraj, ott száll,
ami elveszett.

Gyerekkor vadalma-
íze, friss tudás
izgató hatalma,
fény, folyók, futás.
Tervek, bor, barátok,
tűz, testvériség,
évek, áldás, átok,
márciusi ég.
Lázat hűtő férfi-láva,
lágyan táruló
combközők forró virága
– elment a hajó.
Nem vár már szerencsét,
nincs már hátra sok:
léte már a nemlét
tengelyén forog.

Nincs vagyona más, mint
 amit hord magán,
 nagyujja kiásít
 a cipő lyukán.
 Koldul, csikkszedéssel
 öli a napot,
 s várja minden éjjel
 a Nyugati. Ott
 eldől, ha nem bántja rendőr,
 a váróterem
 padján. Féldeci kevertből
 rossz álom terem.
 S reggel újra itt áll:
 a létből telik.
 Vár a McDonald's-nál,
 ha fúj, ha esik.

Áll. Bemenni nem mer.
 Bent illatozó
 krumpli, hús – sok ember.
 Kint fagy, hull a hó.
 Jégcsap lába, karja,
 fázva arra vár:
 jöjjön el, takarja
 be a jó halál.
 Fenn, az ólmos téli égen,
 honnan, meglehet
 (anyja így biztatta régen),
 Isten integet,
 a neon-reklámból,
 nézi, dől a fény:
 földiekkel játszó
 égi tünemény.

Tatár Sándor

JÁMBOR ÓHAJ*

Ha én is föllebegnék...
Hajjaj, az lenne csak!
Megroppanna a mellvéd
a tenger nép alatt.

Nézd, szívecském, ott fön, fön!
az egy poéta lesz!
Felfelé vonja ösztön
vagy pancsolt kocsmaszesz.

Keringélnék csak fönnen,
akár egy luftbalon...
(Kipukkasztanál könnyen?
Azt már nem, angyalom!)

De nem kell luftbalon sem,
akár legyek galamb;
születésnapid dodzsem,
verkli-, trombitahang. –

Csak szálljak súlytalannul,
mint egy ünnep szaga
(Bár azt mondják, az lanyhul;
csak kevés mell daga

d a büszkeségtől:
kivívtuk ezt meg azt!
De hagyjuk – nem is rímel –,
itt nem zörög haraszt.

* Jaj, én is úgy, akár a léghajóraj!

; Nem fújja fényes szellő:
a párt, a nép, a tyű...!
Immár mar s leni mellő
l hiányzik egy betű.

Nem száll az ének, zeng az ének,
a költők másról zengenek;
a legjobb, ha nemcsak a lélek,
de a költő is fellebeg.)

Lebegnék én is, óbe!
Aranyba vonna nap.
Ezért fohászkodom, de
„majd tán a föld alatt...”

Közeleg a Karácsony...

Ne csak magára gondoljon, amikor reményeink szerint megújítja előfizetését a 2000-re. 12 hónapra szóló ajándékkal kedveskedhet. Elküldjük önnek az ajándékozást tanúsító díszes értesítést. Oda lehet tenni a borítékot a fa alá... Mostantól akár már telefonon át is intézhető...

182-1291. FAX VAGY TELEFON.

A Váci utca szívében megnyílt az

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET

az első kelet-európai társadalomtudományi könyvcentrum.

Hétről-hétre gazdagabb idegennyelvű és magyar kínálat
a filozófia, történelem, valláselmélet, szociológia,
pszichológia és esztétika csemegéiből.

Bármilyen külföldi könyvet beszerzünk, a legolcsóbb áron.

Diákoknak, törzsvásárlóknak és az Atlantisz Könyvkiadó
előfizetőinek 10% kedvezmény.

Gazdag katalóguskészlet. Barátságos bennszülöttek.

Budapest V. Piarista köz 1. (Bölcsészkar)

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET

Horváth Péter Huss!

(I S T E N E M , A S Z E R E L E M)

VÁGYOM EGY NŐ UTÁN – KI KORÁN KEL, ARANYAT LEL! – „KAPJÁTK BE A FARVIZEM!” –A LEENDŐ KISZ-TITKÁR SZÍNEVÁLTOZÁSA – AZ ÉG TETEJÉN- MÚLT ÉS JÖVŐ – SZIPORKA CSILLAGOK KÖZÖTT – FEKETE ANGYAL

Hányingere volt és rohadtul szédült.

Sebészti kínózták cefetül. Lúdtalpa fáj, sajgott a görbe háta. Bal karja zsibbadt. Zsibbadt a válla is! Zúgott a füle. Nyakába görcs állt. Feje hasgatott. A szíve szúrt! Piros karikák a szeme előtt. És kékek is!

Legnehezebben mégis a nő hiányát viselte. Nem általában a nő hiányzott neki (utóbbi éveiben előfordult, hogy hónapokig nem gondolt szerelemre), nem otthon maradt hitvesének távolléte gyötörte – arra a nőre gondolt, aki alatt és felett nemrég habosan vágatott a pihenőszobában. Nincs nála szebb, nincs nála jobb! Nincs szelídebb és vadállatibb szagú. Nincs szűkebb és tágabb, teltebb és soványabb, húbb, csapodárabb, ledérebb, nyugtatóbb, örjítőbb, és nincs nála lágyabb! Ahogy tavaly *A mosoly országában* Márvány énekelte: „...vágyott utána és imáááááda őőőőöt”.

Mire való az élet, édes elvtárs!

Jaj, hányszor tette már fel a borzongató kérdést önmagának!! S hányszor felelt rá, hamisan?!

Könnyű elhivatottnak lennie, akinek fülében megszólal a hang: „Te leszel a világ legnagyobb napút-festője, nagyobb Raffaelnél!” És aki nem tud festeni? Az is hagyjon ott családot, patikát, s meg se álljon Baalbekig? És mi lesz azok között a poros cédrusok között? Van ott meleg víz? Feketekávé? Lány tojás? „Királyt a napra kitenni!” Nem nehéz ilyeneket táviratoznia annak, akinek belső hallása van! De mit sürgőnyözzön, akinek fáj a füle?

„*Drágáim, találtam egy snapperest, örökre elmegyek veled!*”

Mit szólna az asszony? Mit az ifjú Kalkula? Mit a rokonok, a szomszédok, a munkatársak? Mit a szak-szervezet? A párt?!

A múlt? A jelen? A jövő?

Az élet szolgálat, elvtárs. Nem tehetjük, amit szeretnénk. Hiszen ha úgy volna?! Kilépnénk a Varsói Szerződésből azonnal! Felmondanánk a KGST megalázó szerződéseit! Kivennénk minden pénzt a párt-kasszából, és Mexikóig spuri! De így?! Te is tudod, Kalkula elvtárs, hogy létünk értelme a rend és a bánat. Hogy is írja a költő? „A rend pedig arra való, hogy ne legyen a gyerek hiába, és ne legyen szabad, ami jó.”

Pedig be jó! Be jó!

Bőre emlékezett a lucskos, ruganyos, meleg és sima női bőrre. Nyelve a lány szájának meleg, sikamlós odvába vágyott. Nyakának lüktető inai remegve óhajtották vissza a tűhegyű fogak gyöngyfehér harapását.

Ki korán kel, aranyat lel?

Aki másnak vermet ás, maga esik bele?

Jobb egy lúdneyak tíz tyúknyaknál?

Nem tudom! Nem tudom!!!

Az igazi döntések nem idefent hozatnak, nem a hasgató, fájdalmas fejben, hanem a szív legfeketébb kamrája mélyén, a gyomor pokoli bugyrában, az ágyékcsigolya velőszelében.

Mi ez? Mi ez?

Füle zúgva visszhangozta a parancsoló, édes suttogást, a szót, amelyet legmerészebb álmaiban se, soha; azahogy: huszonöt éve egy összevont miniszteriális értekezleten, James Joyce *Ulysses*-ének hazai megjelentetése kapcsán. Ott, abban a „szövegkörnyezetben” találkozott e „túl kendőzetlen”, „irodalmiatlan”, „alpári módon borzongató”, mégis kikerülhetetlen igével.

Akárcsak Bloomné az utolsó fejezetben, a szép ismeretlen se mondta a pihenőszobában: bibézz, búbolj, cssesz, dobj gerincre, döfjünk, dönts hanyatt! Nem kérte: dugj meg, dugózzunk, gyakjunk, hágj meg, kummantsunk, kúrjunk, vágj lyukon! Nem sírta: pumázzunk, szerelmeskedjünk, szeretkezzünk, tossz, töfj, tutúlj!

„Basszál, édes elvtárs!”

Beleborzongott a vágyakozásba.

– Rosszul van, szeretve tisztelt...?

Ott állt körötte az egész bagázs. Bajuszok, pörsenések, szemölcsök, zsírok és hasak.

– Mi áll a cédulán?

Lenézett.

„KAPJÁTOK BE A FARVIZEM!”

Mi ez?! Ki merészel itt?!

A bajuszok megadón konyultak, a zsírok és hasak alássan remegtek, a pörsenések visketegen lapultak a tekintete előtt.

Hát mégse vicc?

Ez a fecni odafentről – ezzel a szöveggel?

– Tudjuk, hogy titkosírás – pislantott rá a kerek fejű KISZ-es. – Csak hát a kódot önön kívül itt senki se.

– A kódot. – Nem kérdezte, mondta. Még bólintani is tudott! Mi ez, ha nem tehetség? Hogy így, csípőből, azonnal, frankón?!

– Ha a megfejtéséhez idő kell... – adott alá lovat a KISZ-es –, csak egész nyugodtan...

– Pillanat! – Kalkula kihúzta magát. – „KAPJÁTOK BE A FARVIZEM?” Nos, ez azt jelenti... – Lapos ellenőrző pillantás a kerek fejűre. A KISZ-es állhatatos, tiszta tekintete nézett vissza. Szeret, gondolta Kalkula. Miért ne? Talán nem ő vezetett el a pihenőszobába? Egy tiszta szfv! Mikor érkezne el a csodáknak az ő idejük, ha nem így, negyven és ötven között? A kitarítás és a töretlen hűség jutalma egy szerető, és ím, egy önzetlen, ifjú barát! „Királyt a napra kitenni!” Igen! Orrlikában váratlanul megképződött szeretőjének buja nőstényillata. Megszédült, szemét lehunyta. Odas! Odas! Izzó szemhéja mögött egy képmás lüktetett. Az illat és a kép együttes hatása... – Szünesztézia! – hörögte. – Szünesztézia!

– Vízet! – rendelkezett a kerek fejű KISZ-es azonnal. – Parancsoljon kiinni, szeretve tisztelt...

Kiitta.

– Nos tehát – vágott neki megint, rekedten –, a dekódolt szöveg... – A kerek fejű bólintott bátorítón. – Azt mondja... a lehetőségekhez képest odafent minden rendben... – Mintha helyeslőn hunyorintana az az ifjonc! Na nem, túlzásokba ne essünk *azér!* Nélküled is offé vagyok, ficsúrka! – A fentrekedt elvtársak köszönik – folytatta gördülékenyen –, hogy törődünk velük, és gondolunk rájuk. Legyünk nyugodtak, helyt fognak állni, a felhők fölött is híven az Ügyet. Külön köszönő szavak a drága Hess elvtársnak és... hát igen... név szerint nekem, bizton remélve, hogy a történelem ütemén a kezem.

A társaság csak ámult.

– Ily hosszú üzenetet így tömören?

– Elárulná, szeretve tisztelt Kalkula elvtárs, mit jelképez és mit jelent a farvz *konkretice?*

– Szabadna tudnunk azt is talán, hogy a *kapjátok be* szóösszetétel...

– Nem – felelte Kalkula. – Ez szolgálati érdek és államtitok. Azazhogy államérdek és szolgálati... Sajnálom, nincs magyarázat. Fáradt vagyok. Ülészenek szekciókban! Tanácskozzanak! Várom az intézkedési tervjavaslatot osztályra, személyre lebontva a várható költségkihatásokkal együtt! Jó munkát, elvtársak! Ön pedig – karolt diszkrétan a kerek fejű KISZ-esbe – mutassa meg, ifjú barátom, merre van az a szundítószoba, ahol... De hiszen tudja, mire gondolok.

– Nem tudom – mondta a kerek fejű ifjonc hódoló mosollyal. – Mire gondol, Kalkula elvtárs?

Kalkula arra gondolt, őszinte lesz.

– Nos – mondotta –, őszinte leszek. Találkoztam abban a szobában egy illetővel... Nos, egy női hölgyel, khm. Az egyik ilyen... hogy mondjam, leánnyal, aki... Gondolom, sejti, melyikre gondolok.

– Nem sejtem. – Az ifjúnak szeme se rebtent, pedig hazudott a cudar.

– Miért?! – bődült sebzetten Kalkula. – És miért nem?!!!

– Csakugyan fáradt lehet a Kalkula elvtárs! – A KISZ-es könnyed eleganciával tért ki az egyenes válasz elől, karcsú torreádor. – Amíg a felhők közül meg nem érkezett a sifírozott üzenet, amelyet oly mesteri módon méltóztatott az imént megfejteni és lefordítani nekünk, nos, addig itt sétáltunk a holdfényben valamennyien, a Berr 91-esre várva. Ön is velünk volt, és nem holmi *szundítószobában!*

Kalkula arcát elszápasztotta a harag.

– *Irónia?!*

– Kérdezzen meg bárkit, Kalkula elvtárs! – Az ifjú odaintette a közelben ólálkodó Kámzsás Simont.

– Parancsoljatok velem! – ragyogott a zsíros arc. – Segíthetek?

– Mondja, Kámzsás, ön szerint hol volt Kalkula elvtárs az üzenet érkezését megelőző időben?

– Itt! – ragyogott a kérdező. – Idelent!
 – Hogy érti ezt? – csapott le Kalkula. – Fejtse ki részletesen!
 – Kifejteném, de sajna, a szekcioulésünk...! – Az Előre Ki Nem Számítható Ügyek Szakembere a kéklő fenyőfák felé mutatott.

Kalkula látása ismét elhomályosult.

Lehet, hogy palira van véve? Ugratják? Csapdába csalják? Tört vetnek neki? Ez a bizalom ára? Ifjúság mint sólyommadár? Felfedtem előtte vékonyamat? Hát nem ezerszer helyesebb feladni azt a kurva sürgönyt? „Drágám, találtam egy snapperest, örökre elmegyek veled!” Itthagyni színházat, pincét, csapot-papot, nyeregbe a kis Virágot... Megvan! Így hívják! „Virág vagyok!” De hol a pélóban?!

A fák között, ezüst csengetyűt rázva, Hekomba állt.

– Hekomba!

– De Kalkula elvtárs...! – A KISZ-titkár-jelölt megpróbálta visszatartani. – Önnek nem szabad...!

Kalkula gólyalábain a ciklámenfejú portás felé iramodott.

– Barátom!

– Nocsak?

– Mondd, mire való az élet?

– Mégis megismersz?

– Segítesz rajtam?

Hekomba percig se tétovázott.

– Segítek – mondta. – Gyere!

Mielőtt a KISZ-titkár-jelölt Kámzsás Simonnal odaért volna, Hekomba egy közeli fenyőről lelógó hágcsőra felkapaszkodott.

– Mássz utánam! – süvöltött Kalkulára. – Vigyázz a túlelevekre! Szúrnak! Siess! És húzd fel a hágcsőt magad után!

Kalkula ugrott, mászott, húzta a hágcsőt, szökkent, akár a nyúl. Ilyen csudákat! Nem nyilallt a mája, veséje sem zibongott, ha lélegezni próbált, levegőt kapott, izmai nyúltak és összehúzódtak, szíve pompásan pumpált, orcája kipirult, eltűnt szeme homálya, szagokat érzett, ízeket...

– Működök! – fújtatott boldogan.

Úgy öt méter magasan szakértő kezek platót ácsoltak a fára. Ott pihent meg a két hajdani iskolatárs. Lábukat lógázza lenéztek. Kopasz fejek futkostak a fa tövében.

– Kalkula elvtárs, könyörögve kérjük, jöjjön le onnan!

– Meg fogja bánni ezt, Hekomba!

– A saját érdekében... A közösség!

Kalkula letépett egy félig érett tobozt az ágról, megcélzott vele egy kopasz fejet.

– Auuuu! – üvöltött fel Sikéri elvtárs a megýétől. – Ezért megfingatom magát, Hekomba! – rázta az öklét odalént.

Hekomba mélylila arcszíne zöldre váltott.

– Feljebb hághatunk, ha kifújtad magad.

Folytatták útjukat a tetejetlen fán a csillagok közé. Sziporkázott felettük a menny. Néhány percnyi emelkedés után Hekomba kinyúlt a Kis Göncöl felé, eltekerte a bal hátsó kerekét. A mennybolt kapuja kinyílt.

– Jé! – ámult Kalkula. – Egy igazi fekete lyuk!

Kimásztak az ég tetejére.

– Húzd le a fejed!

A csillagok eltűntek, csak a Hold ragyogott felettük, mintha egy másik, távolibb égbolt áruja volna. Csupasz drótok csillantak a sötétben, vezetékek szikráztak, valami füstölt.

– Hasra! – szuszogta Hekomba. – Csússz közvetlenül a nyomomban! – A műanyagból készült boltozat domború oldalán araszoltak, meztelen elektromos csatlakozók, éles sínpályák, csattogó mechanikus kötések és pulzáló villanykörték között, míg nem (éppen a távoli Hold alatt) jókora, ovális nyílás pereméhez értek. – Hajolj ki! Óvatosan!

Kalkula kihajolt, mindketten lenéztek.

A csillagok sziporka fényében kékesen fürdött alattuk az arborétumnak beillő, titkos pinceliget.

– Szovjet mérnökök tervei nyomán készült – büszkélkedett Hekomba. – Köztörvényesek dolgoztak az

építkezésen. Azt hitték persze, valahol Szuezen. Pedig csak itt, az én Hotelemben! Arany Oroszlán! A csillagok képét részint alulról vetítem a különleges műanyagból fröccsöntött égre, más részük bonyolult pályán mozogva itt fent világol. Mozgásukat lyukkártyáról vezérem. Ez az ovális nyílás, amelyen most lenézünk, az egyetlen ablak a valódi égre. Kívülről ártatlan kéménynek látszik.

– Fantasztikus! – ámult őszintén Kalkula. – De mondd, hol a vészkijárat?

Hekomba felfelé bökött.

– Pajtás, te tréfálsz velem!

– Cseppet se, *pajtás*.

Kalkula megint elszedült.

Hát mindig utolér a múlt?

– Nézd, öregem – mondta –, hidd el, ha tehetném, nem volnék ilyen! Nekem is vannak álmaim! Engem is kínoznak vágyak! Magánemberként én is normális, de a hivatal! Az eszme! Értsd meg!

Hekomba zölden hallgatott.

– Persze hogy egy iskolába jártunk! Ne hidd, hogy nem emlékszem! Padszomszédod voltam a negyedik cében! Fúvócsövet csináltunk a töltőceruzámból!

– Az enyémből. Neked sose volt töltőceruzád.

– Akkor a tiedből – engedett Kalkula. – Nem mindegy?

– Nem – felelte a portás.

– Elismerem – bólintott Kalkula –, te jobb családból, engem viszont már az énekkarból kiemeltek!

– Mert botfüled volt.

– Miért segítettél, ha ennyire gyűlölsz?

– Hármat találhatsz – mondta Hekomba.

Puskák pukkantak odalent, golyók sivítottak el a két iskolatárs füle mellett. A műanyag égbolt ropogott, bizonyos csillagok kihunytak.

Visszahúzták a fejüket.

– Amikor ezek először elkaptak engem – szólalt meg Hekomba – negyvennyolc május tizenhetedikén éjszaka... te mit csináltál?

– Ki emlékszik ilyen régi időkre?

– Én – mondta a portás. – Engem azon az éjjel bizonyos urak végigvertek a szálló előtti úton. Két tanúja is volt az esetnek. Az egyik a sánta színházi portás, bizonyos Széppataki Emil, aki... Mond neked valamit ez a név?

– Ismerem – bólintott Kalkula nyugtalanul. – De hát én ismerem az egész színházi világot!

– A másik szemtanú itt ült nem messze, egy bizonyos fekete autó hátsó ülésén.

– Csak nem képeled, hogy én...

– Nem képelem – mondta Hekomba. – Biztosan tudom.

– Nohát...!

Szótlanul heverték a mindenség peremén, ahol múlt és jövő összeértek. Szikráztak köröttük a parázsló csillagok. Mint egy bölcső, ringott velük a műanyag ég.

– Menj – szólalt meg Hekomba végül. – A kémény oldalában vasgrádics vezet a peremig. Kapaszkodj fel, mássz ki, ereszkedj le a sátortetőre. A tetőn négy vízlevezető csatornát találsz. Ha a keleti csatorna csúszdájában elég nagy lendülettel szánkózol alá, kis szerencsével a folyóba repülsz. Onnan már a te dolgod, hogyan menekülsz.

– Megyek – mondta Kalkula. – Csak még valamit...

– Igen?

– Volt odalent egy lány...

– Tudom – bólintott Hekomba. – Egy kurva.

– Ne nevezd így!

– Hát hogyan nevezzem?

– Virágnak. Ez a neve.

– Nem ismerem őket személyesen. De azt tudom, hogy amelyikről te beszélsz, kivételesen elmehetett.

– Hová?

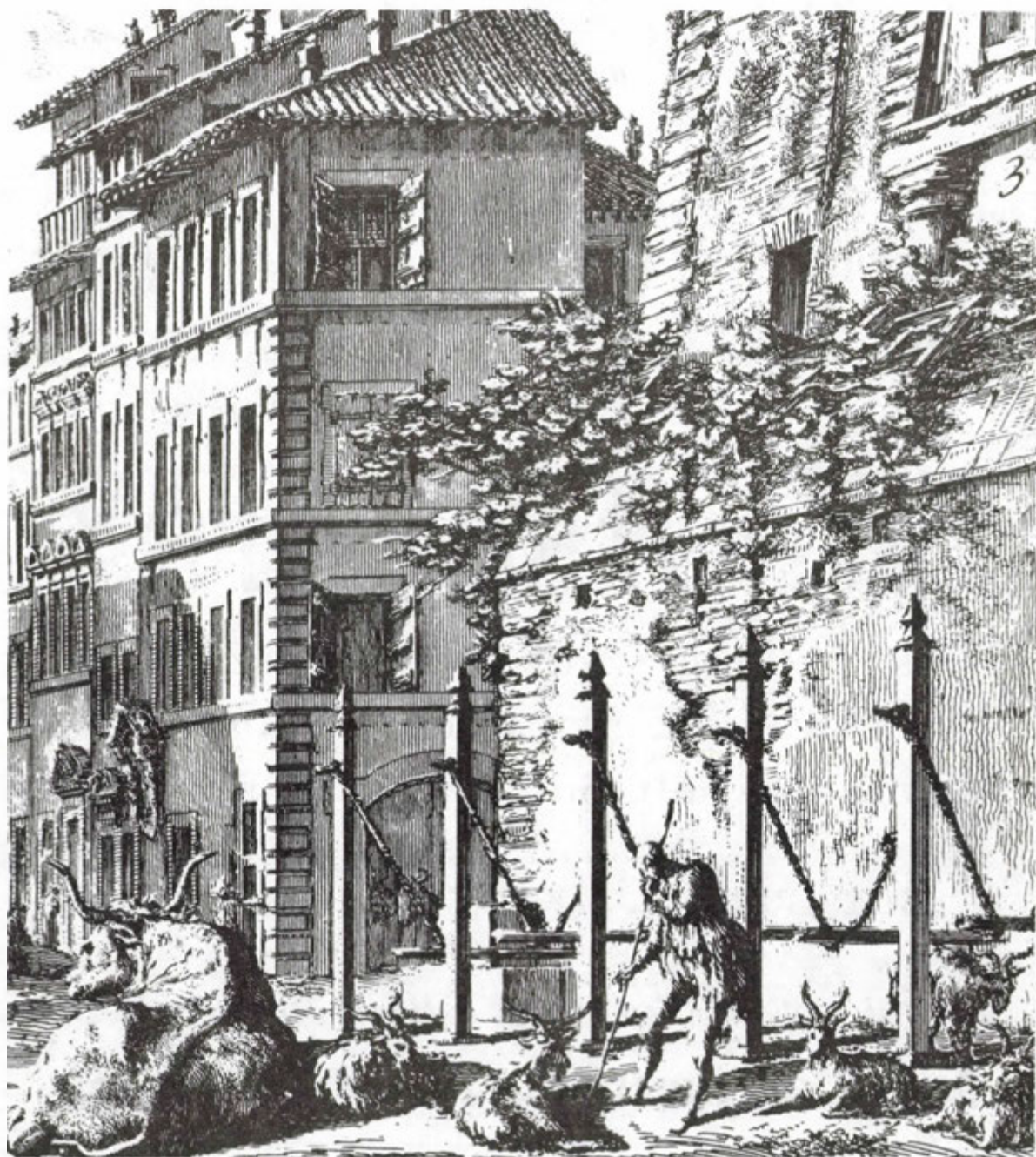
– Indulj, mielőtt meggondolom magam.

Kalkula mászni kezdett. Talpa alatt időnként megmozdult egy-egy gyönggében bevert ácskapocs. Nem

mert lenézni, felnézni se. Behunyt szemmel mászott a fekete kürtőben a Hold felé, tapogatózva, szuszogva. Mélységes mély a múltnak kútja, gondolta Thomas Mannt idézve, no de ez a jövőbe vezető kürtő se kutya! Araszról araszra közeledett az ismeretlen felé. A folyó izgató szagát hozta feléje a fentről érkező, gyenge lég-huzat. Jövő, fűjtatott, jövők! Kitapintotta a kémény peremét, baromi erőfeszítéssel felhúzódkodott, felült. Lélegzett körötte a bársony éjszaka. A kémény, amelynek peremén csücsült, hál' istennek, nem volt túl magas. Tövéből ezüstös csatornavíjatok indultak a tetőn a négy égtáj felé. Ha a keleti vályún lecsoszansz... Merre van Kelet? És ha hazodott Hekomba? Ha a keleti vályú nem a folyóba, de egyenesen a halálba vezet? Ha három emelet magasból az aszfaltra, mint egy béka, placcs?! No de hajnalig itt mégse ülhetek! A kocka el van vetve? Kétszer nem léphetjük át ugyanazt a Rubicont! Istenem, hogy ennyi év után semmi használható tudás! Valaminek csak kell lennie! G-dúrban egy kereszt! Bach a *krajc* szót mindig külön keresszel emelte fel. Itt van, érzem, a nyelvemen! Kereszt, emelni, fel...

És ekkor – de csak ekkor! – a már régóta ott köröző fekete angyalok egyikének fekete szárnya megsuhintotta az ősz fejet.

– Huss! – nyögött fel Kalkula, és zuhant, zuhant sebesen.

MEGJELENT! MEGJELENT!
Krasznahorkai László
LEGÚJABB KÖNYVE
A Théseus általános

TITKOS AKADÉMIAI ELŐADÁSOK

a szomorúságról

a lázadásról

és a tulajdonról

.....
Széphalom Könyvműhely. Ára csak 149 forint.

ANGOL KÖNYVESBOLT A LIPÓTVÁROSBAN. KORÁNTSEM CSAK

“Bestsellers”

Friss irodalmi szenzációk, klasszikusok,
szótárak, magyar irodalom angolul,
folyóiratok, útikönyvek, finom papíráru

.....
BUDAPEST V. OKTÓBER 6. UTCA 11.

TELEFON: 112-1295.

Nyitva reggel kilenctől este hatig — szombaton is

Angol könyvesbolt egy volt közértben

A „haldokló” népzene

DOBSZAY LÁSZLÓ

A népzene ma még úgy áll előttünk, mintha jelen lenne. A szó teljes értelmében vett népzene szemünk előtt vonul be a múltba, s legjobban, ha ugyanazzal a magatartással közeledünk feléje, mint múltunk bármely más értékéhez. Mielőtt ezt kifejtjenem, összefoglalom az egész okfejtést hat tételben. Előre megjegyzem, hogy változtatva fogom használni a népzene és népkultúra szavakat. Illetékességem csak az első területre vonatkozik, de perze igazában az utóbbiról van itt szó, egészében.

1. A népzene: történelmileg kialakult, szituációhoz kötött, relatív értelmű kategória.

2. Egy jelenséget nem egyszerű igen-nem ítélettel minősíthetünk népzeneivé, hanem csak „inkább-kevésbé” ítéletekkel, s még így sem csak egyetlen, hanem többféle mérőskálára helyezve.

3. Létezik egy olyan egyensúlyi állapot, melyet klasszikus népzene névezhetünk.

4. Az ilyen értelemben vett népzene történelmileg korhoz kötött, aktualitása elmúlhat.

5. Mindazonáltal megőzi ugyanazt a validitást, amit a múltba átköltözött más emberi értékek. A múlt nem tehető jelenné, de az elsajátított múlt ugyanolyan hatóképes, mint a jelen.

6. A „népzene” (általában: népkultúra) egyes vonásai vagy komponensei túlélnek a klasszikus népzene halálát és quasi-népzeneként viselkedve relatív értékeket hordozhatnak.

Most nézzük egyenként e tételeket:

1 A népzene, népköltészet, népkultúra létezésére egy olyan kor figyelt föl, melyben a népkultúra relatív elkülönülése már végbement, de pusztulása is elkezdődött. Egy bizonyos történelmi határpont előtt igazán nem beszélhetünk népzeneről, legfeljebb bizonyos népzenei vonásokról, vagy inkább: a zenekultúra egészének vannak olyan tulajdonságai, melyek a későbbi speciális népkultúrára jellemzőek. Ebből a viszonylag egységes zenei gyakorlatból a nagyobb mértékű társadalmi differenciálódás, a kultúra egyes ágainak meggyorsult fejlődése, a racionális rögzítési, elemzési módok, a szervezett iskolázás hatására emelkedett ki a magas kultúra, s így vált láthatóvá – a magas kultúrától mintegy elkülönülve – az, amit népkultúrának kezdtek hívni.

A népzene és műzene önálló voltát a köztük növekvő kontraszt hozta létre vagy tudatosította. Amíg a kettő

közt több a közös vonás, kevésbé elkülöníthetők. Csak a differenciálódás egy adott fokától kezdve beszélhetünk igazán népzeneről. Viszont a népzene – mint később jobban megvilágítjuk – egy fajta egységes „világként” áll előttünk. Minél differenciáltabb a társadalom élete (és benne a kultúra, a zene alkata), annál inkább felbomlik ez az egység. A népzene a differenciáltság már és még foka közé eső idő terméke volt. A népzene felfedezése nem véletlenül esett Európában 1800 és 1900 közé. A műveltek figyelme éppen akkor terelődött rá, amikor a tőle való eltávolodásuk már elég nagy fokú, de még – utoljára – valamiféle egységként tudják látni.

2 A népzene e relatív önállóságából következik, hogy meghatározása, elhatárolása problémát okozott és okoz. Más-más megközelítésből más-más sajátága látszik fontosabbnak. E sajátágok egymástól elkülönülhetnek, egymással szembe kerülhetnek, egymással társulhatnak, igen sokféle árnyalatban. Lássuk a fontosabb tényezőket:

2.1. SZOCIOLÓGIAI SZEMPONTBÓL:

2.1.1. A népzene az ún. alsóbb társadalmi rétegek zenéje. A kisember, az átlagember, a kiszákmányolt, elnyomott ember, a szegény, a tanulatlan: koronként és helyenként másmásképpen konkretizálható embercsoport zenéjét figyeli, aki ezt a nézőpontot választja.

2.1.2. Sokan okkal igyekeztek e kört szűkíteni. A népkultúra az elemi emberi tapasztalatok, meggyőződések, érzések őrzője és kifejezője. A természethez közelebb élő társadalmi rétegekben kevesebb utólagos reflexió fedi el a léleknek ezen „alaprétegeit”. A népzene elsődleges hordozói tehát nem általában az „alsóbb rétegek”, hanem a társadalmi *Grundschicht*nek tagjai – a földművesek, hajósok, pásztorok társadalmi, az élet természetes alapélményeiből még többet őrző anyák, gyermekek (hogy Wiorát és a német zenetörténeti lexikont idézzük) – vagyis koronként és helyenként más- és másképpen konkretizálható foglalkozások, életmódok, embercsoportok.

2.1.3. Amiben minden kutató egyetért: a népkultúra alanyai mindenestre közösségek, és nem egyének. A népdal nem attól népdal, hogy parasztember költötte, hanem attól, hogy egy paraszti közösség magáévá tette. Ilyen szempontból közömbös az alkotó személye.

De mindjárt jellemeznünk is kell e közösséget. A népkultúra mögött *totális közösség* áll, vagyis nem csak az élet egy-egy szeletében találkozó emberek együttese, hanem az élet sok, szinte minden vonatkozásában azonos látásmódot, tapasztalatot birtokló, ezeket egymással megosztó embereké.

E közösségnek átfoghatónak, *átláthatónak* kell lennie. Az elsődleges közösség tagjai úgyszólván mind ismerik egymást (mondjuk: falu); aztán a látóhatáron ott vannak a hasonló

A „Múltunk jövője” konferencián 1993 nyarán felolvasott előadás szerkesztett változata. A népi kultúráról ott elhangzott többi előadással együtt rövidesen megjelenik a hasonló című kötetben, a T-Twins kiadó gondozásában.

(Hogy csak néhányat említsünk, megvilágításul: a színhagyományozást támogató írásos feljegyzések funkciója; a professzionális tanulási módszerek jelenléte a színhagyományosan élő zenei nagykultúrákban; a néphagyományba bekerült, változatlanul megőrzött egyedi dallamok stb.).

2.3. A NÉPZENE IMMANENS TULAJDONSÁGAINAK SZEMPONTJÁBÓL:

2.3.1. A tárgy ismerői, különösen Bartók, ismételtelen úgy nyilatkoznak, hogy a népzene egyik legfontosabb ismerve a *homogenitásra* való törekvés. Egy adott népzenei kultúra stílusban vagy stílusokban él; a közösség arra törekszik, hogy mindent e stílusokba igazítson. Világos e sajátjának a népzene hordozó állandó közösséggel és a színhagyományos életmóddal való összefüggése.

Természetesen a stílus és az új hatások közt dialektikus viszony van. A stílusérzék igyekszik kilökni magából az idegen testet; ha mégis be tudja fogadni, akkor igyekszik átigazítani a hozzá viszonylag legközelebb álló stílushoz. Ezzel viszont a stílus köre kitágul, új elemmel gyarapodik, ez áthat a többi stílusra is, végső soron kissé megváltozik tőle az illető népzenei kultúra egész stílusa.

2.3.2. Ezt a stílust, illetve stílusokat kellő anyagismeret birtokában, elegendő elemzés és összehasonlítás után elég egzaktan le lehet írni, jellemzőit fel lehet sorolni, jóllehet a történelmi, irodalmi, művészeti, társadalmi vizsgálatokban természet tudományos pontosságot nem lehet elérni.

Jellemezhető például az egyes magyar népzenei stílusok. De megragadhatók a magyar népzenei mint egészen stiláris jellemvonásai is, melyek ha nem is az anyag egészén, de nagy többségén igazolódnak. Továbbmenőleg: vannak összekötő szálai a kelet-európai népzenei stílusoknak, s bármily sokszínű Európa népzenei térképe, mihelyt összehasonlítjuk az afrikai, távol-keleti, óceániai népzenei stílusokkal, igen élesen kirajzolódik (a magyar népzene is magába foglalva) emennek karakterisztikumai. (Mi is hát Európa? Összeg vagy teljesség? Mi az európai népdal: pusztá sokféleség, az egyes népek számtalan dala – vagy ezen túlmenően történelmi összefüggések rendszere is? A kutatás további összefüggéseket hoz napvilágra, amelyek a földrész nyugati szélétől a keletiig, il-

letve az ősidőktől a máig terjednek... – írja a kérdés kiváló kutatója, Walter Wiora). Az előbb mondottakból világos persze, hogy e jellemvonásokat nem tartjuk statikusnak, változatlanoknak, vagy éppen valami néplélekben gyökerezőn örökérvényűségnek.

2.3.3. Mennyire van jogunk összekötni a „népi” és „nemzeti” jelleget a népzene meghatározásakor? Semennyire. A „nemzeti”, magába foglalja mindazt az értéket, amit egy ország létrehozott, így mindenképp a magas kultúrát. A népzene „nemzeti” jellege elsősorban abban van, hogy a nyelv elsődleges zenei kifejezője, sőt elég nagy mértékben a nyelv alakítja ki – a magas kultúra mesterséges eljárásaitól még elfödötlenül – a zenei nyelv egyik-másik vonását is. Mivel ez a népzene az ország történelmének függvénye, arcán hordja a történelemnek nyomait – főként nem közvetlenül reflektálva a történelemre, hanem a maga történelmiségében. Nem gondolunk arra, hogy a népzene egy elvont néplélek tükrözője lenne, de természetesen ha valaki a nemzethez tartozást nem jelszavakban, hanem konkrétumokban (földrajz, gazdaság, költészet, jogrend stb.) kívánja ápolni, ebből a „nemzeti” élményanyagból nyilván kihagyhatatlan egy annyira elemi megnyilvánulás, mint a népzenei örökség.

2.3.4. Fölvetődik itt még a népzene történetiségének, vagy „régiségének” kérdése. A népzene első misszionáriusai a „régis szép népdalban” egy eltűnt aranykor üzenetét remélték megtalálni, míg századunk kritikus elméi hajlamok voltak ezt romantikus vágyálmoknak tekinteni, s abban is kételkedtek, hogy a konkrét népzenei tényeket a történelmi múltból eredeztethetjük-e: a népdal életéről csak egy-két generáció időmértékével beszélhetünk, vélték.

Persze a népzene – egészében nézve – korra, értékre nézve igen vegyes halmaz. Tudományos megbízhatósággal kiválasztható azonban belőle egy valóban régi anyag, mely elmúlt kultúrák maradványa, ha nem is teljesen változatlan, mégis hű és sokszor egyetlen tanúja. Ez egyben a népzene esztétikailag is legértékesebb magja. Ha a népzene egészét nem is aranyozhatjuk be úgy, ahogy egy romantikus szemlélet hajlott rá, a mélyebb vizsgálódás nem igazolja korunk „értéksemleres” szkepszisét sem.

Amikor megszűnt a Mozgó Világ, nem szűnt meg az az energia, ami miatt megszüntették (szétverték, -cincálták, át-vették, elfoglalták, lefoglalták satöbbi). Már nem tudom, milyen kanyarokkal, de egy szép nap Czákó Gábor került a Négy Évszak című, nevesincs periodikához, amely valami társkereső vagy miféle lap volt. Czákó itt nagyon hamar egy kis vagy utó-Mozgót hozott létre. Odavitte Bangát, aki a jellegtelen füzetekéből nézhető tárgyat csinált, új rovatok indultak, tematikus számok, föllevenítették a feledésbe merült kiskritikákat, 8-10 mondat egy könyvről, olyan szerzőkkel, mint Szörényi László, Szabó G. Zoltán, Alexa, Kukorelly, Keserű Kati – hogy csupán azokat említsen, akik ama bizonyos '85. szeptemberi számban szerepeltek.

Ennek a számnak volt ugyanis a hívószava a LÉGTORNA. Banga gyönyörű régi képeket talált hozzá (vagy fordítva). Valamint – és itt ugrik a majom a vízbe – volt egy Petőfi-blokk is, élén A Hét 1898-as körkérdésével és válaszaival, hogy mit csinálna Petőfi, ha élne. Ehhez kapcsolódott az én írásom. Ez, kérem, a megoldás. Tehát Négy Évszak, Czákó, Légtorna-

szám, Petőfi-blokk. (Egyébként a Wilhelmnél még figyelme-sebb vagy óvatosabb filológ, ha lehet ilyen, találhat erre utalást A kitömött hattuyában, p.13.)

De már ennyi „közösségi megmozdulás” is sok volt. (Mert a Muzgó Világban is ez volt sok, ez lehetett „ijesztő”, nem a közölt anyagok ún. bátorsága.) Formálisan Abody Béla volt a Négy Évszak főnöke, de ő hagyta Czákót dolgozni, le is váltották, sajnálatosan Galsai Pongrác volt az, aki elvállalta ezt a méltatlan szerepet, az új főnökséget. Éppen az én írásom volt az, amelybe belekötött, amivel bizonyította az éberségét, s vette ki a már kész számból, rémlik, egy Szöcs Géza-verssel együtt. Hogy ez mennyire túlfélése volt a helyzetnek, azt az mutatja, hogy az ÉS utána szó nélkül, azonnal lehozta az írást.

Ez hát a valódi történet, nincs benne annyi filológiai szépség, mint a Wilhelmében... nem is tudom, nem volna-e helyénvalóbb az övét igaznak tekintenünk, visszaállítva így szépség és igazság hajdanvolt egységét. Mindenesetre mondjunk neki köszönetet a figyelmes olvasásért.

3 Három csoportban tizenhárom mérőszközt adtunk meg. Most talán világos, miért mondtuk, hogy egységes, igen-nem osztályozással megelégedő népzenefogalommal semmire sem megyünk. Az is világos, hogy ugyanaz a jelenség lehet inkább népzenei az egyik, kevésbé népzenei a másik szempontból. Bármely társadalom zenei kultúrájában találhatunk olyan karakterisztikumokat vagy szegmenseket, melyek népzeneinek mondhatók.

Van azonban egy olyan történelmi zenekultúra is, mely sok, sőt szinte valamennyi szempontból az „inkább népzenei” kategóriájába sorolható. Benne a külön-külön elemek valamiféle egységet alkotnak: erős közösség a szájhagyományozás alanya, ez életben tartja a toposzokat és a felidéző újralkotás mechanizmusát, ezzel megerősítve a stílusjegységet és gazdagítva a stílust vagy stílusokat stb. Az ilyen viszonylagos egyensúlyt, együttállást nevezhetjük klasszikus népzeneinek. Ezzel persze határait sem húztuk meg élesen; megengedjük belső differenciáltságát is, s vele egyik vagy másik szempont erősebb-gyengébb érvényesülését; határain kívül sem tagadjuk népzenei módon viselkedő tényezőket, jelenségeket felbukkanásának lehetőségét. Ám ugyanakkor megóvhatjuk a népzenefogalmat a teljes tartalmi kiüresedéstől vagy voluntarista értelmezéstől. A „klasszikus népzene” kifejezést tehát egy konstellációra alkalmazzuk, s őrizkednünk kell dogmatikus megmerevítésétől, ideális túlrájzolásától éppúgy, mint agnosztikus leki-snylésétől.

Röviden még két vonását említjük meg e klasszikus népzeneinek. Az egyik: a népkultúra más ágaival, a népkultúra egészével, sőt egy világlátással, mondhatni filozófiával való szerves egysége. A másik – az előzővel összefüggő – sajátosságát kissé povokátívan „komolyságának”, sőt „fenségének” mondanánk. E szó talán meglepő, sőt egyesek számára talán visszataszító. A népzene ma elsősorban a heje-huja képzetekhez asszociálódik. Mi arra gondolunk itt, hogy a klasszikus népzene a maga módján az ember legelemibb és egyben legvégsőbb dolgaival áll kapcsolatban, és arról beszél. Lényege szerint szimbolikus művészet, nem abban az értelemben, hogy irodalmi szimbólumokat agyal ki, hanem hogy állandóan a művészetet túli dolgot érint meg és „varázsol elő”. Ilyen értelemben velejében mágikusnak is mondhatjuk, s szöges ellentéte annak, amit a modern szórakozáskultusz hajszol. Vidámsága és tánca is ennek a „komoly” világnak alkatrésze, amint még a kriptádia is más lelki alaptól származik, mint a modern ember malackodása.

4 Véleményem szerint ez a klasszikus népzene – a szó fenti értelemben – Európa nagy részén meghalt, s nálunk is visszafordíthatatlanul meghalóban van, mert annak a konstellációnak társadalmi, kulturális, zenei összetevői, s ezen összetevők szerves egysége egy adott korhoz vannak kötve. A produktív kort előbb a reprodukív váltja fel, ez átadja a helyét a még emlékező, de már nem gyakorló periódusnak, azután belépnek a szubsztitúumok, a mesterséges fenntartás eszközei, a kolorisztikus alkalmazás és a merőben demonstratív célú felhasználás, az üzleti kihasználás és a magánszférába szorulás időszakai. Természetesen e folyamat nem mindenütt egyszerre és nem jól látható időhatárokkal ment vagy megy végbe. Egymástól háromszáz kilométerre is nagy eltérések lehetnek a folyamat tempójában és egyéni színezetében. Mindenesetre itt Magyarországon a folyamat vége felé járunk. A népzene kiváló előadóival lehetett még a közelmúltban is dokumentálni a klasszikus magyar népzene (ezért oly élő az iránta való nosztalgiánk), de Sevilleba,

a világiállításra már nem tudtam kivinni egy igazán méltó képviselőjét.

Úgy látom, e folyamatra kétféle, ellentétes reakció jelentkezik ma a népzenevel törődők köréből. (A furcsa magyar helyzetben a két válasznak még politikai felhangjai is vannak.) Szerintem mindkettő hazug, bár mindkettőben van igazság, s végső elemzésben kiderül, hogy egy töről fakadnak. Másiképpen, de mindkettő szeretne életet lehelni a halottba, vagy talán inkább: élőknek látni a holtat. Hogy képletesen szóljak: a meghalt Pista bácsit egyik odaülteti az ebédlőasztalhoz, a másik pedig a Jóska gyereket ülteti oda, és Pista bácsinak szólítja.

Az egyik: jelenvalóként akarja kezelni ezt a népzenei kultúrát. Mintegy erőszakkal megállítja az időt, kitalálja azon kereteket, melyekben reménye szerint úgy fog tovább élni, mint legszebb korában. Eközben elfeledkezni látszik arról, amit a valódi kultúráért ma tennie kellene. Önámítás. És mégis van benne igazság, van belőle haszon. Igazság az a megkülönböztetett tisztelet, mellyel viseltetik szeretetének tárgya iránt. És haszna, hogy lassítja a kihalási folyamatot, eközben kipróbál lehetőségeket, hogy ne mondhassuk, tétlenül néztük az értékek pusztulását. Esélyeket ad, hátha valamelyik működni fog, s mindezzel segít átmenteni az értékeket egy új korszakba.

A másik sem tud belenyugodni az élő népzene eltűnésébe. S ha már az, ami népzene, nem él, hát azt, ami él vagy élni látszik, deklarálja népzenevé. Teheti, hisz számtalan olyan zenei jelenség van, mely ilyen vagy olyan skálán az „inkább népzenei” dolgok közé sorolható. A népzene értékét nem tárgyi mivoltában, hanem merő funkcionalitásában látja, s ami emlékeztet e funkcionalitásra, azt a továbbélő népzene bizonyítékaként ünnepli. Eltekint azoktól a szempontoktól, melyeket a klasszikus népzeneben nemzedékek becsültek, sőt gyanakvó is e szempontokkal szemben, mert az éppen mai napnak eseményét akarja azonosítani a népzenevel. Önámítás. És mégis van benne igazság, van belőle haszon. Igazság az az éberség, mellyel korának történéseit (bár sokszor talán csak felszínét) jóindulattal figyelve meg látja. És haszna, hogy többet tud észrevenni abból az emberből, aki minden kultúra hordozója.

De számomra egyik út sem látszik követhetőnek. Számomra egyre inkább az válik kiindulóponttá, hogy ez a hagyomány a mi jelenünkben, a mi szemünk előtt vonul be a múltba. Ez tiszteletemet iránta nem csökkenti, de látókörmem sem szűkíti le. Hangzatos jelszó, hogy a kultúra (népi kultúra stb.) nem múzeum. De nem élnek-e éppúgy velünk a múzeumok és az irodalomtörténeti antológiák, mint gyermekkori emlékeink? Egész irodalmi tudatunk, ízlésünk, nyelvkészségünk azokra a versekre épül, melyeket 100-150 évvel ezelőtt írtak. Nem határozza-e meg stílusunkat, látásunkat, viselkedésünket az, hogy nemcsak villamosok, hanem évezredekkel ezelőtt kifomálódott hegyek látványát őriz emlékeztetünk? Bármily különállónak látszik a népzene, úgy látszik, osztoznia kell a magas kultúrával, a műzene nagy részével atekintetben, hogy mint múlttal találkozunk vele, s ilyenként tesszük magunkévá.

5 Horatius versének közege: azok az események, földrajzi nevek, mitológiai és személynevek, történelmi és személyi körülmények, melyek beágyazták korának életébe, s melyeket megtanulhatunk ugyan ma, de egyébként nem sok közünk van hozzá. Horatius verse ebből az összefüggésből kiszakítva már nem él. De hat. Ezt a fajta korszerűségét visszavonhatatlanul elvesztette (Bersényi

sem tudta visszaaidézni csodálatos antikizáló verseiben), de nem vesztette el érvényességét. Valaki nemrég elítélően szólt a népkultúra „szakramentális” kezeléséről. Értem, mit mond, s abban a kontextusban igaza van. Mégis ezzel a kifejezéssel kell élnem: a kultúra maradandó öröksége szentségi jelentésű. Csakhogy most itt a *szakramentum* szót analógiásan ugyan, mégis elég pontos jelentésében használom. A szentség egy adott jel, mely kegyelmet zár magába és közvetít.

Horatius verse úgy, ahogy előttünk áll: adott jel, kész jel, tehát a múltban létrejött, a múlthoz tartozó jel, telve olyan elemekkel, melyek értelme csak a múlt körülményei között volt világos. Megismerhetem, meg is kell ismernem ezeket a körülményeket: megmagyarázni a földrajzi és mitológiai neveket, eseményeket. Mégis, ott áll a vers titokzatos mosolya: ő valamit tud, valami fontosat, életünk legalapvetőbb lényegéhez tartozót – s azt ebben a jelben, az esetlegességekkel teli jelben őrzi. Ezt a jelet magamévá tehetem, s akkor megjelenik bennem is ez a titok, de nem „lefordítva”. A jel ott maradt a maga érinthetlenségében. Az adott jel a múlt. Az elsajátított jel: a jelen, s ez a követhetetlen hatóerő: a mű jövője bennünk.

Ilyen jellé alakul át a meghalt népzene is. Ha nyelve, elemi volta miatt közelebb áll is hozzánk, mégis egyre inkább úgy fogunk vele találkozni, mint akár egy Horatius-verssel. Feltárhatjuk, fel is kell tárunk a maga életösszefüggéseiből érthető, számunkra már nem aktuális tényezőket: az ismeretlen szavakat, a mögötte álló világszemléletet, a népszokásokat és társadalmi körülményeket. De végül is ami benne érték, az mindentől függetlenül lesz ható jellé a jövő számára.

Feladatunk tehát nem mesterségesen életben tartani, vagy életét mímelni, hanem a jel elsajátításának útjait fáradhatatlanul felkeresni, végigjárni. Ott Liszttel és Bartókkal, Balassival és Adyval, sőt Bachhal és Mozarttal, Horatiusal és Shakespeare-rel egy sorsban osztozik a népzene.

6 A klasszikus népzene e történetes szemlélete mellett persze nem feledkezem meg a parciális, élő „népkultúráról” sem. Mondtuk, számos olyan jelenség van szemünk előtt, melyet ilyen vagy olyan szempontból népinek

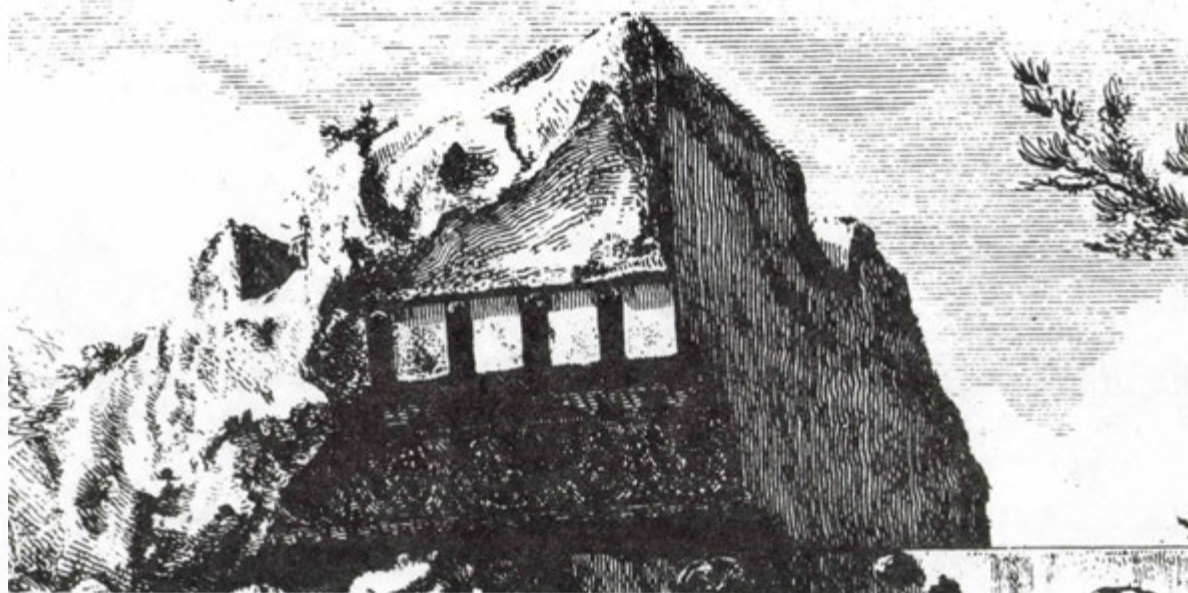
nevezhetünk. És hordoz is bizonyos relatív értékeket. Ha egy társadalmi csoport lelki világa megjelenül egy „alkotásban”, ha egy zenei, vizuális vagy verbális stílust közösségképző erőnek érznek, ha a passzív fogyasztással meg nem elégedve, résztvevője akar lenni az egyszerű ember is a kultúrának, ennek számos szociológiai, pedagógiai, közösségi stb. haszna lehet. Ennek megfelelően tudományos vizsgálatra, elemzésre, jelentőségével arányos pártolásra, felkarolásra érdemes.

Bizonyos szempontból – és más-más szempontból – éppenséggel nevezhetjük 20. század végi népzeneinek mondjuk a táncházai együttést, egy iskolai népdalköröt, a rádió népies szalonmuzikáját, a népdalfeldolgozások garmadáját, egy Ki mit tud? fütty-matadorját, egy három diákból összeálló gitársoprotot, a negédes egyházi könnyűzenét, a szórakoztató zeneipar stílusait, s még hosszan sorolhatnánk. Értelmes kérdésfelvetéssel tanulmányozásra érdemesek is lehetnek, *secundum quid* hasznuk és értékük is lehet. Lagzi Lajcsinak persze jóformán semmi köze a népzenehez, bármely kritériumot alkalmazunk, a nem vagy *alig* minősítését nyerné el. Ettől még tanulmányozhatja persze az érdeklődő kultúrszociológus például azt, hogy mit esznek rajta bizonyos emberfajták, s milyen körülmények kellettek ahhoz, hogy egy ilyen jelenség létrejöjjön és népszerűvé válhasson.

Ismétlem, teljes értelemben e jelenségeket nem sorolhatjuk a népkultúra továbbélésének bizonyítékai közé, de valamilyen szempontból lehet azzal közösségük. Hasonlóképpen, valamilyen szempontból funkcionálhatnak, népzenei funkciókat pótolhatnak, ennek megfelelő részértéket képviselhetnek. De nem gondoljuk, hogy korunk értéktermelése e területeken folyik.

Korunk teljes értelemben vett értéktermelésének terepe, s ennyiben a klasszikus népzene is folytatása: a *nem-népzene*. Az a magas kultúra, mely maga is megosztott, problémákkal terhelt, de élő, korszerű, és így vagy úgy, de ugyanazt akarja megszólítani az emberben, mégpedig a stilizáltságnak ugyanazon fokán, mint múlt értéköröksége.

Jó, ha valaki tisztázni akarja a saját viszonyát a népi kultúrához (és nem pusztán deklarálni, hogy köze van hozzá). A logikus folytatás: a magas kultúrához való viszony őszinte átgondolása.

**Könyvbemutató az Írók Könyvesboltjában
(BUDAPEST VI. ANDRÁSSY ÚT 45.)**

November 15-én, hétfőn délután 4 órakor
Szilágyi Ákos mutatja be az érdeklődőknek

ALEKSZANDR SZOLZSENYICIN

**A Gulag
Szigetvilág
1918-1956**

CÍMŰ KÖNYVÉT

„A XX. század legfontosabb könyve” — számos nyugati kritikus jellemezte így Szolzsenyicin művét, mely nem egyszerűen csak a sztálini légerek történetének grandiózus összefoglalása iszonyatos mennyiségű, hosszú évek munkájával összegyűjtött tény és dokumentum alapján, hanem egyben szenvedélyes vádirat mindenfajta totalitárius rendszer és ideológia ellen.

A nagy vihart kavart csonka kiadás után most Soproni András új, minden szempontból hiteles fordításában, bőséges jegyzetanyaggal és dokumentumfotókkal jelenik meg a könyv az Európa Kiadó gondozásában.

I-III. KÖTET ÁRA: KÖTVE 2.500 FORINT

Glenn Gould interjúja Glenn Goulddal Glenn Gouldról

GLENN GOULD

glenn gould: Gould úr, ne vegye zokon az őszinte szót, de ön arról nevezetes, hogy eléggé megkeseríti a riporterek dolgát.

GLENN GOULD: Nocsak. Erről nem is tudtam.

g. g.: Lehet, hogy álhír, de tudja, milyenek vagyunk mi, újságírók, onnan szerezzük a pletykát, ahonnan tudjuk. De szeretném megígérni, hogy azokat a témákat, amelyekről nem akar beszélni, szóba sem hozom.

G. G.: Ugyan már, elképzelni sem tudok olyasmit, ami megzavarhatná a beszélgetésünket.

g. g.: Jó, akkor, csak hogy tisztázzuk a dolgokat, még egyszer megkérdelem, köntörfalazás nélkül: melyek a kényes témák?

G. G.: Ha megöl, se jut eszembe semmi – kivéve persze a zenét.

g. g.: Gould úr, nem szeretném megszegni az ígéretemet. Tudom jól, hogy erre a nyilatkozatra nem kötötünk semmiféle írásos megállapodást, de azért megpecsételtük egy kézfogással.

G. G.: Átvitt értelemben.

g. g.: Persze. Engem azonban az a szándék vezetett, hogy az interjú nagy részét mégiscsak a zenével kapcsolatos témáknak szenteljük.

G. G.: Gondolja, hogy az olyan fontos? Tudja, az én személyes filozófiám a nyilatkozatokról – márpedig sok rádiós beszélgetést csináltam életemben – szóval a filozófiám szerint a legjobban azokat a témaköröket lehet megvilágítani, amelyek csak közvetve kapcsolódnak a nyilatkozó szakmájához.

g. g.: Például?

G. G.: Hát, például a rádiós dokumentumműsoraimban a teológust a technikáról kérdeztem, a földmérőt egy filozófusról, a közgazdászt a pacifizmusról, a háziasszonyt a művészeti piacon tapasztalható harácsolásról.

g. g.: De azért zenészeket is kérdezett zenéről, vagy nem?

G. G.: Hébe-hóba igen, de csak azért, hogy biztonságban érezzék magukat a mikrofon előtt. Mégis, sokkal izgalmasabb volt Pablo Casalszal mondjuk a korszalemről beszélgetni, amely persze nem teljesen független a zenétől...

g. g.: Magam is épp ezt akartam közbevetni.

G. G.: ...vagy Leopold Stokowskival a bolygóközi utazások jövőjéről, ami – gondolom, ezzel ön is, sőt tán Stanley Kubrick is egyetért – mégis eltérés a zene témakörétől.

g. g.: No, ez persze gondot okoz, de először hadd fogalmazzam meg pozitív formában a kérdésem: Van olyan téma, amelyről mindenképpen beszélni szeretne?

G. G.: Nem is tudom. Az az igazság, hogy ilyen kérdésre nem készültem. De, mondjuk, a hasamra ütök, és azt mondom, megbeszélhetnénk, hogy milyen a politikai helyzet Québecben.

g. g.: Minden bizonnyal nagy hatású társalgást folytatnánk róla, csak ne feledjük, hogy a *High Fidelity* elsősorban egyesült államokbeli olvasók számára szerkesztik.

G. G.: Igaz, igaz. Hát, akkor inkább térjünk rá a nyugat-alaszakai bennszülöttek jogaira.

g. g.: Gould úr, magam sem szívesen hagynék ki egy ilyen címlapra kíváncszó témát, de ha már úgyis zeneértőknek szánják ezt a folyóiratot, akkor illő volna legalább a beszélgetés elején a művészet területén maradnunk.

G. G.: Nem is vitás, módosítanunk kell a témát; beszélgesünk arról, hogyan tükrözik a nyugat-alaszakai bennszülöttek jogait a Point Barrow-i etnomuzikológiai kutatások.

g. g.: Be kell vallanom, hogy sokkal szokványosabb stratégiával érkeztem önhöz, kedves Gould úr. Valahogy így szerettem volna kezdeni: nyilván ön is tudja, hogy pályafutásának megkerülhetetlen része a hangverseny kontra stúdió ellentét. Azt hiszem, legalább érintőlegesen szólnunk kell róla.

G. G.: Semmi kifogásom az effajta kérdésekkel kapcsolatban. Engem egyébként inkább erkölcsi, semmint zenei megfontolások vezetnek, de mindegy is: lásuk a medvét.

g. g.: Micsoda előzékenység! Megpróbálok röviden kérdezni, hogy azután tovább léphessünk.

G. G.: Csak bátran.

g. g.: Hát, többször idézték önt, hogy a hangfelvételek készítéséhez (és általában az elektronikus médiumokhoz) fűződő vonzalma tulajdonképpen a jövőhöz való kötődését jelenti.

G. G.: Pontosan. Mi több, ezt még a *High Fidelity* hasábjain is leírtam.

g. g.: Tanúsíthatom. Másrészt azt is kijelentette, hogy a hangversenyterem, az előadói dobogó, az operaház és így tovább, mind a múltat képviseli – részben az ön személyes múltját, részben talán az egész zenét.

G. G.: Egyetértek magammal, bár azt hozzá kell tennem, hogy szakmai szempontból nézve kizárólag egy légcsőhurut erejéig voltam kapcsolatban az operával, amikor is csúnyán megfáztam a salzburgi Festspielhausban adott hangversenyemen. Gondolom, ön

GLENN GOULD kanadai zongoraművész hatvan éve született és tíz éve hunyt el. Írása *Glenn Gould Interviews Glenn Gould About Glenn Gould* címmel jelent meg a *High Fidelity* 1974. februári számában.

- előtt sem titok, milyen szörnyen huzatos az az épület, én pedig...
- g. g.: Az egészségi állapotának megtárgyalását talán halasszuk egy ennél is alkalmasabb időpontra, Gould úr; ugyanakkor hadd jegyezzem meg – ugye, nem sértődik meg érte? –, hogy van valami eredendően önző az efféle kijelentésekben. Végül is mikor döntött úgy, hogy nem lép fel többé nyilvánosan? Tíz esztendeje?
- G. G.: Ha pontosak akarunk lenni, akkor épp kilenc éve és tizenegy hónapja.
- g. g.: És ugyebár azt is fenntartja, hogy a radikális pályamódosítás mellett döntő emberek zöme akarva-akaratlan azzal nyugtatja meg magát: övé a jövő.
- G. G.: Ez bizony nagyon reménykeltő gondolat. Viszont nem tetszik nekem, ahogy a *radikális* szót használja. Az még igaz, hogy volt merszem a meggyőződésemet hangoztatni, hogy a művészet jelenlegi állapotában teljesen logikus belemerülni a médiumokba – ezt ma is így látom. De őszintén szólva bármennyire szeret is valaki múlt–jövő egyenleteket felállítani, az efféle meggyőződés első számú forrása, vagy, hogy a maga szavával éljek, a „pályamódosítás” legerősebb motivációja csupán annyiban *radikális*, amennyiben az ember megpróbál megszabadulni a jelen rossz közérzetétől.
- g. g.: Nem vagyok benne biztos, hogy pontosan tudom követni, amit mond...
- G. G.: Akkor vegyünk egy példát. Mondjuk, egy új torokfertőtlenítő tableta feltalálásának legerősebb motívuma a fájós torok. Persze az új tableta szabadalmaztatása után eltűnődhetünk arról, hogy az új találmány képviseli-e a jövőt és a torokfájás a múltat, de erősen kétlem, hogy bárki is ilyesmin törné a fejét, amíg valóban fáj a torka. Azt persze mondanom sem kell, hogy a salzburgi légszűrő esetében a gyógykezelés...
- g. g.: Bocssáson meg, hogy félbeszakítom, de tudom, hogy salzburgi hányattatásairól is teljes részletességgel értesülünk majd a maga idejében. Most hadd maradjak meg a témánknál. Jól értem, hogy amikor visszavonult a pódiumfellépésektől, és a rádióban meg a hanglemezgyárban kezdett játszani, akkor voltaképpen, hm... a fájós torok analógiáját követte a zenében?
- G. G.: Van ez ellen valami kifogása?
- g. g.: Hát, őszintén szólva, eléggé narcisztikusnak találok. Ráadásul ellentmond annak, amit korábban mondott: hogy a döntésében erkölcsi megfontolások játszották a főszerepet.
- G. G.: Nem látom az ellentmondást – hacsak nem tartja a rossz közérzetet önmagában erénynek.
- g. g.: Most nem az én nézeteimről beszélgetünk, Gould úr, ennek ellenére válaszolok. A rossz közérzet önmagában nem érdekes; egyszerűen arról van szó: hiszek benne, hogy egy művésznak, ha méltó a nevére, készen kell lennie arra, hogy feláldozza személyes kényelmét.
- G. G.: És milyen célból?
- g. g.: Azért, hogy megőrizze a zenés színház nagy hagyományait, hogy továbbra is vállalja a szó legnemesebb értelmében vett tanári és hagyományörzői felelősségét a közönséggel szemben.
- G. G.: Nem gondolja, hogy a rossz közérzet, egy kellemetlen helyzet akár a művész és közönsége legbölcsebb tanácsadójává is válhat?
- g. g.: Én csak azt gondolom, hogy ön, Gould úr, vagy soha nem engedte meg magának, hogy megízlelje...
- G. G.: ...a magamutogatás örömét?
- g. g.: ...a közönséggel folytatott személyes kommunikáció kivételes örömét...
- G. G.: ...az erő pozíciójából?
- g. g.: ...a hangversenydobogóról, ahol a művész emberi mivolta a maga nyers, leplezetlen, cicomátlan valóságában mutatkozik meg.
- G. G.: Azért legalább a frakkos álöltözetet felvenném.
- g. g.: Gould úr, nem szeretném, ha a beszélgetésünk végleg lapos szellemeskedésbe süllyedne. Az tehát egyértelmű, hogy sohasem ízelte meg az egy zenész–egy zenehallgató kapcsolat örömét.
- G. G.: Idáig úgy tudtam, hogy a hangversenyrendezők az egy zenész–kétezer-nyolcszáz hallgató arányt tartják a legszerencsésebbnek.
- g. g.: Ne vesszünk bele a statisztikai részletekbe. A kérdést megpróbáltam őszintén föltenni, és...
- G. G.: Akkor igyekszem én is őszintén válaszolni. Szóval, ha már számszerűsítjük az előadó–hallgató arányt, akkor szerintem az egy-null az igazi, és itt jön be az erkölcsi dilemma.
- g. g.: Ezt nem értem pontosan. Elmondaná még egyszer?
- G. G.: Egészen egyszerűen arról van szó, hogy szerintem a művésznak meg kell adni saját és a közönsége érdekében – és itt hadd jegyezzem meg, hogy nagyon nem szeretem a *művész* és *közönség* szót, mert hierarchikus ízük van –, tehát meg kell adni a művésznak a névtelenség lehetőségét. Hadd dolgozzon titokban, ne törődjön a piac feltételezett igényeivel – sőt a legjobb, ha nem is tud róla. Így aztán, feltéve, hogy megfelelő számú és kellőképpen „piacérzéken” művésztől van szó, a piac igényei egyszerűen eltűnnek. Ebben a pillanatban a művész is megszabadul a közönség iránti felelősségtől, s a közönség is szolgálai függőségétől.
- g. g.: És állítom, hogy egyikük sem fog soha találkozni a másikkal.
- G. G.: Dehogyan. Csak éppen sokkal magasabb szinten, mint akkor, amikor még szükség volt a pódium nevű partedlire.
- g. g.: Gould úr, én is tudom, hogy az efféle idealista szerepcsere pompás retorikai fogásokra ad alkalmat, sőt az is elképzelhető, hogy az „alkotó módon jelen lévő közönség” eszméje – amelyről számos nyilatkozatában megemlékezett – egészen mcluhani izgalmakat gerjeszt.
- Ön azonban könnyedén elsiklik a fölött a tény fölött, hogy még a legremeteibb életet élő művész is autokrata. Legjobb szándékai ellenére is a társadalom diktátora. S a közönség – bármilyen bőséges választási lehetősége van is híradástechnikai, szórásközpontú elektronikai cikkekből –, legjobb tudomás szerint továbbra is az élmény befogadója marad, és ezen jottányit sem változtat az ön neoközépkori névtelenségi hadjárata, amellyel el akarja takarni a nullára redukált művészt; sőt az sem, hogy a vertikális pánkulturális mániáival akarja szolgálni a közönséget – eleddig legalábbis semmiféle változást nem tapasztaltam.
- G. G.: Én is szólhatok egy szót?

- g. g.: Hogyne, hogyne. Nem szerettem volna elragadtatni magam, csak éppen olyan erősen hat rám a...
- G. G.: ...művész mint felsőbbrendű lény?
- g. g.: Gould úr, ne legyen igazságtalan.
- G. G.: Vagy mint a beszélgetést irányító társ?
- g. g.: Azért gorombáskodni nem kell. Ha békülékeny válasza nem számítottam is – tudom, hogy a témában ragaszkodik bizonyos filozofikus tételekhez –, azt azért elvártam volna, hogy most az egyszer végre beavasson a közvetlen művész–hallgató viszony élményébe. Hogy végre bevallja, személyesen is átélte már, milyen varázsos vonzereje van annak, amikor a nagy művész fizikai valójában kerül kapcsolatba a közönséggel.
- G. G.: Mit kell ezen bevallani? Átéltém már.
- g. g.: Valóban?
- G. G.: Hát persze, és nem is szégyellem bevallani. Sok évvel ezelőtt történt. Éppen Nyugat-Berlinben voltam, amikor Herbert von Karajan vezényletével a Berliini Filharmonikusok zenekara az együttes történetében először játszotta el Sibelius V. szimfóniáját. Maga is tudja, hogy Karajan – főleg a későromantikus darabokat – szereti behunyt szemmel dirigálni, és ilyenkor nagyon meggyőző koreográfia szerint hadonászik a pálcájával. Megmondom őszintén, ez az előadás valóban az egyik kitörölhetetlen zenei drámai élménye az életemnek.
- g. g.: Gould úr, ezzel teljesen az én malmomra hajtja vizet. Persze azt is tudom, hogy ez a hangverseny, illetve későbbi, lemezre rögzített inkarnációi fontos szerepet játszottak az életében.
- G. G.: Arra céloz, hogy felhasználtam a *The Idea of North* című rádiós dokumentumműsoromban?
- g. g.: Úgy van. S épp az imént ismerte el, hogy ennek a „kitörölhetetlen” emlékek épp egy személyes, a közönséggel közös élmény az alapja – nem pedig egy test nélküli, minden spontaneitást nélkülöző (bár esetleg kiváló) hangfelvétel.
- G. G.: Nem hibáztatom, hogy így fogalmaz, de meg kell mondanom, hogy nem a közönség soraiban ültem. Az az igazság, hogy egy üvegfalú rádiós kalickába menekültem, és bár onnan látni lehetett Karajan arcát, és a grimaszait összekapcsolhattam a létre jövő zenei élménnyel, a közönség ebből semmit sem látott – kivéve a profilját, amikor a karmester teljesen jobbra vagy balra fordította el fejét.
- g. g.: Szörszálhasogatás.
- G. G.: Az nem olyan biztos. Nézze, a rádiós fülkében tulajdonképpen el voltam szigetelve – nemcsak a közönségtől, hanem a zenekartól és a karmestertől is.
- g. g.: Muszáj az utolsó szalmaszálba is belekapaszkodnia?
- G. G.: Úgy látszik, igen. Mindenesetre be kell vallanom – *unter uns gesagt* –, hogy amikor betettem a Sibelius Ötödikét a *The Idea of North*-ba, akkor egy kicsit megváltoztattam a felvétel dinamikáját, hogy a zene jobban illeszkedjen a fölötte elhangzó szöveghez. És azért merem ilyen szabadon bánni vele, mert – hogy is mondjam? – már az egy művész–nulla hallgatóság lelkes tiszteletlensége működött bennem. Egyetért velem?
- g. g.: Én inkább szemérmetlen pimaszságot mondanék. Jól tudom, persze, hogy a *The Idea of North* kísérleti műsor volt – emlékszem, úgy bánt az emberi hanggal, mintha hangszer lett volna...
- G. G.: Pontosan.
- g. g.: ...és kettő, három, sőt négy ember beszéde is egyidejűleg szólt az adásban.
- G. G.: Igaz.
- g. g.: Igen ám, de míg ezeket a kísérleteket, hogy úgy mondjam, hozott anyaggal végezte, addig a Herr von Karajannal folytatott eljárását már másképp kell megítélni. Elvégre még azt is beismerte, hogy az eredeti hangversenyélménye kitörölhetetlen. S ezek után van mersze vígan hangoztatni, hogy belepansolt a stúdióban szívós munkával kidolgozott dinamikai viszonyokba...
- G. G.: A hangzáskiegyenlítésbe is belemásztunk.
- g. g.: ...s mindezt azért, hogy...
- G. G.: ...hogy jobban megfeleljen az igényeimnek, és elérje az adott pillanatban szükséges hatást.
- g. g.: ...ezek az igények persze meglehetősen egyediek voltak.
- G. G.: Igen, ezt elismerem. De hát minden hallgatónak megvannak a maga igényei, mert szeretné, hogy a zenei élménye kapcsolódjon az életstílusához.
- g. g.: És lelkieken ön is felkészült arra, hogy a lemezfelvételeit az Ismeretlen Hallgató majd hasonlóan önkényes módon fogja átszerkeszteni?
- G. G.: Ha nem így történik, úgy nem is értem el a célotmat.
- g. g.: Ezek szerint beletörődött abba, hogy semmiféle esztétikai mércével nem lehet közelíteni az ön hangfelvételeinek eredeti formájához, illetve ahhoz a formához, amelyben végül is hallgatják őket?
- G. G.: Jaj, ha már itt tartunk, el kell mondanom, hogy halvány fogalmam sincs az eredeti, emlékezetes Karajan-féle Sibelius-interpretáció „esztétikai” értékeiről. Sőt az esemény éppen azért volt szép, mert bár tudatában voltam, hogy megrendítő élmény részese vagyok, azt nem tudtam eldönteni, hogy most igazából „jó” előadást hallok-e vagy sem. Esztétikai ítéletem a mélyhűtőbe került – a legjobb, ha ott is marad, legalább addig, amíg mások munkájának bírálatáról van szó. Nem lehetetlen, s talán szükségszerű is, hogy – pusztán gyakorlati okok miatt – más kritériumok szerint értékelem saját magamat, de...
- g. g.: Jól hallok? Azt mondta, hogy nem alkot esztétikai ítéleteket?
- G. G.: Azt azért nem mondtam – bár örülnék, ha joggal állíthatnám magamról, mert ez olyan lelki tökéletességet bizonyítana, amelyhez még nem jutottam el. Ennek ellenére mindent megteszek, hogy csakis erkölcsi, és ne esztétikai ítéleteket alkossak – kivéve persze, ha a saját munkámról van szó.
- g. g.: Attól tartok, Gould úr, kénytelen vagyok önt bizonyítékok hiányában fölmenteni...
- G. G.: Isten fizesse meg a jóságát.
- g. g.: ...és megállapítom, hogy felelősen és pontosan értékeli saját motívumait.
- G. G.: Igyekszik az ember...
- g. g.: Viszont a vallomása nyomán annyira sok elágazása lehet ennek a beszélgetésnek, hogy nem is tudom, melyiket válasszam.
- G. G.: Döntsön nyugodtan a legkézenfekvőbb mellett, én majd követem.
- g. g.: Jó. A legkézenfekvőbb kérdés, azt hiszem, így hangzik: Ha másokról nem formál esztétikai ítéletet, mit

- szól azokhoz, akik esztétikailag mondanak véleményt az ön művészetéről?
- G. G.: Ó, a legjobb barátaim között kritikusok is vannak, bár azt nem szeretném, ha bármelyikük játszani kezdene az én zongorámon.
- g. g.: De pár perccel ezelőtt a *lelki tökéletesség* kifejezést olyan állapothoz kapcsolta, amelyben felfüggeszti az esztétikai ítélekezést.
- G. G.: Nem azt akartam mondani, hogy az efféle felfüggesztés az egyetlen jellemzője ennek az állapotnak.
- g. g.: Értem. Jogos-e hát azt állítani, hogy az ön szerint a kritikus mentalitás szükségképpen veszélyezteti a kegyelmi állapotot?
- G. G.: Hát, azt hiszem, ez részéről nagyon öntelt véleményhez vezetne. De hát mondtam már, hogy a legjobb barátaim között...
- g. g.: ...kritikusok is vannak, tudom. Ne tessék megkerülni a választ.
- G. G.: Nem állt szándékomban. Egyszerűen csak azt gondolom, hogy főlöleges általánosítanunk olyan ügyekben, amelyekben annyi megbecsült művész hírneve forog kockán, és...
- g. g.: Gould úr, nekem is, önmagának is és az Olvasóknak is tartozik a válasszal.
- G. G.: Gondolja?
- g. g.: Meggyőződésem. Ismétlem meg a kérdést?
- G. G.: Nem, nem. Főlöleges.
- g. g.: Tehát valóban úgy érzi, hogy a kritikusok erkölcsileg veszélyeztetett fajt képviselnek?
- G. G.: Hát, ugye, a *veszélyeztetett* szó azt is magában foglalja, hogy...
- g. g.: Gould úr, az ég szerelmére, feleljen végre. Így érzi vagy sem?
- G. G.: Nézze, amint magam is mondtam...
- g. g.: Igen vagy nem?
- G. G.: (szünet) Igen.
- g. g.: Hát persze hogy így érzi. És most bizonyára meg is könnyebbült, hogy kimondta.
- G. G.: Hááát... egyelőre nem.
- g. g.: Majd eljön az ideje.
- G. G.: Komolyan úgy gondolja?
- g. g.: Meggyőződésem. Most azonban, hogy őszintén kimondta, mi a véleménye, kénytelen vagyok említést tenni arról a tényről, hogy ön is gyakran jegyzett szerzőként kritikákat. Emlékszem például arra az írására, amelyben épp ezeken a hasábozon szolt Petula Clarkról, s amelyben...
- G. G.: ...több esztétikai ítélet esett egy négyzetcentire, mint amennyit ma megengednék magamnak. De higgye el, lényegét tekintve az is erkölcsi bírálat volt. Tulajdonképpen csak felhasználtam az énekesnő személyét arra, hogy egy társadalmi közegről mondjak véleményt.
- g. g.: Ezek szerint ön úgy érzi, sikerül különbséget tennie az egyén esztétikai kritikája – amelyet kapásból elutasít –, illetve a társadalom egészét érintő erkölcsi imperatívuszok kinyilatkoztatása között.
- G. G.: Szerintem igen. Persze had emlékeztessen rá, hogy bizonyos területeken az átfedések elkerülhetetlenek. Képzeli, el, mondjuk, hogy olyan városban élnénk, ahol minden egyes házat csukaszürkére festettek. Mint a hadihajókat.
- g. g.: Miért pont ilyen szürkére?
- G. G.: Mert ez a kedvenc szímem.
- g. g.: Nem valami lélekvidító szín, ugye?
- G. G.: Pont ezért a kedvencem. Aztán tegyük fel a példa kedvéért, hogy valaki ebben a városban előzetes bejelentés nélkül tűzoltóautó-pirosra festi a házat...
- g. g.: ...felrúgva a várostervezés létrehozta szimmetriát.
- G. G.: Ez is igaz, de maga esztétikai oldalról közelíti meg az esetet. A cselekedet igazi következménye az, hogy előrevetíti: a városban lázas tevékenység fog kitörni, és – mivel más házakat is rikító színekkel fognak kifesteni – szinte elkerülhetetlenül fölerősödik a versenyszellem, következképpen a bűnözés is növekedni fog.
- g. g.: Ha jól értem, akkor az ön színtanában a piros az erőszakos viselkedést képviseli.
- G. G.: Azt hittem, ez általános vélekedés. De, mint említettem, itt átfedi egymást az esztétikai és az erkölcsi szempont. Lehet, hogy az első ember, aki pirosra festette a házat, pusztán esztétikai alapon cselekedett, és talán „bűnös” dolog volna (hogy ennyire régmódián fejezzem ki magam), ha számon kérném rajta, milyen az ízlése. Ezzel valószínűleg olyan gátásokat hívnék elő, amelyek összes későbbi ítéletét befolyásolnák. De ha meg tudnám győzni arról, hogy saját esztétikai igényének kielégítése erkölcsileg az egész közösséget veszélyezteti, és feltéve, hogy ezt megfelelő szavakkal tudnám előadni – tehát nyilván nem a megszokott esztétikai szakkifejezésekkel –, akkor, azt hiszem, az egész az én személyes felelősségem volna.
- g. g.: Remélem, tisztában van vele, hogy úgy beszél, mintha most lépett volna ki egy Orwell-írásból.
- G. G.: Hohó, az orwelli világ engem egyáltalán nem ijeszt meg.
- g. g.: És talán annak is tudatában van, hogy olyan cenzúrát hirdet és védelmez, amely ellentétben áll a teljes reneszánsz utáni nyugati gondolkodással.
- G. G.: Természetesen. Hiszen épp a reneszánsz utáni hagyomány sodorta a pusztulás szélére a Nyugatot. Nézze, ez a fura ragaszkodás a mozgás- és szólás- és más szabadságjogokhoz, hát ez sajátosan nyugati jelenség. Részé annak a nyugati nézetnek, amely szerint sikeresen elválaszthatjuk a szót a tettől.
- g. g.: Vagyis hogy a szó elszáll, az ütle megmarad?
- G. G.: Pontosan. Van is rá némi bizonyíték – egyébként McLuhan is épp erről beszél *A Gutenberg-galaxisban* –, hogy az írásbeliséggel nem rendelkező (vagy minimális írásbeliséggel bíró) kultúrákban sokkal kevésbé fogadják el ezt a megkülönböztetést.
- g. g.: Aztán, gondolom, ott van a bibliai parancs is, amely kimondja, hogy gonoszat akarni annyi, mint gonoszat cselekedni.
- G. G.: Úgy van. Csak azok a kultúrák látják a művészetet olyan veszedelmesnek, mint amilyen valójában, amelyek véletlenül vagy a jó vezetés révén megszünták a reneszánszot.
- g. g.: Felteszem, ide sorolja például a Szovjetuniót.
- G. G.: Feltétlenül. Elismerem, módszereikben a szovjetek kissé durvák, de a félelmeik tökéletesen indokoltak.
- g. g.: És az ön aggodalmai? Az ön tevékenysége sohasem lépte át azt, amit más személyeknél kifogásolni szokott? Sosem fenyegette erőszakkal a „veszélybe sodort” társadalmat?
- G. G.: De.
- g. g.: Akar erről beszélni?

- G. G.: Gyakran kacérkodtam a gondolattal, hogy megpróbálkozom a fegyencéléttel.
- g. g.: Ez is szakma? Vagy már hivatás?
- G. G.: Feltétlenül. Azt persze előre kikötöm, hogy ártatlan vagyok az összes, ellenem felhozott vádban.
- g. g.: Gould úr, mondták már magának, hogy esetleg Miskin-komplexusa van?
- G. G.: Nem, és nem is fogadom el a bókját. Egyszerűen arról van szó, hogy – amint már mondtam – sohasem értettem a Nyugat fene nagy szabadságmániáját. Amennyire meg tudom ítélni, a mozgásszabadság sokszor csak a mocorgás szabadságát jelenti, a szó-lásszabadság pedig a társadalom által elítélt gyalázkodást. Csak a börtön mutatja meg az ember belső mozgékonytársadalmát és az erejét, amely képessé teheti, hogy helyzetéből kreatív döntést hozva tudja kivágni magát.
- g. g.: Gould úr, lehet, hogy túl fáradt vagyok, mégis úgy érzem, ez önellentmondás.
- G. G.: Szerintem nem. És azt hiszem, van egy nálunk fiatalabb nemzedék – maga nagyjából egyidős velem, ugye?
- g. g.: Hát, nagyjából.
- G. G.: ...szóval létezik egy fiatalabb nemzedék, amelynek nem kell harcolnia ezzel az elképzeléssel, amelynek számára a versenyszellem nem elkerülhetetlen velejárója az életnek, s amely megalkuvások nélkül tervezi az életét.
- g. g.: Most az új törzsi ideológiát akarja megejtetni velem?
- G. G.: Ugyan, dehogy. Gyanítom, hogy elsősorban az egymással versengő törzsek miatt vagyunk ebben a randa helyzetben, de a Miskin-komplexus címkéjére nem szolgáltam rá.
- g. g.: A szerénységéről legendák keringenek, Gould úr, mégis megkérdem: miért jutott erre a következtetésre?
- G. G.: Mert mindenképpen követelésekkel bombáznám a börtönőreimet – olyan követelésekkel, melyeket csak egy szabad lélek képes áttekinteni.
- g. g.: Például?
- G. G.: A zárkámot hadihajó-szürkére kell festeni.
- g. g.: Ennek nem lehet akadálya.
- G. G.: Én viszont azt hallottam, hogy a börtönreform szerint az alapszínnek képviselik az új divatot.
- g. g.: Aha, értem már.
- G. G.: Aztán persze a légkondicionálást is meg kell beszélni. Fejmagasság fölötti szellőztetést nem tűrök – talán említettem már, mennyire érzékeny vagyok a légszűrőre. Aztán, ha mesterségesen keringetik a levegőt, akkor a levegő nedvességét szabályozó készülékre is szükség lesz...
- g. g.: Gould úr, ne haragudjon, hogy félbeszakítottam, de úgy látom, hogy amióta többször is megpróbált kitérni arra, micsoda traumákat kellett elszenvednie a salzburgi Festspielhausban...
- G. G.: Jaj, dehogyis akartam traumatikus élménynek beállítani! Ellenkezőleg: a légszűrőhurutom annyira súlyosnak bizonyult, hogy egy hónapra lemondhattam az összes fellépésemet, visszavonulhattam az Alpokba, ahol a legidillikusabb és legszigeteltebb életmódot folytathattam.
- g. g.: Ühüm. No mármost... javasolhatok valamit?
- G. G.: Rajta.
- g. g.: Mint tudja, a Festspielhausban korábban lovasakadémia működött.
- G. G.: Tényleg; el is felejtettem.
- g. g.: És az épület háta a hegyoldalra néz.
- G. G.: Tagadhatatlanul.
- g. g.: S mivel ön szemmel láthatóan csügg a jelképeken – ez a börtönképzelés is pont oda tartozik –, nem lennék meglepve, ha a Festspielhaus – a Felsenreitschule – a maga karkai környezetével a sziklaszirt tövében, továbbá a múltjából itt kísértő mozgalmas lovasélettel, ráadásul annak a zeneszerzőnek a szülővárosában, akinek műveit ön olyan gyakran bírálta (ráadásul engedve saját kritikai szempontjaiból)...
- G. G.: Hohó, én csak mint a hedonista életvitel példáit ostromoztam a műveket.
- g. g.: Akár így, akár úgy, a Festspielhaus a magafajta, mártíriumra vágyó ember számára, Gould úr, olyan hely, ahová vissza kell térnie.
- G. G.: Mártírium? Hát ezt meg honnan szedi? Akkor lássam a Festspielhaust, amikor a hátam közepét!
- g. g.: Gould úr, próbáljon megérteni. A Festspielhauson kívül nincs értelmes módja a test kínztatásának, a szellem emelkedettségének, és bizonyos, hogy a Festspielhauson kívül nem létezik gazdagabb jelentéssel bíró, metaforikus miliő, amelyben jobban érvényesülne az ön remetei életformája, s amely ön-életrajzi szempontból jobban megfelelne a mártírumszomjának. Mert abban biztos vagyok, hogy erről írni fog abban az önéletrajzban.
- G. G.: De könyörgök, higgye el: semmiféle mártírambicióm nincs!
- g. g.: Márpedig én úgy látom, Gould úr, mindenképpen vissza kell térnie Salzburgba. Újra végig kell lépnie a Festspielhaus padlóján; sőt önként és dalolva ki kell tennie magát a ház pódiumán süvöltő szélnek. Mert akkor, és csakis akkor sikerülhet mártírhálált halnia, amelyre oly nyilvánvalóan áhítzik.
- G. G.: Ne értsen félre, az aggódása mélyen meghat. Csak éppen, hogy a Vonnegut-hős, Billy Pilgrim szavaival éljek: „Az idő még nem érett meg rá.”
- g. g.: Ez esetben, Gould úr, magam is csak Vonnegut halhatatlan szavaival szólhatok: „Így megy ez.”

FORDÍTOTTA BARABÁS ANDRÁS

BERTÓK LÁSZLÓ / HA VAN A VILÁGON TETŐ

MARGÓCSY ISTVÁN

(„Ezek hideg szonettek” [?])^{1,*} Figyelemre méltó irodalomtörténeti fejlemény: Bertók László, pályájának csúcán, költészetének legjavát alkotván, *eljutott a szonettekhez*² – utolsó két kötetében (*Kő a tollpihén*, 1990; *Ha van a világon tető*, 1992), legújabb folyóiratközleményeiben kizárólag e versformával, ráadásul a saját maga által módosított, maga képére formált szonettformával él. Él vele – e fordulat ebben az esetben szó szerint veendő: ha konzervatívabb verstan alapján fogalmazzunk meg ugyanezt, s azt mondanánk: ezt a formát használja? alkalmazza? teremti újjá? – csak megválaszolhatatlan, majdhogynem értelmetlen kérdésekhez jutnánk. „Következzenek el már a szonettek, / életemben az elmár van soron” – szövege a kortárs poéta rezignált verse másfél évtizeddel ezelőtt (Petri György: *Szonett-jel*) – s az ő akkori valómása, állásfoglalása, az ő akkori költészeti helyzetjelentése, úgy látszik, igen szélesen kiterjeszhető és általánosítható, sőt: a magyar költészet sok jeles példáját tekintve, majdhogynem törvényszerűnek tűnik, s íme, Bertók által is bizonyítottatik. A magyar poétai hagyományban (kivált a 20. századiban!) számos olyan költő él és hat, aki érezvén, sőt megérezvén az idő múlását, szonetteket, sőt szonettciklust kezdett írni (csak a legnagyobbak közül: Kosztolányi, József Attila, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor etc.): mikor felülemelkedetten *összefoglaló* jellegű, *mindent* átfogó visszatekintésre kerül sor, a költő keze szinte önkéntelenül is a legzártabbak közé tartozó szonettre nyúl.^{3,*} Van persze ebben a „kései”, „formaművészi” gesztusban némi szeretetre méltó nosztalgia és irónia a kezdő költő „természetes” szonettírói furorjával szemben (aki – majdhogynem mindenki! – ifjúkori elragadtatásában, hivalkodó önmutogatásában a „mesterfokot” véli magának előlegezni a forma beteljesítésével) – vele szemben az érett költő, aki már túljutott sok egyéni, egyéniesített és egyénieskedő kísérleten és próbálkozáson, visszatérésként? hazatalálásként? a „versforma” abszolutizálásának bölcs vagy kiábrándult kritikájaként? a mesterség játékként, a játék mesterségként való el- és felismeréseként? újra maga köré vonja a nagyon zárt mesterforma fegyelmét és kegyelmét, alighanem egyszerre védekezésül és felszabadításként. Hisz a kérlelhetetlenül megkötött versforma előre, s kijátszhatatlanul meghatározott kerete és köre, mely szinte felkínálja magát a „megpróbáltatásra”, most már, a bejárat költői út összegzéseként, magát e megpróbáltatást, a költői próbatételt helyezi más, mindennapi megvilágításba – a legjobb, bár szélsőséges esetben (mint amilyen a Bertóké is) a kihívó mutatóvonal, a fegyvertény, a *kunstsztikli* helyére a gyakorlat lép, a természetes bánásmód: a sajátta nemesített versbeszéd.

(Egy és sok) Érdekes megfigyelni: a szonett ritkán van egyedül – ahol egy megjelenik, szinte húzza maga után a másikat, a ciklust. A

.....
A 2000 SZERKESZTŐSÉGE
KRITIKAI ROVATOT INDÍTOTT.
MINDIG A LAP EGYIK SZERKESZTŐJE MONDJA EL VÉLEMÉNYÉT, MELYET KOLLÉGAI MARGINÁLIS MEGJEGYZÉSEKKEL KÍSÉRNEK.
.....

1. Persze, hogy nem. A mondattörzsekben is a leghétköznapibb szó- és fráziskáncsokkal él (Csak előbb tízig számolok; vagy Meg ahogy egymást kezelik vagy Egy cukor? Kető? Uresen!). Kézbe veszi, nézegeti, s akkor is szereti ezeket a kifejezéseket, ha távolságtartással írja le őket. A szeretet pedig nem hideg. BA

2. Inkább: Kilyukadt a szonetteknel. Nem is annyira ő maga, mint inkább lírája. Ő csupán csodálkozva-megadóan engedte, hogy kilyukadjon, s most rezignáltan ott ül a szonettlyukban, szonett-veremben (ld. még: szonett-hideg). A lírai „én” mint kihagyott, sőt kint hagyott alak marad meg belső középpontnak. Ha hasonlattal sántikálhatnék elő, azt mondanám, hogy azt a középpontot, mit József Attila – lírai hőseben: az „én”-ben – még a versbeszéd nyelvi szövegein belül vesz fel, Bertók László úgy őrzi meg (s ebben rejlik – ha tesszük: posztmodern – konzervatívizmusa), hogy kívül hagyja, tudomásul veszi, „lenyeli”, hogy csak így – dekonstruktív metaforával szólva: törüljél alatt – maradhat meg az „én” vonatkoztatási pontnak, középpontnak, szilárd tálooldalnak. SZÁ

petrarcai *Dalokönyv*, úgy látszik, nemcsak az egyes formát hagyományozta, hanem az összefűzés igényét is; Magyarországon is, Kazinczy kis terjedelmű szonett-sorozatától, Töltényi Szaniszló *Sonettjeitől* (az első magyar verseskönyv kizárólag szonettekből, 1821!) kezdve, A huszonhatodik éven át, Tandori nagy ciklusáig (a *Még így sem c.* kötetben) terjedően látszik és érződik a vonzás: sok szonett együtt többet és mást mond, mint egy egymagában, vagy mint más versforma ciklussá szervezve. Hisz a szonett ritka rigid formaigénye épp a variációkban élheti ki magát: az fog – szinte magától – feltűnni, hogyan lehet ugyanazt másképpen megcsinálni. Úgy látszik, a szonett kihívó, narcisztikus, önmagába zárt, egyszeri művészete épp a sorozatosság, a megismételtség által oldódhatik folyamatos versbeszéddé – ha csak egyszer hangzik el, a forma csak a megcsináltságra, az ügyes tökéletességre fogja felhívni a figyelmet (hisz tudhatjuk: „A szonett olyan, mint a macska, mindig talpra esik”, – ahogy Th. Gautier-től idézi Szerb Antal); a többszöri nekifutás, az ismételt mesterség viszont a forma egyénített használatára is lehetőséget nyújt – ezáltal mutathatja meg a poéta azt, amire a szemlélő, az olvasó amúgy is kíváncsi: mit is tud hát ő csinálni.³

3. A szonett a mértékek mértéke, s mint látjuk, Bertók még a szokásosnál is szigorúbbra veszi a mértéket. Ennek világképbeli oka kell legyen. Vas István idézi a *Nehéz szerelem*ben Kosztolányi Aranyról szóló szöveget (*Móriczsal szemben védelmezte*): „A korlát nem mindig a korlátosság jele. Sokszor a bölcsesség is. A korlát az a forma, mely nélkül a lényeg szétfoszlik. Ezek az emberek hagyományörzők. Nem próbálnak meg mindent, amit lehetne, nem játsszák ki az utolsó kártyát, (...) úgy kelnek fel az élet lakomájától, hogy maradjon utánuk valami. Ez az ő erkölcsük. Bizonyos dolgokhoz nem nyúlnak, nem mert tilalmasok, nem is azért, mert bűn hozzájuk nyúlni, hanem mert azt így szebbnek, előkelőbbnek, talán gazdaságosabbnak tartják. Úgy érzik, hogy a mérték végtelen, és a mértéktelenség véges.” TA

4. Margócsy azt mondta a minapi lillafüredi konferencián a 80-as évek költészetéről szólva, hogy szerinte akkor fordulat állott be, miszerint a tipikusnak mondható versben a mondat, a kép kiemelhetetlenné fajult, csak az egész vers viszonyrendszerében értelmes (ez egyszerűsítés tőlem – TA). Ez a kötet azért olyan változatos, sőt szórakoztató, mert erre ez nem igaz: nem csak ez igaz. Itt igenis vannak kiemelhető mondatok, epigramma-be-tétek. De ezek is persze más értelmet nyernek az egész szonett viszonyrendszerében. De van, ami úgy se fejezhető fel. Bertók jellemző játékszere a „főnevesített mondat” (Hiszen a főnév az, ami a névelő után jön...). A *Még mindig*, amit mondanék (56. o.), az egész kötet egyik legerősebb darabja, egy egész rakással tesz élénk. Az első nyolc sor csupa egymondatos, ponttal lezárt, grammatikailag is szabályos kép. S utána: Még mindig, amit mondanék. / A talán most, a mintha úgy. / A csak van vége, hogyha lyuk. / A lehetetlen, ha kerék. // A legalább egyik fejtét. / A megint zárják a kaput. TA

5. Meglepő rétege a kötetnek a kvázi-direkt politizálás. E kötet alapján Bertók afféle „ÁTMENET PETRIJÉNEK” – is – mutatkozik. Némelyik sora szlogenszerű. Exkluzív, félreeső helyen rendezett, zártkörű tántetés transzparenseire kíváncsiak: Minek az egészbe a rész?, Tengeri csata biliben, Vagy az álom, vagy a sör. A Szöszög a szélén mint a pók (11. o.) előbb-utóbb iskoláskönyvekbe kerülhet, mint az Átmenet tömör képe. A hármas tanulók majd csak az első strófiáig jutnak. Hát kimentek az oroszok. / Megvan a gombhoz a kabát. / Most nézgetheti magát. / Játshatja az úri szabót. TA

(A saját szonett) Bertók e két szonett-kötetben, de kivált az utolsóban, igencsak megmutatja, ő mit is tud csinálni. Nemcsak azért, hogy vakmerő költői szabadságot enged meg magának; módosítja a forma eredeti, megszokott adottságait, s kötöttségeit „önkéntesen” alakítja át új szonettformává (rövidebb – azaz csak nyolc szótagos – sorok, 4+4+4+2 soros strofika, csak két rímpár végigfuttatása, minden versben következetesen, de nem hagyományosan alkalmazott versmondattani azonosságok), hanem elsősorban azért, hogy olyan hangon szólal meg, amely megkülönbözteti mások szonettjeitől. Sőt némi túlzással szólván: Bertók, úgy tűnik, olyannyira e szonettekben találta meg legsajátabb, legeredetibb hangját, olyannyira sajátos szonett-hangon tud megszólalni, hogy szonettjei szinte automatikusan elkülönöződnek saját, más formájú verseitől, s saját, korábban írott, klasszikus technikájú szonettjeitől is. A klasszikus szonett bonyolult verssor-mondatszerkezete ugyanis, mely a kötöttségek indázására, a szigorú összekötések egymásra játszására épített, sajátosságai folytán elsősorban a kifejtést, a magyarázatot, a mellékmondatos mondatfűzés bővítő gesztusát tette uralkodóvá: a hagyományos szonettben a téma (már amennyire a lírában e szónak van egyáltalán értelme) körül lesz járva, ki lesz dolgozva, s minden egyes elemnek csak a (kétségtelenül meglévő) főszólamhoz képest értett mellé- vagy alárendelő szerepe fog funkcionálni. Bertók nagyszerű újítása azonban másképpen jár el: nem a megszokott és elvárt, zárt, megbont-hatatlan, komplikált mondatfolyondárt teremtí újja. Éppen ellenkezőleg: ő szétválasztja a versforma által egymáshoz rendelt sorokat, (mondattanilag) maximálisan önállósítja őket, megbontja (vagy csak felfüg-gesztí?) a grammatikai rendet, s az egyes sorokat mint töredékes, mint a tankönyvnyelvtan szerint valószínűleg kifogásolható, de magukban mégis megálló nyelvi egységeket fogja önállósítani; s ezeknek az önálló soroknak grammatikailag meg nem magyarázható, logikailag nem kö-vethető egymás mellé rakása, csoportokba rendelése, ezeknek a soroknak rímekkel való összefűzése, egymásra vonatkoztatása fogja újjahangolni a szonettet, a Bertók-verset („mint a giliszták a talajt / furkálja a semmit

a szó"). A forma szolid felrúgása, a szabad grammatizálás klasszikus formába igazása: ez az igazi elsajátítás („és senki sincsen a helyén / csak a szó-tárban a szavak”).^{6,7}

(A hiánymorféma)^{8,9} Bertók szonettmondatainak talán legfontosabb jellemvonása, hogy hiányzik belőlük valami. A mondatok, töredékesek lévén, mindig hiányosak, zártságuk dacára is mindig kifelé irányulnak: arra hívnak fel, hogy olvasás közben próbáljuk meg kiegészíteni őket. A kiegészítés igénye adja meg e versek titokzatos savát-borsát: csak a lehetőség van megadva (vagy csak körvonalazva?), a végleges változat, ami a titokzatos vagy ravasz elrejtés-felkínálás eredményeként létrejöhet, mindig csak egyszeri lehet – új olvasás új variációt hozhat létre; a vers állandóan elmozdul. A verseknek címe is szinte kihívóan megtagadja a hagyományos témamegjelölést, a propozíciót: a vers egyik sora (nincs rendszer, mikor melyik!) mintegy bemutatkozásképp előrelép, s azt kéri: keressük meg, melyik sor, s miért éppen az kapott vezető szerepet. Az egyes sorokban a kihagyás sokértelműsége fantasztikus mélységeket tár fel és takar el¹⁰ – e szövegformálás során grammatikusan aztán szinte minden hiányozhat a versből, amit egy „hagyományos” verstől pedig elvárhattunk volna (beszélő, azaz lírai alany, tárgy, élmény, érzelem, ihlet stb.): a szöveg csak utal rájuk, felidéri őket, hagyja, hogy várjuk őket; hagyja, hogy mi, olvasók találjuk ki őket, de bele a szövegbe. A költő, aki eljut a grammatikai én kategóriájának és szavának kihagyásáig, folyamatosan igéző játékot játszik velünk: általt teremti meg verseinek egységét, szövegeinek oszthatatlan hasonlíthatatlanságát, hogy legfontosabb elemeit elbújtatja, másokkal takarja el őket – a nagy olvasói élmény, a ráismerés öröme aztán abból fakad, hogy a pillanatnyi rátalálás egyszeri, folyton változandó értelmezését a többértelműség ígéretének és az elrejtés mesterei mutatványának fénye ragyogja be. Hisz a hiány mint a többértelműség forrása – magának a kimondhatatlannak a megtestesülése.

(A kikényszerített modalitás) Bertók legutolsó szonettgyűjteménye azonban még ennél is tovább lép. Újabb verseiben újabb formai bravúrral lép elő – újabb mondattani varázslatot vet be. Míg a *Kő a tollpíhén* kötetében a versen belül nem alkalmazott írásjeleket, csak verset (azaz az utolsó sort-mondatot) lezáró pontot, addig a *Ha van a világon tető* gyűjteménye tele van mondattagoló jellel – a vers beszéde szaggatott lesz, szédületesen tagolt. Az előző sorozat szonethangja mintha még nyugodtabb, s talán általánosabb lett volna: olyan beszéd-szólámat hallottunk, mely kihagyásainak dacára is megőrizte biztonságát, folyamatoságát; mintha az egész verset, sőt talán az egész kötetet is egy lélegzetre mondta volna ki – az újabb kötet ezzel szemben mintha az egységen belül is sokféle beszéd-situációt imitálna, mintha állandó vitában, dialógusban lenne önmagával és egyes verseivel (versmondataival), mintha folyamatosan módosítaná mondatainak (rejtett, hiányos) modalitását. Az előző kötet önállóvá tett sorai közé a költő nem rakott összekötő vagy vonatkoztató segédeszközöket, s a töredékes mondatok egyenrangú sorban alkottak füzért: az újabb versekben viszont állandóan viszonyító, utaló szavak, kötőszavak bukkannak fel – a későbbi sormondat, elliptikusan, rejtélyesen, groteszk, semmire nem kötelező, ám el nem utasítható visszamutogatással rántja magához az előzőt. A hiányos mondatok itt egyé forrnak össze, mintegy többszörösen összetett mondattá, csak hogy oly módon, hogy a vers most épp az összetétel indokát fogja, hiánymorfémaként, elhallgatni. A versmondattal elindult, megszakadt, mássá változott; az állítás kérdésbe ment át, hir-

6. Az, hogy Bertók már a második, egyformán 14 soros versekből álló kötetét teszi közzé, kihívja a kérdést: az egyes versek ki tudnak-e ugrani a kötet monotoníájából? (Szándékosan írtam 14 soros verset, mert ezek bizony nem szonettek. A szonettformának megvannak a maga jellemzői, melyek közül nem elég csupán egyet megtartani. Most újraolvasom a 2000 első, 1989 áprilisi számában megjelent két Bertók-verset, amelyeket a szerző szándékától eltérően bűnös sajtóhibával, versszakokra tagolás nélkül, egybefolyatva közöltünk. Semmiféle jelentés- vagy pláne érték-különbséget nem tudtam felfedezni a sajtóhibás és a helyes megjelenítés között. Egy „igazi” szonettnél számítana a különbség. A szonettforma leegyszerűsítésével Bertók mindenesetre növelte a monotonia veszélyét.)

A kérdésből az a további kérdés következik, hogy egyes verseket olvasunk-e vagy ciklusokat, netán köteteket? Nincs egyenválasz, költője és kötetje válogatja. Abban azonban majdnem biztos vagyok, hogy egy kötetnyi ugyanolyan formájú verset végigolvasni a vége felé már fárasztó. Ez érvényes a Bertókéhoz legközelebb álló 40 szonettes Weöres-ciklusra (Átváltozások), s Bertók kötetére is – noha az utóbbi három, egymástól némileg eltérő hangvételű ciklusra van osztva. A kötet egészen óhatatlan monotoníájáért persze bőkezűen kárpótol bennünket nem hogy az egyes versek, de gyakran az egyes mondatok egysége: a kötet tele van mottószerűen egyedülállókkal. A metrum egyhangúságának és a mondatok, szavak, sőt szótöredékek szintjén megvalósuló kimeríthetetlen változatosságnak a feszültsége e költészet egyik „esztétikai gesztusa”. BE

7. Vajon milyen szavak? Bertók szavait szó-tári értelemben hiábavaló katalogizálni. A leggyakoribb szó persze az idő. Több mint egyszer van fekete lyuk, plafon, nyúl. De ez nem mond semmit. A legkisebb egység egyáltalán nem a szó, még csak nem is a mondat. A szonett. TA

8. Például felel József Attilának. Azt mondja: De én nem vagyok hős! Hacsak. Mert emlékszik rá, hogy nem muszáj / hősnök lenni, ha nem lehet. BA

9. A legtréfásabb sorpár kétségtelenül a következő kancsal rím: Tele csillagokkal az úr / Az úr a pokolban is úr. Mely két sor természetesen a strófán belül másra (is) rímel. (23. o.) TA

10. Attól még bőven van a verseiben humor. Nem szarkasztikus, nem tréfás, és főleg nem harsány, hanem szelíd és mindig mély. Csak többször olvasva lehet rajta nevetni, félve. BA

11. Az alaptéma kétségtelenül ez, s ez a posztmoderné. A személyiség egyensúlyvesztését Bertók zseniális műfoggással érzékelteti: a nyelv töredékessé, hibássá tételével, elharapósítással; a legfeltűnőbbben ott, ahol a költő a költészet helyzetéről beszél: Mikor már költözni nem. (7. old.); Ezt a befejezem napot. / Egy pont ide. Két szó oda. (24.); A mintha tudná, hogy hogyan, / de amit tesz, torzítja csak. (21.) És semmit sem akar, csak át. (74.)

Am nemcsak a lélek, de a világ, a „valóság” is vastagon benne van ezekben a versekben. Noha mindössze három olyan hely akad a kötetben, amelyekből a közmondásos marslakó halvány útmutatást kaphatna arra nézvést, hogy a Föld mely tájékán vagyunk (Hát kimentek az oroszok. 11.; Ötvenhat nyár, ősz, tél, tavasz? 20.; Hispánia? Litvánia? (26), különösen az első ciklusban sokszor név szerint meg lehetne nevezni, hogy a vers a mai magyar politikai színpad mely szereplőiről szól. BE

12. Nemcsak ilyen magasan szárnyal a dal. A megvető ironia is szól, s talán másik két sor is lehetne a kötet mottója: Miközben elnyel az istap, / kimondani még, hogy íá. (46.). BE

HOSSZABB JEGYZETEK

¶ Vö. „Ezek meleg szonettek”. Szonethideg, szonettmeleg. Például: „Hideg, mint a szonett.” Miért hideg? A formaszigor, a megcélzott formatökély, a kifelé zárt, sima, befelé plasztikusan lekerekített, áttetszően tagolt-fzelt műdarab, a karcolatlan-ráncolatlan-gyűrtetlen „formafelület” árasztja ezt a hidegséget. Szonettet ráncolni, karcolni, gyűrni modern eljárás. A hangsúly ezáltal egyrészt az eltérésre, másrészt az eltérítőre helyeződik át: a „formabontásra” mint eredetiségre, és az „én”-re, akinek a vers csak „cifra szolgál”, avagy a „költőre”, e zseniális ráncoló- és karcolóművészre, aki szonettjeit a semmiből teremti, esetleg épp azon van, hogy szétzúzza „bátoran” és „úttörően” a halott – megmerevedett, hideg! – formát. A kikezdett, kirottozott, rommá rombolt szonett természetesen meleg! Bár a szonett nemigen kerül a romantikus dűvadak, a Sturm und Drang elefántjainak útjába, mint-hogy a formaművészet porcelánboltjában a helye. Szoborszerűségével, alig rejtett belső konstrukciójával, majdnem-konstruktivista szerkezetszerűségével (konstruktivista szonettet – fémből és üvegből – nem is olyan nehéz elképzelni!) a szonett elnevezésű szöszöbor, szókrisztályrác a „kispasztika” körébe tartozik. Például: porcelánszonett. A szonettforma jelentésképeben realizálódott kvázi-

telen felkiáltások szakítják meg a közléssort – s a nyelvtani-nyelvi hiány, akár tetszik, akár nem, egyénivé, egyszerűvé, magánbeszéddé kényszerült. A klasszikus szonett mögött felképződő hajdani klasszikus poeta (aki persze természetesen beszéli vala az általánosságok nyelvét) e versekben átadja helyét az önmagára és szövegére folyamatosan hevesen reagáló, gesztikuláló, indulatos beszélgetőpartnernek – aki azonban, partnere nem lévén, önmagában beszél. Beszél és reagál – s eközben a mondatok és szintagmák egymásra torlódnak, feleselnek egymással, a mondatokban a hiány már a grammatikus alapviszonyokat is kikezdi, az egyeztetések elkallódnak a predikatív szerkezetekből (s így a vonatkoztatások lehetőségei már szinte négyzetes arányban bővülnek), a furfangos szójátékok, szótorzítások, meglepő és felüdítő rím- és hangpárosítások páratlan élességgel szinte kiugranak a szófolyamból... Paradox beszédsszituáció jön így létre: e verseknek nemhogy általános alanya nem ragadható meg, hanem szinte teljes mértékben alany nélkül *szükölködnék* – holott a beszéd csillámló modalitása hihetetlenül intenzív alanyiságot feltételez. Bertók nagyszabású nyelvi *invenciója* a posztmodern költészetfelfogás bölcs, ritka tisztaságú és szeretetre méltó modelljét engedte kibontakozni: úgy tünteti fel és ki alanyiságát, hogy szót nem fecsérrel rá – van is tehát meg nincs is. Ahogy egyik verse kérdezi: „Ki tartja össze, hogyha szét?”, s másik verse állítja: „Jelen vagyok, hát ne keress.”

(A méltóság telje – a teljes méltóság) Bertók költői játéka nem tréfásak (a gúny, a szarkazmus tökéletesen idegen tőlük)^{9,10} – tragikusak is, melankolikusak is, elégikusak is... – s mindig a legkomolyabban vendők. Nagy és nagyszabású újítása (amellelt, hogy különleges mélységű és szépségű költészetet hozott létre) mint gesztus is igen tanulságos. Egy nemesen konzervatív értékrenddel élő költő személyének (figurájának, imágójának, a beszéd és az értékelés központjának) elvesztése és keresése lesz itt a költészet terepe és tárgya: úgy látszik, mainapság, ha egy költő komolyan veszi magát és a költészetet, e kérdés (formától, ízléstől függetlenül) meg nem kerülhető.¹¹ Bertók, a költő, ez újabb két kötetben megingathatatlan elszántsággal nézett szembe ez alapkérdéssel – posztmodern megújulását alighanem annak is köszönhetjük (köszönheti!), hogy amit e szembenézés során megnézett és meglátott, azt nagyvonalú megbocsátással, de kérlelhetetlen keménységgel fogadta el. Fegyelmezett zártsága és tépelt indulata, méltóságteljes tartása és szubtilis, sérthető érzékenysége együttesen képesítik a nagy ellentmondások szép egybefoglalására. Ahogy egyik versében, mintegy egész költészetének allegóriájaként, meg is fogalmazza: „Képzeltetek el egy hajót, mikor a tenger süllyed el”¹²

anyagásága is erre vall: a szonett nem meleg és puha anyagból készül – elképzelhetetlen egy szonett fából, hacsak nem ébenfából, mint a szecesszióban – hanem hideg és kemény, esetleg egzotikus, különösen becses anyagból, például elefántcsontból, kámeából, márványból, alabástromból. Mármost Bertók szonettjeinek hidegsége alkalmazott – reflektált és instrumentalizált – hidegség: úgy bánik vele, mint sebész a szikével. Továbbmegyek: a szonett szerkesztésű- és műtűr-jellege, szoborszerűsége, még karcolt-romosított módon sem kerül a képbe, sokkal inkább úgy „jelenik meg” mint eszköz, precíziós műszer, szócsipesz, szófogó, esetleg szócsapda működés közben, ami abban áll, hogy a szerző elkapja, elcsípi, utánanyúljon a minduntalan tovaiszkoló „én”-nek, az érzelmek, gondolatok álmok, akaródzások és tettek lírai szubjektumának, aki úgy kerül a versbe, „hiányzik” belőle, hogy „túl van”, hogy csak „ő”-ként tud megszólalni. Egy csipesz itt, egy mosoly ott, / S megvan, hogy kinek, mit üzent (S mint aki törököt fogott). A szerző a szonettel mintegy az „én”-nek (önmagának mint lírai hősnek) állít csapdát, mintegy „én”-jére les, miután az „én” mint „én” közvetlenül nem léphet színre, nem szólhat meg többé. De épp mert az „én”-t csak mint „ő”-t kaphatja el, rögvest újra el is kell engedni-e: nem az. Van valami kényszeres ebben, mint minden játékban, valami végeérhetetlen. Felpattan a lírai „én”-t rejtő varázsládika, az előrúgó alak azonban mindegyre „ő”. A szonettcsipesz az „én”-t csak „ő”-ként csípheti meg. Vagyis vége az „én” romantikus reflektálatlanságának, másodlagos naivitásának, ahhoz, hogy lírai „én” lehessen, „ő”-vé kell válnom, kerülőút kell, körmönfonás, ironikus tárgyiaság, és reflexió, reflexió, reflexió. SZÁ

☞ Hát igen, a legzártabbak közé, szoktuk mondani – de akkor ezek a versek (akármint minősítse is őket a költő maga) nem szonettek, legalábbis nem valami zárt formájúak.

Előbb azonban a kötet felépítéséről szólnék. A három rész egyenként 22 költeményt foglal magában. De miért épp ennyit? Csak a 22. zsoltár jut eszembe (ebben van az Éli, Éli, lamá sabaktáni, amelyet Jézus a keresztfán idéz). Ezért? Vagy mert a szent nyelv ábécéje 22 betűs? Fölöttem Curtiust (Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter, Excursus XV), és megtudom, hogy már a filológusok védőszentje, Jeromos (Praefatio in libros Samuel et Malachiam) észrevette: az Ószövetség a héber ábécének megfelelően 22 könyvből áll. Megtudom, hogy Hrabanus Maurus műve, a De rerum naturis szintén 22 részes, s ilyen felosztású Ágoston De civitate Deije is. Curtius még vagy tucatnyi példát hoz, de egyik sem valami meggyőző Bertók-párhuzam. A 66 pedig... az ember azt mondaná, inkább a jeles 3×33 kétharmada, semmint pontosan 3×22. A 3×33-as vagy az 1+3×33-as szerkesztmények irodalomtörténetileg – ha szabad így mondani – kedvezőbbek. Legalábbis sokkal nevezetesebbek. Elég Dantéra vagy Balassira gondolnunk, vagy Villonnak arra a sokszor leleplezett titkára, hogy Jézust a Testamentum 3. és 33. versszakában említi. (Persze Curtius is jobban elboldogul a 3-as [=Szentháromság] és a 33-as [=Megváltó] jelképes magyarázatával, mint a 22-esével.) Tovább erősíti e középkorias tájékozódást a költő nyilatkozata: „A Kő a tollpíhén kötetben 81 szonett volt, a Ha van a világon tetőben 66. Mindkét szám hárommal osztható, s nem véletlenül, tehát a folytatást valamiképp a számjegy számtani haladványainak összefüggésében képzelem el, de erről nem szívesen beszélek.” [Bertók Lászlóval beszélget Budai Katalin, Magyar Napló, V (1993), 17, 6.] Ebből nem is elsősorban a hármas kulcsszerepére figyelek föl, nem arra, hogy 81=3⁴, hanem a hallgatásra, a titoktartásra: arra, hogy „erről nem szívesen”... A csúcsíves székesegyházak korában vagyunk. Boccaccio korában, aki a Dante életében elmagyarázza, hogy a költészet olyan folyó, amelyen a bárányok is átgázolhatnak, de amelyben az elefánt is kedvére úszhat: betű szerint való értelmével a jámbort gyönyörködte, titkos értelmével a bölcslet tanítja. Petrarca korában, aki szerint a költészet teológia. Bertók kötetét titkos értelmű katedrális. Inkább a dantei számszimbolikát követi, semmint az újabb és lazább petrarcai mintát, amelyben a számszerűségeknél nagyobb szerepet kap a költő koholt életútja, lírai önéletrajza. 3×22-es szerkesztett épp ezért töredékesnek érzem: egy 3×33-as, képzeletbeli összeállítás töredékének.

A szonettel hasonlóképpen áll a dolog. Kétrészes versforma: frontébből és sirmából áll. Jellegzetességeit, olasz, angol, elfajult szonett különbségét mindenekelőtt e kettő határvonala adja: hogy hol, a költemény mely pontján történik meg a fordulat, az új, bizonyosra vett és mégis mindig meglepő c rím megjelenése. Nos: Bertók László szonettjeiben nincs c rím, nincs sirma, nincs fordulat. Durván szólva e verseknek nemhogy feszes, netán zárt formájuk nincs, hanem verstani értelemben véve kompozíciójuk is alig van. Lássuk csak: a₁b₁b₁a₁-a₂b₂b₂a₂-a₃b₃b₃a₃... ez a forma, nemde, elvben akármeddig folytatható lenne, hiszen úgyszólván nincs is belső tagolása! Sok száz évvel Dante előtt, a nyugat-európai líra egyik forrásánál, az ókor legvégén vagyunk, a himnusz-költészet atyjának, a milánói Ambrus püspöknek környezetében. Oda utal a sorfaj is, az egyhangú, elmosódott metszetű, olykor felező, olykor 5+3-as (ambroziánus) nyolcas. Nem szonettek Bertók versei, hanem a legköznapibban négy soros, strófikus költemények. Utolsó versszakjaikból, igaz, hiányzik két-két sor. Mind a 66 vers töredék.

A kötet, majd a versforma után a mondatszerkesztésről is ejtenék egy szót, bár Margócsy magyarázatához itt szinte semmit sem tudok hozzátenni. József Attila különös, kihívó áthajlásait Szőke György találoán álmondatoknak nevezi új könyvében (Űr a lelkem, Bp., 1992, 91), és a pszichoanalízis fogalomkincsével elemzi jelképes tartalmukat. Bertók mondatai, azt hiszem, voltaképpen efféle enjambement-ok, csak töredékben hagyva, az áthajló második rész nélkül, ponttal a végükön, az álmondatok szintjéről a mondatokéra emelkedve. József Attila útjának merész folytatása ez. Én úgy vagyok, hogy már százezer éve. Nagyon szeretlek, hisz magamat szintén. Vagy ahogy egy Sziveri-vers címe mondja: Az ember végül homokos...

Bertók versgyűjteményének fő vonása a töredékesség, mely a kötet-, a vers- és a mondatszerkesztés szintjén egyaránt megnyilvánul. Hiányról ugyanakkor mégsem beszélhetünk. Az, aki az én várakozásaimmal veszi kezébe a könyvet, mindhárom részből szívesen hiányolna 11-11 verset, ám a szokatlanul feszes, 3×22-es összeállítás nehezé tenné e hiány megállapítását. Nincsenek lyukak, csonkulások, következetlenségek, hibák, van viszont számtani tökéletesség. Szívesen mondanám, hogy töredékesek a versek, hogy legalább 2 sor hibádzik mindegyikből – de a fülszöveg valósággal megtiltja ezt az olvasatot, háromszor is leszögezi, hogy szonettek ezek, és nem akármilyenek, hanem olyanok, amelyekben a költő a kötött formát még kötöttebbé teszi. Az álmondatoknak, a fél-enjambement-oknak pedig, óh fájdalom, pont van a végükre téve. Nem hiányzik semmi. „Minden megvan.”

Ki hitte volna, hogy ez lehetséges? Ime, a Tandori-féle „még csak híjának a helyén se” megvalósulása! És mit olvashatunk az álmondatok pontjai után, miféle titokról, milyen szöveget? Miről szólnak az utolsó két-sorok, a soha meg nem frottak? Milyen zenéje van a hiányzó 33 költeménynek? Én mindig erre a zenére fülelek. HI

☞☞ „Hiánymorféma” – e kissé strukturalista ízü metafora helyett inkább az egész „költői világ” szintjén érvényesülő metonímiáról vagy metonimikus világszerkezetéről beszélnek. A hiány ugyanis mint hiány lesz formává, azaz az „én” mint hiány nagyon is jelenlévő, nagyon is megformált, egyáltalán nem „hiányzik”. Helyette áll. Éppen arról van szó, hogyan lehet kimódolni a jelen nem lévő (mert nem lehető) jelenlenségét jelen-nem-léte által! Az „én” mint kihagyott alak válik Bertók szonettjeiben „hőssé”, vagyis lírai formává. Az „én” megformált hiánya lesz az „ő”. Én nekem – ő vagyok. Üres névalak. Bárki. A metonimikus alapszerkezetre utal a szóvilág „elnévmásosodása”, hiszen a névmás a név helyett áll. Mintegy a konkrét, egyszeri név hiánya formálódik meg benne, és mindig magán tútra utal. Ugyanilyen „metonímiák” Bertók ige nélkül maradt igekötői, mondat nélkül maradt kötőszavai, hasonlított nélkül maradt hasonlatai, örökös „minthái”, az egészt maguk mögött hagyó, csonka szólásmondásai, félbeszakadt, végig-nem-mondott idézetei. A kihagyás, be-nem-fejezés, csonkolás mindig arra utal, ami kimaradt, be-nem-fejeződött, nincs itt. Ez az utalás valamiféle „egészre”, valamiféle jelen-nem-lévő „értelemösszefüggésre”, „középpontra” egyrészt rezignált (nem fontos utánamenni, tisztázni, megidézni, ezerszer megtettük már, mindenki tudja, miről van szó), másrészt metafizikai, ha jobbára ironikus-játékos beszédmódban is (ez az „egész” stb. elveszett, nincsen, a középpontot hiánya tarthatja meg, ha egyáltalán valami, de valaminek meg kell tartania, különben nincsen forma, nincsen alkotás, csak káosz: „Isten meghalt”, de az ő „nincse”, „nemléte”, „semmije” ettől még nagyon jól működhet középpontként, csakúgy, mint a romantikusan isteniült „én” eltűnése vagy „halála” nyomán tátongó és „ő”-ként visszacsempészett „hiány”, „nemlét”, „semmi”). E metonimikus alapszerkezet legrappánssabb költői figurája az igétlenített-igétlenült igekötő, amely úgy maradt, a kötés – a jelentés utáni ágaskodás – helyzetében, örök túllendülésben, és soha, semmilyen „konkrét” jelentés talajára végleg meg nem érkezve. SZÁ

BERTÓK LÁSZLÓ HA VAN A VILÁGON TETŐ

CÍMŰ SZONETTKÖTETE A JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI KIADÓNÁL

JELENT MEG PÉCSETT 1992-BEN. ÁRA 145 FORINT.

KAPHATÓ BUDAPESTEN AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN

(VI. ANDRÁSSY ÚT 45.) ÉS MÁS JOBB ÜZLETEKBEN.

UGYANCSAK MEGRENDELHETŐ A KIADÓ CÍMÉN:

7621 PÉCS SZÉCHENYI TÉR 17.

FILMVILÁG

A NOVEMBERI SZÁM TARTALMÁBÓL

.....
A hatvanas évek mozija — Gaál István emlékezik a pályakezdés éveire; Dániel Ferenc elemzése a magyar film aranykoráról

.....
A kis vakond képregénye — Szőke András forgat

.....
„És mi van, ha mégis erkölcsromboló a mozi?” — Kozma György írása

.....
Az előretolt fényőrség — Bikácsy Gergely Jean-Luc Godard-ról.

.....
„Csak miséznek, már nem imádkoznak.” — Manoel de Oliveira és Jean-Luc Godard beszélget

Kastélyom romjai

SZIGETHY GÁBOR

Alkonyodott, talán már este volt, amikor falunkba érkeztek, és felgyújtották kastélyunkat a huszárok. *(Kisasszonyhang, madárcsicsergés, szélzúgás, ablakon kiszűrődő, lassan elporladó zongoraszó: Für Elise. Lódobogás, becsapódik egy ajtó. Valaki matat a sötétben: gyertyát gyújt, lapoz egy könyvben, ír. Egyre hangosabban serceg a toll. Az ablak előtt prúszkölnek, föl-fölnyerítenek a lovak. Mozdulatlan csend, csak a méhek döngicsélnek hátul a kertben.)* Még a múlt század nyolcvanas éveiben volt szíves apai dédapám Baden-Badenben elkártyázni háromezer holdat, a tekintélyes földbirtokhoz tartozó épületekkel, fölszereléssel, állatállománnyal együtt. Faluszélen, a Töltés utcában maradt egy kis háza. A hátsó traktusbeli kétszobakonyhás lakásban alkalmi lakók éltek, a baden-badeni balul sikerült kirándulás után ösöm özvegye a másé lett kúriából az utcára néző kétszobakonyhás lakásba költözött. Nagypám már mesterséget tanult – kényszerből műbútorasztalos lett. Okos-finom parasztlány feleséget a szomszéd faluból, Lébényből hozott magának, s igyekezett úgy élni, mint a többi rendes ember. Kártyát soha nem vett a kezébe, reggeltől estig robotolt, s próbált kenyeret adni négy apró gyerekének, köztük a legkisebbnek, 1915-ben született apámnak.

Nagyanyám nagyapja még nagypám nagyapjának a jobbagya volt.

Nagypám rosszul tűrte a szegénységet, s hogy Szigetben, saját falujában csupán egy a sok ott lakó között. Baden-Badenben a kutyabőr is elúszott, és Szigetben Szigethyként lakni egy hajdani cselédházban nem nagy boldogság. Egy darabig csinálta az életet, aztán a negyedik gyerek megszületése után letette a gyalut, többé nem robotolt. Addig esetéknél egy pohár bort ivott vacsora után. A háború utolsó évében áttért a napi fél liter, később egy liter pálinkára. Két évig bírta.

Nagyanyám négy gyereket nevelt föl. Neki épp az adott tartást, hogy jobbágyivadékként Szigetben ő mindenkinek a Szigethy néni volt, s az ötvenes években, amikor hivatalosan mindenkit elvtársnak, elvtársnőnek szólítottak, ő nagyszonyként járkált az akkor már rég Győr külvárosának számító poros-kopott faluban.

Én meg kolyókkoromban nyáron az utcasarki kútról hordtam kannában a vizet, csatorna híján a kapu előtt az árokba öntöttem az ampát, s nem érttettem: mire vagyunk mi olyan büszkék? Merthogy nagyanyám – habár többnyire öt forint se lapult a zsebében – a fűszeresnél, a piacon, a tejboltban mindig nagyszonyként nyilatkozott. *(Mi, kedvesem, ma két tojást és fél liter tejet vásárolunk...)* Sparhelton főzött, teknőben mosott, piacról kiskocsin – pajtászekéren! – hazagurigázott kukoricával libát tömött, tyúkot, kacsát nevelt, dolgozott hajnaltól sötétedésig, és estéknél a félhomályos konyhában – ahogy ő mondta,

spórból nem gyújtottunk villanyt – szidta a kommunistákat. Változatosan, cifrán, sokszínűen. Ez volt a szórakozása, a szenvedélye.

Legkedvesebb olvasmányom egy finom kötésű, tenyérbe simuló füzet volt, amelybe valaha családjunk valamelyik hölgytagja rózta napi följegyzéseit. A múlt század negyvenes éveiben írogatta fel gazdasszonyi alaposággal rokonom a kiadásokat, piaci költségeket, cselédbéreket, a nagy ház fenntartásának összegeit. A lap tetején dátum – 1844. december 4-én írták az első följegyzést a füzetbe, attól kezdve minden hónap elején kezdett új oldalt –, a lap alján gondos egyenleg: a havi kiadások összegzése. S néha egy-egy megjegyzés: *Julis beteg volt, vagy: villám csapott a nagy gesztenyefába. Ilyesmik. (Bánatosan borong a távolban egy fagott: Für Elise.)* Az utolsó lapokat valamikor valaki kitépte. A megmaradt utolsó lapnak csak alsó fele menekült meg, a dátum így hiányzik, s csupán egy mondat olvasható e csonka oldalon: *Alkonyodott, talán már este volt, amikor falunkba érkeztek, és felgyújtották kastélyunkat a huszárok.*

Szóval nekünk kastélyunk volt!

Tízévesen ropant büszke voltam erre, s mert akkor még nem tudtam, hogy kommunista apámat kommunisták gyilkolták meg, s ezért nem lehettem 1952-ben úttörő, könnyű szívvel úgy gondoltam: nem is illik a piros nyakkendősök közé állni olyan gyerekeknek, akinek ükapja valaha egy igazi kastély ura volt. Ráadásul olyan kastélyé, amelyet 1849-ben följújtottak a huszárok!

Képzeteimet évekig foglalkoztatta ez a huszárok által lángba borított kastély. S már nagykamasként, valamikor az ötvenes évek végén kölcsönkért, utazótáska nagyságú magnetofonnal elutaztam Szigetbe, s szóra bírtam hajlott korú, de életerős nagyanyámat.

(A kastély? Nagypád is csak hallott róla. Állítólag volt vagy húsz szoba. És előtte park, gesztenyefák. Nagypád nagyapja világlátott ember volt, sokat járt Bécsbe, azt mesélték, ismerte a gróft. A Széchenyit. Merthogy látott Cenken a kastélyban fürdőszobát, aztán ő is fabrikált valami olyasmit. Volt valami kamraféle az emeleten, ott építetett egy tűzhelyet, nagy üstöt rakott rá, a falon lyukat fűrt, és azon át egy vályúban folyt a meleg víz a szomszéd szobába, a nagy fakádba. Az üstbe meg vödörrel hordták föl a kútról a vizet a cselédek, ha ükapád mosdani akart. Aztán a szabadságharcban Görgey, vagy melyik, beszállásolta a katonáit a kastélyba, ükapád meg kidobatta őket. Kossuth-párti volt az öreg, de nem szerette, ha besározzák a katonák a szép szőnyegeit. A katonák az istállóban aludtak, a lovak között, másnap továbbálltak; de amikor bejöttek az osztrákok, bosszúból, amiért ott lakott a magyar vezér, felgyújtották a kastélyt. Vasas németek voltak azok, nem huszárok!)

Ha magyar a lovas katona, akkor huszár, ha osztrák, akkor vasas német! A „mieink” huszárok, az „övéik” vasas

németek: nagyanyámnak tiszta és egyszerű fogalmai voltak a hadviselésről s a történelemlről. Ráadásul egy kuruc érzelmű magyar család leszármazottai nehezen tudják elképzelni, hogy a szabadságharc elbukásának pillanatában magyar huszárok gyűjtik föl az ősi kuruc kastélyt. Nagyanyámban különben is szerzett, s nem öröklött volt a nemesi gög, kuruc indulatosságát viszont jobbágy ősei testálták rá.

De miért írta – írása alapján finom lelkű és művelt – őszám naplójában azt, hogy huszárok gyűjtötták föl a kastélyt, ha valójában vasas németek dobtak csóvát a tetőre? Hogy nagyanyám 1959-ben vasas németeknek gondolta a hajdani gyűjtőkat, megmagyarázható; de 1849-ben aligha tévesztette össze bárki a magyar s az osztrák lovas katonát!

Másik, pesti nagyanyám, amikor meghallotta győri nagyanyám elbeszélését, hangosan kacagott.

(Szamártság! Apád családjának nem volt soha semmilyen kastélya Szigetben. Máshol sem. Amikor a háború idején igazolni kellett a család származását, apád utánajárt a papíroknak, s annyit sikerült kiderítenie, hogy nagyapja Baden-Badenben halt meg; amiye volt, ott kártyázta el. Valószínűbb, hogy háromszáz, s nem háromezer holdat. Születéséről, származásáról semmi biztosat nem lehetett kideríteni. Kastély? Álmaiban...)

Igen, de hát itt a kézirat napló, s benne az a finoman fogalmazott mondat: *Alkonyodott, talán már este volt, amikor falunkba érkeztek, és felgyűjtötták kastélyunkat a huszárok.* Lehet, hogy bájos őszám egyszerűen kastélynak gondolta a falusi portát? S ha valóban nem volt kastély, s nem gyűjtötták föl a huszárok, győri nagyanyám ujjából szopta a családi legendát a kastélyról, a furcsa fürdőszobáról, Görgey beszállásáról s kiebrudalt katonáiról?

(Név, hely nem szerepel abban a naplóban, s hogy családi ereklyeként őrizgette valamelyik rokonod, nem bizonyít semmit. Valakinek a kastélyt valamilyen huszárok valamikor felgyűjtötták; a kastély úrnőjének megmaradt, szakadt naplómaradékát apád talán antikváriumban vásárolta. Aztán hazavitte Szigetbe, mesélt valamit a rokonoknak, szomszédoknak, és szép lassan kialakult a legenda porrá égett családi kastélyotokról. Kétszoba-konyhában élt gyerekkorában apád, egész életében lavórban mosakodott nagyanyád; amikor először látogatt meg minket itt Pesten, ötpercenként járt kezét mosni a fürdőszobába, állandóan nyitogatta a csapokat. Nekem is mesélt arról a ti híres fürdőszobátról s a húszszobás kastélyról, meg hogy arra járó gazemberek 1849-ben fölgyűjtötták. Kuruc családban természetesen csak osztrákok lehetnek a gyűjtőkat, ezért gondolta úgy nagyanyád, hogy vasas németek okozták ősi kastélyotok pusztulását! Okos asszony volt: álmodott magának egy kastélyt, hogy legyen ereje elviselni a négy árvát, a kétszoba-konyhát, évtizedeken keresztül a kilátástalan nyomort. Lehet lakni légvárakban, ha nincs más.)

Felnöttem, mindkét nagyanyámat régen eltemettem. Évtizedekig alig jutott eszembe a tűz martalékává lett családi kastély története, s ha – ritkán! – távoli rokonaimmal összejöttem, nem arról vitakoztunk: vasas németek vagy magyar huszárok gyűjtötták-e fel annak idején családunk ősi fészket, amelyről egyébként senki nem tudott semmi biztosat.

(Valahol morcosan morgolódik egy tuba: Für Elise.)

Apám halála után, 1947 őszén a barátságosan, ámde rendszerető államvédelmi tiszték minden papírt, iratot, fényképet elvittek lakásunkból, azóta sem adták vissza, így ha akartam, se tudtam volna otthon családtörténeti kutatásokat végezni.

Porosodott bennem a múlt.

Egy idős rokon hagyatékából került hozzám aztán a hetvenes évek elején néhány családi irat, ezek között találtam egy levelet, amely újra eszembe juttatta gyerekkorom ábrándfűtős látomását: porfelhőt kavarva, szuronyt szegezve ódon kastélyunk felé robognak a nyalka huszárok.

A nyalka huszárok: gyerekkoromban s azóta is kedvelt olvasmányom a János vitéz!

De ez az 1941 októberében frott levél s a mellékelt szöveg új megvilágításba helyezte családunk történetét: a kastélyt, s a lángcsóvát hajigáló huszárokat.

(Kedves Rokon! Ha nem csal emlékezetem, 1919 januárjában találkoztunk Győrben, Lajos bácsi temetésén. Úgy emlékszem, húsz év körüli szőke fiú voltál. Sári tanti mondta, hogy történelemmel foglalkozol, s arra gondoltam, elküldöm Neked ezt a régi levelet, amelyet még szegény anyám hagyatékában találtam. Én nem értek az ilyesmire, Te talán hasznát veszed. Ha eljutok Győrbe, feltétlenül megkereslek, bár mostanában nem kedvez az idő az utazásnak. Beteges is vagyok, a bornak is nagyon rossz ebben az évben az ára, nagyon cudar ez az egész világ. Feleségednek kézcsókom, rokoni szeretettel öllelek – János bácsi.)

A levél címzettjét aggastyán történelemtanárként ismertem meg a hatvanas évek elején, talán ha kétszer találkoztunk. Lajos bácsi föltehetően korán elhalt nagyapám, Sári tantíró sejttem, ki lehet, János bácsiról viszont csak levele alapján gondolom, hogy borkereskedő volt, netán szőlősgazda. Mindenesetre: rokon. Ámde az igazi kincs a mellékelt, foszlott szélű, szakadozott, múlt századi levél.

(Kedves Zsuzsanna nővér! Levelét csak több napos késelemlem kaptam kézhez, mert az utolsó hetekben könnyűnkön roppant nagy volt a felfordulás, a posta nem járt, se kocsi, se lovon nem mert senki messzebb vidékre útnak indulni. Így üzenni sem tudtam.)

Nagyon szerencsétlenül alakult a mi életünk.

Édesapám januárban quietált, azt mondta, ő a császárra esküdt föl, s a kormányzó kedvéért sem lesz esküszegő. Nem politizált, itthon volt körünkben, egész tavasszal a méheivel foglalatokodott. Ha néha posta érkezett, a hírlapokat átolvas-ta, de levelekre nem válaszolt. Amikor katonák jöttek a faluba, kivonult a kerti házba, mert nem akart találkozni senkivel. Bátyám még a tavaszon eltűnt, volt, aki úgy tudta, katonának állt Erdélyben, Bem seregében, egy szomszéd azt a hírt hozta: ismerőse Bécsben látta kártyázni egy kaszinóban. Nem tudom, mit gondoljak, kinek higgyek. Apám hallani sem akar a fiáról, nekem is megtiltották, hogy szót ejtsek testvérbátyámról. Anyám hallgat, szótlannul telt el a tavasz. Amikor a lázadók elfoglalták Budát, apám nagyon keserű lett, de aztán biztató hírek jöttek, arra lehetett számítani, már csak néhány hét, és újra béke lesz. Apám az úti ruháját is kikészítette, azt mondta, első dolga lesz Pozsonyba utazni, s jelentkezni az ezrednél.

Aztán július harmadikán, hétfőn hirtelen minden odalett. Alkonyodott, talán már este volt, amikor falunkba érkeztek, és felgyűjtötták kastélyunkat a huszárok. Minden leégett. Semmink nem maradt. Apám azóta nem szólalt meg, anyám csak sírdogál. Kegyelemkenyéren élünk, rokonoknál, akik befogadtak. Nagyon szépen kérem Zsuzsanna nővért, ha tud rajtunk valami módon segíteni, értesítsen. Levelét küldje Kapuvárra, nevemre, a Stollberg-házba. Kezét csókolja hálás tanítványa – Sz. Erzsébet.)

Mintha nyöszörögne egy hegedű: Für Elise.

A győri nagyanyám birtokában volt fűzet följegyzéseit s e levelet nem azonos kéz írta, ezt a két kézirat alapján könnyűszerrel meg lehet állapítani. De fantáziát csiklando-

zőan elgondolkodtató, hogy az 1844-ben elkezdett s 1849 őszén kurtán-furcsán megszakadt, megcsönkített jegyzetfüzet utolsó mondata szó szerint azonos e valamikor 1849 nyarán írott levél egyik mondatával: *Alkonyodott, talán már este volt, amikor falunkba érkeztek, és felgyújtották kastélyunkat a huszárok.*

Pesti nagyanyám teóriája tehát megdőlt; apám nem vásárolhatta antikváriumban azt a kéziratos füzetet, mert Sz. Erzsébet levele és az 1844-ben elkezdett jegyzetfüzet valamiképpen összetartozik. Ezek a papírok: rokonok. Sz. Erzsébet talán sokadik nagynénim, a füzet, gondolom, édesanyjáié lehetett, aki lánya leveléből másolta jegyzetfüzetébe a huszárokra utaló utolsó mondatot. És ha dédapám azonos Sz. Erzsébet testvérbátyjával, tulajdonképpen kerek a családtörténet: nagyapám nagyapja császári katonatiszt volt, házat 1849 júliusában menekülő magyar huszárok fölgyújtották, fia ekkor már elkódorgott otthonról, vagy Bécsben kártyázott, vagy Erdélyben a forradalmi seregben szolgált, s fõlfehetően később sem volt oka s módja arra, hogy visszatérjen a porig égett családi házba. Vagyont gyűjtött, õsz fejjel megházasodott, gyereke született – a nagyapám –, aztán Baden-Badenben minden elúszott a zöld asztalon; és õvegye beköltözött abba a Töltés utcai cselédházba, amelyben én is eltöltöttem a nyarakat századunk vörös csillagokkal kipitykézett ötvenes éveiben.

De a történet csak akkor ilyen kerek, ha Sz. Erzsébet valóban Szigethy Erzsébet, ha testvérbátyja azonos az én Baden-Badenben vagyonát elkártyázó dédapámmal, ha a gyõri nagyanyám által õrzött füzet eredetileg Sz. Erzsébet édesanyjáié volt, s valóban lánya Zsuzsanna nõvérnek írott levelébõl másolta le a huszárok lángoló bevonulására vonatkozó, szépen fogalmazott mondatot.

Elképzelhetõ.

Csakhogyan ebben az esetben mi lesz az én családom kuruc hagyományaival?! Huszárok helyett emlékezhetünk úgy, hogy vasas németek gyújtották fel hatalmas õspark közepén álló pompás kastélyunkat, de hová lehet eltüntetni egy kardforgató, mészéskedõ labanc úkapát?

(Toronto, 1971. szeptember 13. Kedves Barátom! Ha megengeded, tegezek, hisz' életkorod alapján akár fiam lehetnél. Sajnos kérdéseid nagy részére nem tudok válaszolni. De leveled kézhezvétele után megpróbáltam visszaidézni a régi idõket, és ami eszembe jutott, idõrendbe összefoglalni számodra.

Édesapádat gyerekkora óta ismertem. A Koestlin-gyár mögött a Töltés utcában laktunk, közel egymáshoz. Apáddal együtt jártunk elemibe, és a főreálba is. Testvéreit nem nagyon ismertem. A legidõsebb, fiú, fiatalon meghalt, úgy emlékszem, ivott; idõsebb nõvére, Idus hamar elkerült otthonról. Szigetben mindenki úgy tudta, hogy – bocsáss meg! – kurva lett Pesten; Börsi, a fiatalabbik, betanított munkásként dolgozott a Koestlin-gyárban még 1956-ban is, amikor én elkerültem otthonról. Apád tanult és tanított, amit keresett, abból éltek szegényesen nagyanyáddal. Aztán Eötvös-kollégista lett, szocialista, 1945-ben belépett a Kommunista Pártba; elvtársai, a kommunisták üldözték halálba 1947-ben. Ezért utálta olyan szenvedélyesen a kommunistákat nagyanyád. Aki kopott kendõjében, rossz cipõjében az ötvenes években úgy járkált Szigetben, mintha õvé lenne az egész határ. Apád viszont ízig-vérig plebejus volt, egyetemista korában rajongott Szabó Dezsõért, a népi frókért,

a szocializmusért. A háború után már ritkán találkoztunk. Egyetlen történetére emlékszem élesen, mert sokszor mesélte el 1946-ban.

Miniszteri kollégium volt, s a nagyobb nyomaték kedvéért Rákosi is megjelent az értekezleten. Akkor szokás szerint hosszú órákig tartottak az ilyen megbeszélések, s a többszörös tanácskozás közben nem tartottak szünetet. Egy idõ után valami pincérféle mindenki elé letett egy szendvicset és egy narancsot. Narancsot, 1946-ban! Apád, aki amúgy sem volt higgadt természetü ember, fogta a narancsot, és odavágta Rákosi elé azzal a megjegyzéssel: *Amíg a magyar proli éhezik, a funkcionáriusok ne zabáljanak narancsot! Egy hét múlva apád már a tisztviskolán tanított magyar irodalmat és német nyelvet.*

Édesanyádat csak felületesen ismertem, emlékezetem szerint szép, szõke, csendes asszony volt. Emlékszem, valamikor 1947 tavaszán, már meleg volt, de még csak rügyeztek a fák...)

...Lassan összeáll a kép! Édesapám népies-kurucos-evangélikus-forradalmár értelmiségi; egyik nõvére betanított munkás, a másik hivatásos utcalány; a bátyja alkoholist. Nagyanyám üres zsebû, de tartásos, gögõs-büszke falusi nagyasszony, nagyapám szorgalmas mûbútorasztalos, dédapám kártyás, korhely úriember... a háttérben egy labanc katonatiszt úkapa mészéskedik. És akkor még nem esett szó katolikus budai polgárlány édesanyámról, székesfõvárosi fõtanácsos nagyapámról, a pesti nagyanyámról, aki elvtársnõ volt a minisztériumban 1955-ben, fogjamaga 1945-ben a romeltakarításkor, tanácsosasszony a Beszkártnál 1935-ben, nagyságos asszony otthon a cselédlánynak 1925-ben, hé, te! 1915-ben a Franzstadtnban, ahol négy polgárit végzett proliánként egy Mester utcai borkereskedésben frukoskodott. Hamada Erzsébetnek hívták; a családi legendárium szerint a Mester utcában lehorgonyzó, könyvkötõ dédapám egy testvére gyilkos hatalomvágyától rettegõ, elmenekült afrikai trónörökös leszármazottja volt.

Nem bizonyítható az ellenkezője.

Volt egy Hamada-szõnyegünk; lábtörõként végezte európai pályafutását 1970-ben.

Bõngésem a családi dokumentumokat: múlt századi családtörténetünkben jószerivel semmi sem bizonyítható. Legfeljebb az, hogy valakinek a kastélyát valamilyen huszárok valamikor fölgyújtották. Ez biztos.

Bõngésem a családi dokumentumokat: olyan átlagos közép-európai magyar familia vagyunk; kuruc, labanc, katolikus, protestáns, nemes, pór, értelmiségi, munkás, paraszt, kurva, kommunista, antikommunista, alkoholist, kártyás, katonatiszt... még egy kastélyunk is volt a múlt században... húsz szoba... fürdõszoba... nagy park, gesztenyefák...

Csak azokat a gyújtogató lovas katonákat nehéz beilleszteni az elhomályosuló, hajdani bájos rokonom festette, lassan megfakuló képbe: amikor alkonyodott, talán már este volt... amikor falunkba érkeztek, és felgyújtották kastélyunkat a huszárok...

(Madárcsicsergés, szélzúgás, becsapódik egy ajtó; aztán már csak hangosabban, halkabban a Fûr Elise hallatszik. Talán a kertben játszik valaki egy lehangolt, kopogós, ócska zongorán.)

2000 ESTEK

1993. november 18-án csütörtökön este hétkor **Somogyi Győző** festő- és grafikusművész, természet- és kultúr bölcselet lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk kérdezni tőle, hogy miért nem volt 1980-tól elég többé a két szín, mi az intenciópénz, és miért nem akarta elfogadni, hogy elég-e 70 lélek egy településen, hogy csak a festők között-e a legjobb lovas, hány képből áll majd a Történelmi Arcképcsarnok, hogy mit írt a Hejettes Szomjazóknak, hogy mi minden lehet az „egyéni megtérés”.

A **2000** Irodalmi és Társadalmi Havi Lap szalonja novemberben is díjtalanul nyitva áll a szellemre szomjazók előtt, a bevett időpontban, a hónap harmadik csütörtökjén, a megszokott helyen, a Merlin Színházban, (Az V. Gerlőczy utca 4. alatt, fent, az első emeleten.)

LENGYEL LÁSZLÓ *A kegyelmes úr olvas* című írása, amely 1992. májusi számunk 60. oldalán jelent meg, elnyerte az **Europäisches Feuilleton** nemzetközi díját, amelyet a Morva-Sziléziai Írószövetség évente oszt ki. Gratulálunk szerzőnknek és olvasóinknak.

NÉGY ÉS FÉL HÓNAPOS MEGFESZÍTETT
PRÓBAIDŐSZAK UTÁN ELKÉSZÜLT A

MERLIN

SZÍNÉSZKÉPZŐ MŰHELY
ÚJ PRODUKCIÓJA A

Pétervár meséi

GOGOL MŰVEI ALAPJÁN ÍRTA ÉS RENDEZTE

Jefim Koutsher

Díszlet-jelmez: Borisz Karafiolov / Zene: Kallós Sándor

Koreográfia: Györgyfalvy Katalin

Munkatársak: Ranschburg Edit, Kis-Várday Gyula

Előadják Jordán Tamás, Lázár Kati

Bozó Andrea, Gyalog Eszter, Horváth Ákos,

Horváth Barbara, Kalmár Tamás, Koleszár Bazil Péter,

Kupcsok Zoltán, Orosz Róbert, Pásztor Tibor,

Pető Fanni, Szikszai Kinga, Szűcs Lajos.

BEMUTATÓ 1993. NOVEMBER 23-ÁN

A MERLIN SZÍNHÁZBAN. AZ V. GERLÓCZY UTCA 4. ALATT.

A PÉNZTÁR NYITVA DÉLUTÁN 2 ÉS 7 KÖZÖTT.

TELEFON: 117-9338, 118-60-66.

**Az előadás létrehozását támogatta az Erdért Vállalat és a
Főpolgármesteri Hivatal Színházi Alapja**